

A MÜNCHENI KÓDEX
1466-BÓL

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A MÜNCHENI KÓDEX 1466-BÓL

KRITIKAI SZÖVEGKIADÁS
A LATIN MEGFELELŐVEL EGYÜTT

Szerkesztette
NYÍRI ANTAL

Munkatársak
BODNÁR FERENC, PÁLFALVI ETELKA, RÁCZ ENDRE,
VELCSOV MÁRTONNÉ, VÉGH JÓZSEF MIHÁLY

Országos Széchényi Könyvtár

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1971

K É S Z Ü L T
A JÓZSEF ATILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KARA
MAGYAR NYELVÉSZETI TANSZÉKÉN

Lektorálta
KÁROLY SÁNDOR

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1971

AK 758 K 7275

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia — Műszaki szerkesztő: Fülöp Antal

A burkoló és kötés Killer Marcella munkája

71.03401 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

PRINTED IN HUNGARY

TARTALOM

Bevezetés	7
1. Nyelvemlék-kiadványainkról, különös tekintettel a Müncheni Kódexre	9
2. Kiadványunk előkészítése	13
3. A kézirat és másolói	15
4. A Bécsi és a Müncheni Kódex ò, e, é betűi és azok hangértéke	21
5. A Müncheni Kódex helyesírása általában és a rövidítések	33
6. Megjegyzések a Bécsi és a Müncheni Kódexből közölt szemelvények olvasatához	36
A Bécsi és a Müncheni Kódex néhány lapjának fényképe, betűhű szövege és kiejtése	39
Függelék	57
1. A Müncheni Kódex magyar szövegének és párhuzamosan közölt latin megfelelőjének összehasonlítása	59
2. Irodalom	73
A Müncheni Kódex naptára	77
Az evangéliumok betűhű magyar szövege a párhuzamos latinnal	93
Máté evangéliuma	95
Márk evangéliuma	238
Lukács evangéliuma	239
János evangéliuma	332

BEVEZETÉS

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

1. Nyelvemlék-kiadványainkról, különös tekintettel a Müncheni Kódexre

A DÖBRENTÉI-féle Régi Magyar Nyelvemlékek (5 kötetben; I–IV.: 1838–1846; V.: VOLF GYÖRGY gondozásában 1888.) paleográfaiilag hű kiadványai után az 1874-ben megindított Nyelvemléktár (I–XV. kötet, 1874–1908) már a megjelenéskor elavult, mert a közzetevők (az I–II. és a IV–XIV. köteteké VOLF GYÖRGY, a III. köteté KOMÁROMY LAJOS és KIRÁLY PÁL, a XV. köteté pedig SZABÓ SÁMUEL, illetve KATONA LAJOS) az Akadémia akkori utasítása szerint az eredeti kódexek helyesírását megváltoztatták, átírták. Ezért az MTA elhatározta (vö. MELICH JÁNOS: MNy. VII. [1911] 222–23), hogy Új Nyelvemléktárt indít, melyben a nyelvemlékeket paleográfiai hűséggel közlik, lehetőleg a megfelelő latin szöveggel együtt, s az egyes nyelvemlékek kézírataiból bőven közölnek majd hasonmásokat is, és az egyes kiadványokat teljes szójegyzékkel látják el. Ezen Új Nyelvemléktárnak 1911-ben a következő kötetei voltak készülőkben: VARGHA DAMJÁNTÓL: A codexek forrásai, concordantiák (a gyűjtemény 1., 2. kötete); SZINNYEI JÓZSEFTÓL: A legrégebb nyelvemlékek (a gyűjtemény 3. kötete); ZOLNAI GYULÁTÓL: Az Ehrenfeld Codex (a gyűjtemény 4. kötete); MÉSZÖLY GEDEONTÓL: Legrégibb bibliafordításaink (a gyűjtemény 5. s következő kötetei).

Ezek szerint a Müncheni Kódex (MK) a 6. kötetben jelent volna meg.

Az Akadémiának ebből a tervéből mindössze MÉSZÖLY GEDEON Bécsi Codex kiadványa (BK) valósult meg 1916-ban, de ennek is csak az első füzetje jelent meg: a BK szövege és latin eredetije s a jegyzék a BK e kiadásának és a Volf-féle kiadásnak írásmódbeli és szövegbeli különbségeiről.

A BK magyar eredetijének párhuzamos latin szövegeivel kapcsolatban SZILY KÁLMÁN (MNy VII, 463) — bizonyára közvetlenül MÉSZÖLY GEDEON tájékoztatása alapján — szintén 1911-ben arról értesít, hogy a BK latin prologusait — Zakariás 2. prologusa kivételével — MÉSZÖLY megtalálta a bécsi udvari könyvtárban 4938. sz. alatt egy XV. századbeli latin kódexben más bibliai részekkel együtt. Az a bibliai rész, melyben a BK magyar prologusainak megfelelő latin szöveg van, Prágában íratott 1422. ápr. 14-én. MÉSZÖLY halála után többször lehetett hallani azt a megjegyzést, hogy nem írta meg sehol, hol találta meg a BK prologusainak latin eredetijét. Pedig, ha rövid is SZILYnek ez a közleménye, a címe elég nyilvánvalóan mutatja a tartalmát: „A Bécsi codex-beli kisebb proféták prologusai”. Egyúttal megemlítem ezzel kapcsolatban, hogy Prága, a fenti, XV. századbeli latin kódex itt említett bibliai részei íratásának helye mintha szintén az elveszett magyar biblia őskéziratának már bebizonyított huszita eredete mellett szólna. A BK magyar szövegének az Új Nyelvemléktárban közölt latin megfelelőjével kapcsolatban vö. még SZILY következő rövid közlemé-

nyét: MNy. VIII. (1912) 134. — Az Új Nyelvelméltár BK kiadványáról csak 1916-ban jelent meg néhány megjegyzés MELICH JÁNOSTÓL (MNy. XII. 173.): „A mennyire az első füzetből megítélhettük, a MÉSZÖLY-féle kiadás rendkívül pontos, gondos munka. Végleges ítéletet azonban csak akkor mondhatunk, ha meglesz a második füzet is, a melyben benne lesz MÉSZÖLY-nek a Bécsi Codexről írt bevezetése, a kiadás körüli eljárása, magyar szójegyzéke.”

A BK-nek ez a második füzte azonban — sajnos — már nem készült el, és nem lett semmi ebből az egész Új Nyelvelméltárból, így a BK-szel közös eredetű MK újabb, betűhű magyar — párhuzamos latin kiadásából sem, ugyanúgy, mint ahogy félben maradt később a nagyszerűen kezdődő Magyar Etymologiai Szótár is.

A BK bevezetésének egyik fontos részlete azonban több előtanulmány alapján elkészült és meg is jelent (MÉSZÖLY GEDEON: Legrégibb bibliafordítóinkról. MNy. XIII. 35–44; 71–83), és ez vonatkozik a MK-re is. A szójegyzék azonban csak terv maradt. Ez olyan lett volna, mint INOTAY ILONA, A Teleki Kódex Szt. Anna Legendájának nyelvi földolgozása (Szeged, 1932.) c. művének magyar–latin és latin–magyar szójegyzéke. A magyar–latin szójegyzék mellett a latin–magyar szójegyzék jelentéstani szempontból lett volna fontos, és voltaképpen még ma is nagyon szükséges a MK hasonló szójegyzékével együtt.

A félben maradt Új Nyelvelméltár 1942-ben a SZABÓ DÉNES által szerkesztett Codices Hungarici sorozat hasonló kiadásában folytatódott (Codices Hungarici I. Jókai-kódex 1942; II. Apoc-kódex 1942; III. Guary-kódex 1944), melynek IV. kötete 1960-ban a hasonmás és a kritikai szöveget együtt adja (Codices Hungarici IV. Példák könyve 1510. Hasonmás és kritikai szövegkiadás. Jegyzetekkel és tanulmánnyal kísérve közléteszi BOGNÁR ANDRÁS és LEVÁRDY FERENC. Bp. 1960. Akadémiai Kiadó). E sorozatnak eddig hat kötete jelent meg (Cod. Hung. V. Birk-kódex 1474. Az emlék hasonmása, betűhű olvasata és latin megfelelője. Bevezetéssel ellátva közléteszi PUSZTAI ISTVÁN. Bp. 1960 Akadémiai Kiadó; VI. Cornides-kódex. Hasonmás és kritikai szövegkiadás. Jegyzetekkel és tanulmánnyal kísérve közléteszi BOGNÁR ANDRÁS és LEVÁRDY FERENC. Bp. 1967. Akadémiai Kiadó).

A MK hasonmás és betűhű kiadása ebbe a sorozatba nem kerülhetett bele, mivel a kézirat a XVI. század második fele óta Münchenben van, jelenleg a Bajor Állami Könyvtár kéziratárában (ideiglenesen: Meiserstraße 10.),¹ és fényképkészítését 1958-ban FARKAS GYULA közlétesítette (Der Münchener Kodex. Ein ungarisches Sprachdenkmal aus dem Jahre 1466. I. Mit Unterstützung der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen unter Mitwirkung von Gyula Décsy herausgegeben von Julius von Farkas. 1958. Wiesbaden. Otto Harrassowitz) részletes bevezető tanulmánnyal. Ez a fényképkészítés a kutatás számára igen becses.

1966-ban, a MK 500. évfordulójára DÉCSY GYULA kiadta e kódex betűhű szövegét (Der Münchener Kodex II. Das Ungarische Hussiten-Evangeliar aus dem 15. Jahrhundert, Buchstabengetreuer Abdruck, herausgegeben

¹ A magyar irodalom története 1600-ig (Szerk. KLANICZAY TIBOR. Bp. 1964. 121. l.) tévesen a Münchener Egyetemi Könyvtár mondja a MK lelőhelyének.

von Gyula Décsy. 1966. Wiesbaden, Otto Harrassowitz. XVII. 125.) bevezető tanulmányal.

Ezért felvetődik az a kérdés, hogy ha DÉCSY GYULA 1966-ban közzétette a MK betűhű, tehát paleográfaiilag pontos kiadását, akkor mi indokolja azt, hogy a József Attila Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének munkaközössége egy évvel e kiadvány megjelenése után¹ újra ki óhajtja adni a MK betűhű szövegét a párhuzamos latin szöveggel együtt. Ennek az az oka, hogy a DÉCSY-féle MK teljesen el van hibázva.

a) Elhagyja ugyanis a közzétevő a kódex elején levő naptárt, naptárkereket és a vasárnapi betűket, holott ezeket is Németi György másolta, s e részeknek nyelve, helyesírása azonos a MK nyelvvel és helyesírásával. A naptári rész elhagyása azért is helytelen, mert ez fontos dokumentum a MK alapkézirata, az elveszett Huszita Biblia keletkezési idejének szempontjából is.

b) DÉCSY GYULA nem közli kódexbeli helyén Márk prólogusát sem, hanem csak az előszóban idézi (Der Münchener Kodex II. Einleitung XI).

c) Betetőzi azután a közzétevő a MK szövegének megcsonkítását azzal, hogy elhagyja a kódex végéről annak rubrummal írt kolofonját is, melyben a másoló Németi György, Henszel Imre fia megnevezi magát, megjelöli a kódex íratásának helyét és idejét, ti. hogy Moldovában, Tatros városában végezte az „Úr születetének ezernégyszázhatvanhatod esztendejében”. Semmiféle középkori kódex modern szövegkritikai kiadásában nem szabad elhagyni a kolofont és csak a kiadvány bevezetésében idézni. A középkori kódexek kolofonjának helyéről való kivétele és a bevezetésben való közlése éppen olyan hiba, mintha ma címlap nélkül adnánk ki valamely mai könyvet.

Azt hihetné az ember, hogy a magyar nyelvű MK eredeti kézirata egyes leveleinek élőfejei latinul vannak írva, mert DÉCSY kiadványában így olvashatjuk: „Secvndvm Mathaevm”, „Secvndvm Marcvm”, „Secvndvm Lvcam”, „Secvndvm Ioannem”. Csakhogy a MK-nek az élőfejei nem latinul vannak, hanem magyarul, nyilván azért, mert az elveszett Huszita Biblia Németi György előtt levő újszövetségi kötetének élőfeje is így volt írva: „Mate” a levél versoján és ewta (evangélista) a levél rectoján stb. DÉCSY GYULA már ezekkel az itt jelzett eljárásaival is megfosztja kiadványát a betűhű közlés rangjától. De még mindig nem ezek e kiadvány legfőbb hibái.

d) Előfordulnak benne egészen nyilvánvalóan a közzétevőnek az eredeti kézirat helytelen olvasásából fakadó tévedései. Íme néhány közülük: 9rb, Máté II, 18: „Jo”, helyesen: „Žo” ...; 17ra, Máté XI, 7: „Azoc ke elmenneiee”. DÉCSY GYULÁnak az é betű meglétét tagadó szempontja érvényesítésével is így kellene ennek lennie: „elmenueiee”. Hasonlóképpen 15rb, Máté IX, 14: „mic”, helyesen: „mü”; 48ra, Márk XI, 29: „Kezlec”, helyesen „Kezdec”, a d a sor fölött jellel helyére utalva; 66rb Lukács IX, 37: „vala befedzet”, helyesen: „vala befed'zet”: a d' a „de” betűkapcsolat rövidítése; 63rb, Lukács VIII, 8: „azāneat”, helyesen: „azāneiat”, és jegyzetben meg kellett volna említeni, hogy az i betű az e és az a betű közé van beszűrve.

¹ E mű lektorálása 1968. augusztus 9-én megtörtént.

Hangtani szempontból fontos javítása ez a másolónak. — 78va, Lukács XIX, 44: „a te fiadat”, helyesen: „z te fiadat”, az *z* ’és’ rövid *a* betűből van igazítva. Nagy tévedés a következő: 90rb, János VI, 12: „Gohetec fel a dezebeket¹ hog elne vezieno¹ mellec m̃g marattacuala”; a jegyzetben a következőket olvassuk: „¹ Das Komma ist besonders breit und bis zur unteren Linie gezogen.” (Der Münchener Kodex II. 104) Csakhogy az nem vessző egyik sem, hanem: a célhatározói és a jelzői mellékmondat sorrendje megcserélésére szolgáló utalójel: „Gohetec fel a dezebeket mellec m̃g marat-tacuala hog el ne vezieno” — Mondattani szempontból érdekes és fontos helyesbítése ez Németi Györgynek, és a MK betűhű kiadásában az ilyesmit nem szabad félremagyarázni, de más sem. — Az alábbi szövegkritikai megjegyzés is valótlanság: 66ra, Lukács IX, 37: „... ok a hegröl lezallattoc”. A hozzáfűzött jegyzet: „Sic statt lezallottac...” (Der MK 73). — Ez a hibáztatott „lezallattoc” nem a *lezáll* ige múlt idejű igealakja, illetve nem a „lezallottac” helyett van, mint Décsy véli, hanem: *-t-* képzős, többes 3. személyragos határozói igenév. Efféle tévedés több is van Décsy Gyula MK-kiadványában, de ezek felsorolására itt nem vállalkozhatom. Megemlítek azonban a kiadvány nyilvánvaló sajtóhibái közül itt is néhányat. 15va, Máté 23: „iutotualna”, helyesen: „iutotuolna”; 19ra, Máté XII, 43: „azui”, helyesen: „aziu”; 28vb, Máté XXIII, 13: „iraf-toduc”, helyesen: „iraf-tudoc”; 66rb, Lukács IX, 42: „z m̃g ad a...”, helyesen: „z m̃g ada...”; 76vb, Lukács XVIII, 11: „lualt”, helyesen: „leualt”; 83ra, Lukács XXIII, 27: „Kœetiuala”, helyesebben: „Kœetiuola”; 106va, János XX, 1: „fetetolna”, helyesebben: „fetetuolna” stb. Van ilyen sajtóhiba több is. A sajtóhibáktól nehéz mentesíteni az ilyen kényes szöveget, és azokról a közlétező sokszor nem is tehet. Ha azonban a gondos korrigálás ellenére is marad sajtóhiba a kiadványban, feltétlenül csatolni kell hozzá hibajegyzéket. Décsy Gyula ezt elmulasztotta, és így a kijavítatlan sajtóhibák, de különösen a rossz olvasatok és a helytelen értelmezések a kiadványt mint nyelvészeti forrásmunkát már így is megbízhatatlanná teszik. A Décsy-féle MK-nek azonban van más, az említetteknel nem kevésbé lényeges szer-
 hibája is: az *è* betűk megléténél tagadása a BK-ben és a MK-ben.

e) Décsy tehát tagadja a MK nyílt *e* és *ē* hangjait jelölő *è* betűk meglétét, ennek következtében kiadványában az *è* betűk helyett mindenütt *e* betűket ír. Felfogásának és eljárásának helyességéről meg van győződve, ebben a kérdésben mégis hosszadalmas vitát vár, közben nem veszi észre, hogy a vita már 1960-ban megindult (Nyíri: Über eine umstrittene Frage der Orthographie im Wiener und im Münchener Kodex. ALH. X. 275–285; uő.: A Bécsi és a Münchener Kódex helyesírásának egyik vitatott kérdéséről. Mészöly Emlékkönyv. Szeged, 1961. 133–142; vö. még uő.: A Münchener Kódex eredeti kézirata tanulmányozásának tanulságai. Néprajz és Nyelv-tudomány X. [1966] 39–54), ezért kiadványát megjelenteti anélkül, hogy a BK és a MK *e* hangjai jelölésére vonatkozó Farkas–Décsy-féle téves felfogás ellen felsorakoztatott ténybeli érveket megcáfolt volna. Ennek ellenére — mondom — Décsy mégis további vitát vár ebben a kérdésben; s a már megindult, de Décsy szerint mégis leendő vitától meggyőződéssel azt várja, hogy az őt fogja igazolni: ezért kiadja a MK-et úgy, ahogy ő azt helyesnek véli.

Viszont: az a fentebb bemutatott sok súlyos hiba, amely kiadványában — mint láttuk — megvan, DÉCSY eljárását egyáltalán nem indokolja. DÉCSY GYULA helytelenül állapítja meg a kiadással kapcsolatos tennivalók sorrendjét is, mert: 1. meg sem vizsgálja, hogy a BK-ben és a MK-ben van-e *ē* betű; 2. nem érdekli DÉCSY-t az sem, hogy milyen hangértékű az *e* és az *ē* betű, de azért a kódexet mégis kiadja. Ebből az következik, hogy kiadványában többször ír olyan helyeken is *ē* betűt, ahol a kéziratban határozottan *e* van (például 66va: *kouēt* helyesen: *kouēt*, *miuēlōc* helyesen: *miuēlōc*, *ēzōfeijte* helyesen *ēzōfeijte* stb.). A BK és a MK helyesírási rendszerében ez lehetetlen is volna. Ebből az a tanulság, hogy paleográfiai, helyesírási és a vele kapcsolatos hangtörténeti kérdéseknek a tisztázása nélkül nem szabad kiadni semmiféle középkori szöveget sem a „betűhű” közlés igényével, mert ez csak a hibák halmozására vezethet.

Hogy a BK-ben és a MK-ben van nyílt rövid *e* és nyílt hosszú *ē* hangértékű *ē* betű, és hogy van zárt rövid *ē* és hosszú *ē* hangértékű *e* ~ *ē* betű, arra nézve a megfelelő bizonyítékok a kézirat helyesírási sajátosságairól szóló fejezetben (19–31) olvashatók, azok lényegére nézve újabb döntő tárgyi érvek is napfényre kerültek.

2. Kiadványunk előkészítése

Az eddig előadottakból kitűnik, hogy a József Attila Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének munkaközössége azért készítette elő a Münchener Kódex betűhű szövegének a kiadását a párhuzamos latinnal együtt, mert e fontos nyelvemléknek a fényképmásolat mellett szükséges modern, betűhű kiadása máig sincs.

Munkaközösségünk tehát egyrészt ezt a hiányt óhajtja pótolni a MK betűhű magyar — párhuzamos latin szövegének közzétételével, másrészt folytatni kívánja egyetemünk néhai kiváló tudós professzorának, MÉSZÖLY GEDEONNAK a Bécsi Codex kiadásával megkezdett munkáját e másik fontos huszita nyelvemlék közzétételével, majd szótárának elkészítésével.

Kiadványunkban arra törekszünk, hogy a MK betűhű szövegét olyan módon közöljük, mintha azt a XV. században nyomtatták volna ki, vagyis a MK kiadásakor a BK Új Nyelvemléktár-beli kiadványának a kiadási alapelveit követtük annál is inkább, mivel a MK a BK-nek a testvére: mind a kettő az elveszett őskéziratnak a közvetlen másolata. Munkaközösségünk tehát a MK kéziratának paleográfiailag hű közlése mellett foglalt állást, vagyis: az eredeti kézirat betűit lehetőleg pontosan közli, a rövidítéseket nem oldja fel, és a szöveget jegyzetekkel kíséri, továbbá a MK szövegével párhuzamosan a megfelelő latint is mellékeli.

E kiadvány előkészítésének egyes részleteiről a következőket kell megjegyezni.

E Kódex betűhű szövegét a FARKAS-féle fényképk kiadvány alapján állapította meg a munkaközösség, és Máté evangéliumát VELCSOV MÁRTONNÉ, Márkét RÁCZ ENDRE, Lukácsét BODNÁR FERENC, Jánosét meg a naptárt PÁLFAI ETELKA készítette elő kiadásra. A MK magyar szövege mellett levő latin megfelelőt a Merk-féle Vulgatából közöltük. Ezek a munkálatok 1960-tól 1963 őszeig folytak. A MK Márk prólógusa egyharmad

részének latin megfelelőjét 1964 őszén NYÍRI ANTAL és VÉGH JÓZSEF MIHÁLY (ez utóbbi 1964 őszén került kapcsolatba a munkával) a Széchényi Könyvtár Kézirattárában találta meg BARTONIEK EMMA kitűnő „Codices Manu Scripti Latini” című katalógusa alapján, de a prolóógus kétharmad részének latin megfelelőjét később sem sikerült megtalálni.

A betűhű szöveg első ellenőrzése ugyancsak megtörtént 1963 őszéig, mégpedig úgy, hogy a munkaközösség fent megnevezett tagjai egymás munkáját ellenőrizték, majd NYÍRI ANTAL 1963 október végétől december 12-ig a MK eredeti kéziratát Münchenben a Bayerische Staatsbibliothek Handschriftensammlung-jában összehasonlította a FARKAS-féle kiadvánnyal meg a munkaközösség által leírt szöveggel, és ennek az ellenőrző összehasonlításnak alapján tapasztalatait Budapesten, a Nyelvtudományi Társaság 1964 május 14-i felolvasó ülésén előadta, majd 1966-ban közzé is tette (A Müncheneri Kódex eredeti kézírata tanulmányozásának tanulságai. Népr. és Nyelvtud. X, 39—54). E publikációnak célja az eredmények és problémák nyilvánosságra hozatalán kívül az is volt, hogy az illetékes szakembereknek alkalmuk legyen az előadottakra és a közleményre vonatkozólag kritikai megjegyzéseiket megtenni. Az ismételt ellenőrzésekben VELCSOV MÁRTONNÉ, RÁCZ ENDRE, PÁLFALVI ETELKA és NYÍRI ANTAL vett részt; ez utóbbi az egész munka irányítását is végezte.

A magyar szövegre vonatkozó jegyzetek kialakítása. A paleográfiai vonatkozású és a MK másolat voltával összefüggő jegyzeteket az eredeti kézirat tanulmányozása alapján NYÍRI ANTAL készítette; jelentős részt vett a jegyzetek összeállításában RÁCZ ENDRE és VELCSOV MÁRTONNÉ is.

A latin szöveggel kapcsolatos jegyzeteket és a latinnal kapcsolatos magyar szövegtöbbletre, illetőleg magyar szöveg-hiányra vonatkozó kiemeléseket VÉGH JÓZSEF MIHÁLY tette, akinek „A Müncheneri Kódex magyar szövegének és párhuzamosan közölt latin megfelelőjének összehasonlítása” című közleményét a kész kézírathoz „Függelék”-ben (59—72) csatoltuk.

A latinnal összefüggő jegyzetek ellenőrzésében részt vett KOLLÁNYI TERÉZ.

A Vulgata-kiadványok beható vizsgálatából kétségtelenül megállapíthattuk, hogy a Müncheneri Kódex és a jelenleg használatos Vulgata-kiadványok között lényeges eltérés nincs. Ezért úgy döntöttünk, hogy a MK magyar szövege mellé párhuzamosan A. Merk „Novum Testamentum graece et latine” (Roma, 1957) latin szövegét tesszük, elsősorban azért, mert ez a kiadvány közül legtöbb variánst. Emellett azonban felhasználtuk EBERHARD NESTLE Novum Testamentum Editio nona (Stuttgart, 1961) című kiadványát is abban az esetben, ha a MK valamely szövegrészéhez itt találtunk megfelelő variánst. Meg kell jegyeznünk, hogy a variánsok nem mutatnak semmiféle szabályszerűséget, és egyáltalán nem céloznak valamely határozott Vulgata-kézíratra.

A kiadványunkban közölt Vulgata-szöveggel kapcsolatban még azt jegyezzük meg, hogy a jegyzetekben nem használjuk a Vulgata elnevezést, hanem egyszerűen a megfelelő latin szövegrészre hivatkozunk. Különben a latin Bibliának Vulgata elnevezéséhez még azt fűzzük hozzá, hogy ez már a

IV–V. század táján is használatos volt, mégpedig valószínűleg Hieronymus fordítására (383–405). Vö.: WETZER–WELTE, *Kirchenlexicon*, II. Auflage 1901. XII. Bd., 1127; GERHARD ROHLFS, *Vulgärlateinisches Lesebuch*. Halle/Saale 1951. 12.

A kézirat minden rubrummal írt szövegét, jelzését félkövér betűkkel közöljük. Ezért vannak félkövérrel nyomtatva a capitulumjelzések, az élőfejek és a kolofon. A naptár közlésmódjára l. a 78. lapot.

A kódex II. és III. kezének kezdetét és végét megjelöli a kiadvány.

A lapalji jegyzetek rámutatnak a kódexíró törléseire, javításaira, betoldásaira, szórendi helyesbítéseire, téves olvasataira és a helytelen fordításokra is. A kódexben levő, le nem fordított latin, görög és héber szavak jelentése szintén meg van adva a jegyzetben.

A közölt latin alapján megállapítható magyar szöveghiányt az illető latin szövegrész ritkított szedése mutatja, a magyar szövegben tapasztalható többlet szintén ritkítva van. Ahol a magyar szöveg a Merk- vagy a Nestle-féle Vulgata valamely variánsához áll közelebb, arra a jegyzet felhívja a figyelmet. A Nestle-féle variánsnál mindig hivatkozunk a szerzőre, a Merk-féle variáns a szerző neve nélkül szerepel. A MK-ben itt-ott tapasztalható magyar szövegrészek és szavak hiányának kimutatható okára a jegyzetekben szintén felhívjuk a figyelmet.

Nem jelöljük meg a jegyzetekben a latinizmusokat és az apróbb (pl. szám és időbeli) eltéréseket. Hasonlóképpen nem jelöljük meg a valószínűleg hibás olvasatból származó tulajdonnév-elírásokat sem.

3. A kézirat és másolói

A MK kéziratának teljes leírását mellőzzük, mert a kódex kötését, mai állapotát, annak anyagát: a naptári rész pergamenjét és az evangéliumi rész papirosát, a levélbeosztást, a paginálást megfelelően leírta FARKAS GYULA és DÉCSY GYULA (*Der Münchener Kodex I. Einleitung*, § 5. Heftung, Papier (Pergament). — § 6. Paginierung, Inhalt. — § 7. Blattbeschreibung, Schreiber¹ und Schriftart, Abkürzungen. — § 10. Der Einband. — § 12. Der heutige Zustand des Kodex).

A MK — mint tudjuk — két részből áll. A kódex elején egy pergamen quaternión levő naptárból és a négy evangéliumot tartalmazó nagyobbik rész a 8ra–108ra leveleken; az evangéliumi rész papirosra van írva.

Az egész kódex FARKAS GYULA (*Der Münchener Kodex I*, 16) megállapítása szerint a következő fasciculusokból áll: IV (7) + 2VI (30) + V (40) + 6 VI (112) + IV (120) + I (122), vagyis az egész kódex sorrendben egy quaternióból, két sexternióból, egy quinióból, hat sexternióból, egy quaternióból és egy ívből (az utolsó két levél) áll, tehát a kódex 124 levél. Az első fasciculus elé a XIX. századból való címlap van beragasztva.

A 7r levélen levő naptárkerék, mint BÉKESI EMIL (*Új Magyar Sion XI. évf. 1880. 3–14; 200–209*) és SZILY KÁLMÁN (*MNy III, 201–207*) meg-

¹ A kódex másolójának jellemzése kiegészítésre szorul.

állapította, az 1416–1435 közötti ciklusra vonatkozik, tehát ez idő körül történt meg az eredeti Huszita Biblia fordítása is, mert Németi György a naptárt az előtte levő eredeti huszita nyelvemlékből másolta le.

Valószínűleg igaza van FARKAS GYULÁnak abban, hogy a naptár eredetileg nem volt hozzáfűzve a négy evangéliumot tartalmazó kódexhez, erre mutat az is, hogy Widmanstetternek, a kódex XVI. századbeli tulajdonosának a neve a 8r levélen van, s ez az evangéliumi rész második levele, s Widmanstetter rendszerint a könyv második levelére írta rá a nevét (vö. FARKAS: i. m. 18). Ez azonban nem jelenti azt, hogy a naptárnak a MK evangéliumi részéhez semmi köze nincsen, mert a naptárnak is meg az evangéliumi résznek is Németi György a másolója.

A kódex írása basztard jellegű (vö. FARKAS GYULA: i. m. 21–22; ez írásmódra vö. még SZÁNTÓ TIBOR: A betű. I. 1965. 48).

A kéziratban az élőfejek és a capitulumok rövidítései és római számai meg a kolofon rubrummal vannak írva, hasonlóképpen a capitulumok első nagybetűi is. A folyó szöveg kéthasábos; nagybetűi általában rubrummal is meg vannak húzva, de nem mindig. A rubrum FARKAS GYULA fényképmásolatában halványabb feketének látszik, olykor úgy hat, mintha a betűn összefutott volna a tinta.

A MK-nek mind a négy evangéliuma a megfelelő levél rectóján kezdődik. Máté: 8r, Márk: 36r, Lukács: 54r és János: 85r. Valamennyi evangéliumkezdő levél rectója piros, kék, sárga, zöld színű kezdetlegesebb keretbe van foglalva.

Az egyes evangéliumok capitulumainak rubrummal írt római számai alatt vagy mellett fekete tintával sokszor vékony arab vagy római számok vannak, melyeket a másoló az egyes evangéliumi részek kezdetekor saját maga részére írt figyelmeztetésül vagy a margóra, vagy pedig oda, ahová az egész lap leírása után rubrummal a római számokat beírta. Így pl. a 67ra piros X szám alatt van fekete tintával az arab 10. Hasonlóképpen a 35va piros XXVIII száma III jegyei közt fekete számmal arab 28 van írva, ez azonban a FARKAS-féle egyszínű kiadásban nem látható.

Téved tehát FARKAS GYULA és utána DÉCSY GYULA akkor, mikor azt mondja (Der Münchener Kodex I, 32, Der Münchener Kodex II, Einleitung XI), hogy ezek a fekete tintával írt őrszámok nem a kódexírótól valók, hanem XVI. századbeli bejegyzések. JÁSZAY az efféle, fekete tintával írt őrszámokat mindig jelzi, MÉSZÖLY is a BK-kiadványában. Ezek az őrszámok megmutatják egyúttal azt is, hogyan folyt egy-egy levél leírása.

A másoló fekete tintával leírta az egész lapot. Ha közben új kapitulum kezdetéhez ért, akkor azt fekete tintával vékonyan leírt római vagy arab számmal emlékeztetőül megjelölte. Mikor azután a másoló az egész lapot leírta, akkor vette elő a pirostintás tollat, és a fekete arab, illetőleg római őrszámra vagy a mellé odaírta rubrummal a római számot is, és ugyancsak rubrummal az élőfejet magyarul, hasonlóképpen a kapitulum kezdőbetűjét, olykor a kapitulum kezdetét jelző „capm” szót is, és ekkor jelölte meg rubrummal a nagybetűket is, bár ez a kiemelés olykor el is maradt. Egyes szavak írásának helyesbítésében is használt a másoló rubrumot. Így pl. az 59va 33. sorában: be vīn[i]ec szavának második i betűje piros tintával van áthúzva, tehát így helyesbítette a másoló: bē vīnec olv.: bevinnék. A 28rb

22. sorában *egbè gol[u]jén*^e eredetileg így volt leírva: *egbè goluèn*; a másoló a lap leírása után rubrummal kihúzta az *u* betűt, és a szóhoz hozzáírta a *k* hangértékű *c* betűt, tehát így helyesbítette: *egbè gol[u]jén*^e olv. egybegyőlének. Efféle javítás több is van a kódexben, de fekete tintával való javítások, helyesbítések is. Ezekre a jegyzetek mindig felhívják a figyelmet.

A MK-et három kéz írta (eddig két kéz munkájának tartották).

A kódex legnagyobb részének másolója, mint arról a MK rubrummal írt kolofonja és maga az írásmód értesít: Németi György, Henzsel Imre fia, aki a MK-et Moldovában, Tatos városában fejezte be 1466-ban. Az ő munkája a naptári rész és az egész kódex a 8ra-tól a 108rb-ig bezárólag, tehát a kódex végéig, kivéve a 21vb 26–30 sorait, amely a II. kéz írása és a 66rb 22. sorától a 67rb 25. soráig a lapalji, helyére utalt 6 sorral együtt, ez a rész a III. kéz írása (eddig ezt a II. kéz írásának tartották).

Németi György MELICH JÁNOS (Nyr. XXVII, 359) és IMRE SAMU (A magyar huszita helyesírás néhány kérdése. NyÉrt. 43: 5) szerint valószínűleg szász nemzetiségű családból származott. IMRE SAMU ebből a tényből arra következtet, hogy Németi György „talán német anyanyelvű volta miatt nem érzékelt elég világosan az *e* : *ē* közötti különbséget, s így az eredeti kéziratban ebből a szempontból ő valószínűleg csak torzított” (i. h.). Ez így is van. Valószínűleg igaza van MELICHnek (Nyr. XXVII, 359), aki azt mondja, hogy Németi György a magyar nyelv tudása szempontjából Heltai Gáspárhoz hasonlítható. Azonban magából a MK-ből az is kétségtelenül bebizonyítható, hogy Németi György más magyar nyelvjárást ismert és beszélt, mint amilyen az elveszett alapkézirat volt írva. Ennek a következő vitathatatlan bizonyítékai vannak.

Tudvalevő (vö. BERRÁR JOLÁN: Az *űdö* : *ideje* tőtípusról. MNy. LVII, 31–39), hogy a BK-ben *ēdp*, *ēdpbèn*, *ēdpnèc*, *űdpòrè*, *űdpòtl*, *ēdpkbèn*, *ēdpoy* ~ *idèig*, *idèk*, *idèc* olv.: *idèk*, *idèiè*, *idèien*, olv.: *ideje*, *idején* stb. található, vagyis a nominativusban és *-ben*, *-be*, *-ból*, *-nek*, *-re*, *-tól* toldalékos alakokban (de *-t*, *-n* előtt is) a szó első magánhangzója, a tövégi *-ö* hatására labiális illeszkedés következtében *ű*. Ezzel szemben „A Huszita Biblia többi kódexében ezt a szabályszerűséget már nem találjuk meg. A MünchK-ben a nagyszámú *ido*, *idon*, *idobèn*, *idòt* stb. alak mellett (pl. 35, 45, 48, 68, 69, 70, 75 stb.) csak néhány *ű-ző* formát találunk: 221: *űdò*, 199: *vdòt*, 157: *az ēdpòbèn*, 221: *ēdpòbl*, *ēdpòbè*; 159: *mèl ēdpòn* ~ *ò nèki idèièn*, de ugyanitt *mèl idòn* is van; 229: *az ēdpò* ~ *ò idèièc* ... Kétségtelen, hogy ebben az esetben is a Bécsi K. őrizte meg a Huszita Biblia eredeti hangállapotát, a többi kódexbe a másolók belevitték saját *i-ző* szóalakjukat, csak mutatóba hagytak bennük véletlenül néhány eredetibb formát, s ezzel az *űdö* ~ *ideje* tőváltakozást is eltűntették” (i. m. 34; Ny. A. kiemelése). — De a huszita nyelvemlékekben eredetibb *űdò*, *űdòbèn*, *űdòn*, *űdòt* stb. mellett MK-beli, Németi György nyelvjárásából származó *idò*, *idòbèn*, *idòn*, *idòt* stb. mellett vannak még egyéb, Németi György nyelvjárására valló hangtani jelenségek is.

Így *fűge* szavunk a BK-ben (vö. KÁROLY: A Bécsi Kódex nyelvtana. 53) mindig *ű*-vel van írva: *fűgè* 204, 207, 263 stb., *fűgènèc* = *fűgének* 193, *fűgèkèt* = *fűgèket* 255 stb.; egy esetben leírja a BK II. keze ezt is: *fűgè* 183, de áthúzza, és helyesbítve ezt írja utána: *fűgèiet* = *fűgèjet* (vö. i. h.).

Nyilvánvaló, hogy a BK II. keze az előtte levő eredeti kézirat *ü* betűjével írt és *ü*-vel hangzó alakjára helyesbítette a talán saját nyelvjárásról árulkodó *figè* *i*-zõ szavát. A BK II. kezének ez a fegyelme érthető is, mert az *õ* írása a legkövetkezetesebb a BK és a MK valamennyi másolója közül. (Az *õ* írásában *è* = nyílt *e* és *ē*; *e* = zárt *ë* és *é*; az *é* betűt a BK II. keze nem használja). — Ezzel szemben a MK-ben ez a szó *i*-zõ alakban fordul elő, az AporK-ból is *i*-zõ alakot tudok idézni: MK *figèkèt* = figéket 13va 10, *figèt* = figét 61va 9, *fige fazol* 30rb 18, *figèfat* 26vb 20, 80va6 ~ AporK¹ *fige faiokat* 113: 4.

Vö. *fige-madár* Baranya m. Csúza MTsz., *füge* SzegSz., Wb des Moldauer Csángódialektes.

BK *üvölt* (KÁROLY: i. m. 119–120) ~ MK *üvölt* (ritkán) ~ *ivölt* (általában) ~ AporK (zsolt.) *üvölt* ~ *ivölt*.

Pl. BK *üvölt* = üvölt 102, 254, 268, *üvöltö* = üvöltö 'üvölte' 16, 42, 77, *üvöltene* = üvöltének 74, 241, *üvöltvén* = üvöltvén 74 ~ MK *üvöltüé* = üvöltvén 15vb 19 ~ *Iuoltö* = ivöltö 'üvölte' 82vb 16, *fel iuoltene* = fel-üvöltének 14va 33, 82vb 26, *iuoltne vala* = ivöltnek vala 82vb 34 ~ AporK. zsolt. *üuoltottem* = üvöltöttem 55: 15, *üuoltottem* 74: 4, *üuoltwen* = üvöltvén 60: 6–7 ~ *Iuoltok* = ivöltök 43: 11, *Iuoltottem* 85: 16, *iuoltottem* 85: 24–25.

Vö. *õt* Baranya, *üvöccsön* Eszék vidéke, *üvölt* Szlavónia MTsz.

A BK-ben *gyökér* szavunk mindig *gyüker-* (vö. KÁROLY: i. m. 55), a MK-ben pedig mindig *gyöker-*: BK *gükèrèt* = gyükeret 324, *gükèrenèc* = gyükerének 136, 162, *gükèri* = gyükeri é.: 'gyökere' 200 ~ MK *gokèzèt* = gyükeret 38vb 29, 39ra 25, *gokèzec* = gyükerék é.: 'gyükerük' 19rb 18, *gokèzeze* = gyükerére 57rb 1, *gokèretol foguan* 47vb 26–27.

Vö. *gyüker* Háromszék, *gyükêr* Moldvai csángó, *gyökér*, *gyüker* Zenta, Eger vid., *gyüker* Gömör, Borsod, Heves. MTsz., *gyökér* ~ *gyükeret* OrmSz., SzegSz., *gyükeres* ~ *gyükeres* SzegSz.

A BK-ben a *gyülekez-ik* és a *gyülekezet* mindig *ü*-vel vagy *ö*-vel van írva (vö. KÁROLY SÁNDOR: i. m. 55–56), tehát *ü*-vel hangzik. Az AporK-ben is *gyülekez-*, *gyülekezet-*. Ezzel szemben a MK-ben ugyanezek a szavak *ö*-vel vannak írva, tehát *ö*-vel hangzanak.

BK *gülekeznèc* = gyülekeznek 185, 312, *gölèkézènc* = gyülekezének 24 stb., *gölèkezèt* = gyülekezet 172 stb. ~ AporK. zsolt. *gülekeztenek* = gyülekeztenek 109: 22–23, *egbe gülekeztenek* 109: 22–23, *gölèkezetedzol* = gyülekezetéről 70: 7–8, *gölèkezete* 50: 6–7 ~ MK *egbè gölèkezueièc* = egybegyülekezőjék 34rb 21–22, *gölèkèzètec* = gyülekezetük 13vb 28–29, 13vb 21–22, *gölèkèzètec* 15ra 11, 15vb 5, 57rb 4–5, *gölèkèzètecèn* = gyülekezetükben 15vb 12–13, 16rb 24, *gölèkèzètecnc* = gyülekezetüknek 57ra 26, *gölèkèzètnèlkülön* = gyülekezetnélkülön 80vb 20–21.

Vö. *gyülekezet*, *gyülekezik* OrmSz., SzegSz.

BK *gyüjt* (KÁROLY: i. m. 55) ~ AporK *gyüt-* ~ MK *gyöjt*.

Pl. BK *güiti* = gyűjt 271, 272, *güiti* 255, *egbè güitöm* = egybegyűjtöm 192, 251, *gvyitènc* = gyűjtene 5, *egbè gühetec* = egybegyűhéték értsd: egybegyűjtések 204 stb. ~ AporK. zsolt. *egbe güitötlö* = egybegyűtöttö 'egybe-

¹ Az AporK adatai a Codices Hungarici II. kötetéből valók.

gyűjtötte' 118: 7 ~ MK *gpit* = győjt 18va 25, *egbè gpi* = egybegyőjti 53ra 24–25, *egbe goituen* = egybegyőjtven 8vb 2, *gphetec* = győhéték értsd: 'gyűjtések' 20ra 3 stb.

Vö. *gyűjt*, *gyűjt* OrmSz., *gyűjt*, *gyűjt* SzegSz.

A BK *üdö*, *üdüben*, *üdün*: *ideje* ~ MK *üdö*, *üdüben* ~ *idö*, *idöben*: *ideje*, továbbá a BK *füge*: *fügüket* ~ MK *fige*: *figüket*, Apork. *fige*-, BK *üvölt* ~ MK *üvölt* ~ *ivölt* ~ Apork. *üvölt* ~ *ivölt*-, BK *gyükeret*, *gyükeri* ~ MK *gyökeret*, *gyökerek*, BK *gyülekész*-, Apork. *gyülekész* ~ MK *gyölekész*-, BK *gyűjt* ~ MK *győjt* nagy valószínűséggel arra mutatnak, hogy az elveszett Huszita Biblia hangtani sajátosságait e szavak tekintetében — és egyébként is — a BK őrizi. Ezt az is bizonyítja, hogy a BK három másolója hangtani tekintetben egységesen írja le az azonos tőszavakat és azok megfelelő toldalékos alakjait. Ezzel szemben a MK I. keze: Németi György több esetben hangtanilag eltér a BK három kezének írásától, s az *üdö* ~ *idö* meg az *üvölt* ~ *ivölt* ingadozás határozottan megmutatja, hogy ez esetekben — de valószínűleg a többi eltérés esetében is — Németi György nyelvjárásának az elveszett alapkézirat nyelvjárásával való keveredését tapasztalhatjuk.

Lehet, hogy a BK-ben és a MK I. keze által másolt szöveg hangtanában más különbségek is vannak, de ez csak akkor tűnik ki, ha elkészül a MK szójegyzéke is. Nem lehetetlen azonban az sem, hogy a BK és a MK alapos hangtani, alaktani és mondattani vizsgálata még más eredményeket is tartogat, hiszen néhány efféléről már eddig is van tudomásunk (vö. SZILY: Tamás és Bálint: a Biblia első magyar fordítói. MNY. VII, 441–445).

Németi György *t i n t á j á n a k s z í n e*: sötétbarna, írása gyakorlott másolóra vall. Kisbetűi arányosak, azoknak magassága és szélessége is kb. mindig azonos; írásának összképe harmonikus. Az egyes szavakon belül a betűk általában szorosan egymás mellett vannak, ha nem kapcsolódnak is össze mindig.

Annak ellenére azonban, hogy Németi György gyakorlott kódexíró, és szépen ír, elég sok hibát is ejt, hibáit sokszor kiigazítja, olykor azonban javítatlanul hagyja. Igazításairól vagy helyesbítetlen tévedéseiről, másolási hibáiról a jegyzetek tájékoztatják a kutatót.

A MK II. k e z e (ez eddig nem volt ismeretes) a 21vb 26–30. sorainak az írója. Mindössze 5 sor ez, de mégis fontos, mert a nyílt *e* és *ē* hangokat következetesen mindig *ē* betűvel jelöli: *ēl* = *el*, *vēžēzi* = *vezēri* 'vezérei', *vēžētēndi* = *vezetēndi*, *vēžembē* = *verēmbe*, *ēfic* = *esik* (vö. a 21v itt közölt fényképével: 51).

A II. kéz kisbetűi elég egyenetlenek, magasságuk alacsonyabb a Németi György betűinél, viszont e sorok egyes betűi alacsonyabb voltukhoz képest szélesebbek. A betűket e néhány sor írója nem kapcsolja úgy össze, mint Németi; az egyetlen *f* betű alig haladja meg a betűsor fővonalát, s az utána következő *i* szárának a vége alig van 1 mm-rel feljebb a hosszú *f* alsó végénél. Ennek az eddig észre nem vett másolónak a 30. sorban írt utolsó szavát már Németi György húzta át, és fölé írta ezt: *mōnaic*; ki van törölve a 29. sor utolsó szava is, talán azért, mert ez az alkalmi másoló más szót írt le, mint ami az előtte levő szövegben volt. Valószínű, hogy Németi György helyett annak valamelyik pap- vagy szerzetestársa alkalmilag írt itt tovább néhány sort.

A MK III. keze (eddig ezt II. kéznek neveztük) — mint tudjuk — a 66rb 22. sorától a 67rb 25. soráig másolta a szöveget a lap alján levő, helyére utalt 6 sorral együtt. E III. kéznek az írása sokkal gyakorlatlanabb másolóra mutat, mint Németi György, az I. kéz. Tintája szürkés. Tollának jó széles hegye volt, vagy pedig nagyon megnyomta. Betűi nem olyan árnyaltak, mint az I. kézé, kisbetűi nem azonos magasságúak, hanem egyenetlenek, s a betűk szárai elég szeszélyesen hegyes-, derék- vagy enyhe tompaszöveget zárnak be a sorok alapvonalával. Sokszor a kétségtelenül kisbetűket is piros mellékvonással látja el (pl. 67ra utolsó sorában: *hazbol hazba* = *házból házba*). Vö. ezekre nézve e mű 53. és 55. lapján közölt kézirat-fényképeket.

Bár a MK e III. keze gyakorlatlan is, írása ezért nem annyira következetes, mint Németi Györgyé, az általa írt egy levélnyi szöveg mégis jelentős, mert a III. kéz írta szövegben olykor jelölt nyílt *e* hang *è* betűjének ékezte vitathatatlanul külön van az *e* betű testétől, ami arra vall, hogy a XV. században ezt az *è* betűt olyan mellékjeles betűnek tartották, amilyen az *é* (= *ë, ê*), az *î* (= *ï, î*), az *ø* (= *ö, œ*), az *û* (= *ü, ũ*) és az *ê* (= *ë, ũ*).

Erről a kérdésről — fontossága miatt — az *e*-betűkről szóló fejezetben részletesebb fejtegetés következik.

Azért is tanulságos a III. kéz írása, mert ez a másoló is a maga nyelvjárásán ír néhány szót, és ezek hangtanilag elütnek a BK és a MK megfelelő szavainak hangalakjától.

BK *csuda*, *csudalkodik* (KÁROLY: i. m. 36) ~ MK I. kéz mindig *csuda*, *csudalkodik* ~ MK III. kéz *csodalkod-* (kétszer; vö. már JÁSZAY: RMNy. III, 276) ~ Apork *csuda* stb.

Pl. BK *ludaknac* = *csudáknak* 166, *ludakat* 73, 135, *ludalkodnak vala* 35, *ludalkodom vala* 154 stb. ~ MK. I. kéz: *ludaua* 83va 6–7, *ludaluan* 83rb 37, *ludalkodanac* 15vb 4, *ludalkodnacvala* 13vb 20–21, *ludalkoduan* 83vb 39–40 stb. ~ MK III. kéz *lodalcodnacuala* 66rb 22–23, *lodalcoduan* 66rb 26 ~ Apork. *zsolt. czudakat* 100: 23, *czuda* 85: 23, *czuda* 114: 14.

BK *tü, tē* = *tü 'ti'* ~ MK I. kéz: *tü, tē* = *tü 'ti'* ~ MK III. kéz: *ti* ~ Apork. *tü*.

Pl. BK *tē* 1, 5, 16, *tü* 169, 172 stb. ~ MK I. kéz: *tü* 14vb 37, 47vb 14, *tünēktec* 14ra 29, 31 stb. ~ MK III. kéz: *titeket* 67ra 20–21, *titekēt* 67rb 3, *tinectec* 67rb 20 stb., de a III. kéz írása előtt közvetlenül is az I. kéz: *tütöket* 66rb 15, és utána is: *tütöket* 67rb 26 stb. ~ Apork. *tü* 50: 7, 98: 6.

Hasonlóképpen: BK *mü, mē* ~ MK I. keze: *mü, mē* ~ MK III. keze: *miuēlge* = *mielőnk* 66va 18, *mi ellēngne* 66va 21–22, *mireāc* 67rb 15 ~ Apork *mē* 97: 16, 114: 7 stb.

Vagyis a 66rb 22. sorától a 67rb 25. soráig (a lapalji 6 sor betoldással) író III. kéz is a saját nyelvjárása szerint *o*-val írta a *lodalcodnacuala*, *lodalcoduan* szavakat az eredeti kézirat *ludalcodnacuala*, *ludalcoduan* *u*-val írt szavai helyett, és *mi, ti* van itt az eredeti *mü, tü* névmásai helyett.

A III. kéznek ezen saját nyelvjárását tükröző, itt bemutatott néhány szava megerősíti azt a megállapítást, hogy a MK I. kezének *idō, időben, időn, időt: ideje; fige; ivölt; gyökeret; gyölekezik; győjt* hangalakú szavai Németi Györgynek, az I. kéznek a nyelvjárásai sajátosságait tükrözik a BK *üdō, üdōben, üdōn: ideje; füge; üvölt; gyülekezet; gyűjt* hangalakú szavaival

szemben, melyek az elveszett alapkézirat hangtani sajátosságait őrzik; a BK-nek ezen szavaihoz hasonlóan a MK-ben is előtűnik az *ü*-vel hangzó *üdö*, *üdöben* és *üvölt*, igazolván ezzel azt a tényt, hogy ezek az őskéziratbeli hangalakot mutatják, nem a Németi György nyelvjárását.

4. A Bécsi és a Münchener Kódex *e*, *e*, *e* betűi és azok hangértéke

a) Súlyos tévedése az ZOLNAI GYULÁnak (Oklevélszótár XVII.), amit különben sehol, soha be nem bizonyított, hogy a BK és a MK *e* betűje e két kódexben „szabálytalanul váltakozik” a rendes *e* betűvel, tehát ennek az *e*-nek nincs is külön hangértéke, „úgyhogy ezentúl csupán a pontozott *e*-t, a zárt *ē* és hosszú *ē* jelét tarthatjuk az említett két kódex említésre méltó helyesírási sajátosságának” (ZOLNAI GYULA: i. h.). ZOLNAI GYULÁnak ezt a bizonyítás nélküli súlyos tévedését vette át FARKAS GYULA és utána DÉCSY GYULA.

b) Alapjában elhibázott módszerbeli felfogás az, hogy a BK és a MK *e*, *e* és *e* betűinek a hangértékével DÉCSY GYULA már eleve nem is törődik: „Welchen Lautwert dabei *e* und *ē* hatten, ist jedoch eine lautgeschichtliche Frage, die ich vorläufig offenlassen möchte. Sie zu stellen ist so lange noch verfrüht, bis das Problem der *e*-Buchstaben in paläographischer Hinsicht nicht endgültig geklärt ist” (Der MK II, XIII. DÉCSY GYULA eleve, minden bizonyíték nélkül megállapítja, hogy a huszita nyelvemlékekben csak *e* és *e* betű van, *e* nincs.

c) Mivel a MK is meg a BK is kétségtelenül bebizonyított, közvetlen másolatai az elveszett Huszita Biblia alapkéziratának, a MK *e* betűi hangértékének vizsgálata nem választható el a BK *e* betűi hangértékének vizsgálatától. DÉCSY GYULA nem vizsgálja meg e tekintetben sem a BK-et, sem a MK-et.

Ha a BK eredeti kéziratát tanulmányozzuk, azt látjuk, hogy nemcsak a BK I. és II. keze jelöli teljes hangtörténeti következetességgel e kódex eredetijének és magának a BK-nek XV. sz.-beli lényeges nyelvjárási sajátosságait a nyílt rövid *e* és a nyílt hosszú *ē* hangnak *e* betűjével, a zárt rövid *ē*-nek és a zárt hosszú *ē*-nek pedig *e* ~ *ē* betűkkel való írásában, hanem még a BK hanyagabb, III. keze (ez utóbbi csak négy lapon: 321–324) is elég következetes. Erről mindenki meggyőződhetik a bevezetéshez közölt fényképeknek és a mellettük levő olvasatoknak az összevetéséből (40–55).

d) Míg a BK másolói minden tekintetben, tehát a nyílt rövid *e* és a nyílt hosszú *ē* tekintetében is hűen követik az előttük levő, Tamás és Bálint által lefordított őskéziratot, ezzel szemben Németi György, a MK legnagyobb részének másolója a nyílt *e* és *ē* hangok jelölésében nem pontos, sokszor jelöletlenül hagyja a nyílt *e* és *ē* hangokat, olykor ezek jelét felcseréli a zárt *ē* és *ē* hangok jeleivel, de általában véve Németi György is követi az őskéziratot az *e* (= *ē*, *ē*), *e* (= *ē*, *ē*) és *ē* (= nyílt *e*, *ē*) betűk hangértékének megfelelő írásában is.

Némi kiegészítéssel helytálló még ma is JÁSZAY PÁLnak, a MK első kiadása előkészítőjének (RMNy. III. Észrevételek IX. idézi NYÍRI: ALH. X,

278; Mészöly Emlékkönyv 136—137) a következő megállapítása: „A bécsi és müncheni codexben ezen háromféle *e* híven megkülönböztetik, nem épen úgy, hogy itt ott egyik a másikkal fel ne cseréltetnék, mert ez olykor csaknem lehetetlen, de mégis rend és szabályszerűen. A nyílt *e* balról jobbra húzott vonással adatik, így: *è*; a közép, vonás nélkül; a magas, ponttal vagy ékkel jelettetik, így: *é* vagy *é*. Megtörténik gyakran, hogy a nyílt *è* felől a vonás, vagy a magas *é*, *é* felől a pont s az ék elmarad, meg az is, hogy hol különben közép *e*-nek kellene állani, pontos vagy ékezett magas *é*-t találunk, sőt nem példátlan a magas *é*-t is nyílt *è*-vel, vagy megfordítva íratva látni, de mind ez részint az írásmód felette fárasztó voltának, részint a háromféle *e* hangja gyakor egybeolvadásának tulajdonítható ...”

JÁSZAY a nyílt *e* hang (betűje *è*) rendszeres jelölését a MK-ben 16 pontban foglalta össze, a zárt *ē* (betűje *e*, *é*) rendszeres jelölését pedig 15 pontban (i. m. IX—XII.). JÁSZAYnak *e* helyesírási és hangtani megállapításait sem ZOLNAI GYULA, sem FARKAS GYULA, sem DÉCSY GYULA nem cáfolta meg; JÁSZAY fenti megállapításainak helyességéről viszont könnyen meggyőződhetünk már akkor is, ha egyelőre a fényképkiadás néhány lapján ellenőrizzük JÁSZAYnak a MK *e*-féle hangjaira vonatkozó helyesírási szabályait. Ezért mellékelem a MK I. keze egy levele rectójának és egy levele versójának fényképét (45—52) a megfelelő betűhű nyomtatott szöveggel és annak olvasatával együtt. JÁSZAY megállapításaihoz csak azt a kiegészítést teszem most, hogy az *è* a nyílt hosszú *ē* hangnak is jele a MK-ben — meg a BK-ben is —, pl. *èn* olv.: *ēn* (> *én*), *kēfi* olv. *kēsi* (> *kēsi* 'kése' birt. sz. jeles fn.) stb. Vö. MELIOH, Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 8. sz. 13. kk.).

Ezeknek előrebocsátásával, ha mármost a MK JÁSZAY által megállapított és most a kézirat hasonmásából ellenőrzött szó- és alaktani csoportjainak néhány példáját összehasonlítjuk a BK kézírata megfelelő szó- és alaktani csoportjainak példáival, azt tapasztaljuk, hogy a MK általában a BK-szel azonos módon, tehát *è* betűvel jelöli a nyílt rövid *e* és a nyílt hosszú *ē* hangokat, az *e* betű *ē* és *é*, az *é* betű is az *ē* és *é* hang jele. Megemlítem, hogy az alábbi példák számának bármilyen növelése végeredményben ugyanazt az általános képet nyújtaná. Teljes áttekintést azonban majd akkor tudunk nyújtani erről a kérdésről, ha a BK és a MK együttes magyar—latin és latin—magyar szójegyzéke elkészül. A példák a MK és a BK kéziratából valók, de ezek összeállításában a BK vonatkozásában nagy segítségünkre volt KÁROLY SÁNDOR fentebb idézett szójegyzéke is.

A nyílt rövid *e* és a nyílt hosszú *ē* jelölése a MK-ben és a BK-ben.

1a Nyílt rövid *e* a szótövekben

A MK azon szavaiban, melyeknek töveiben az ómagyar kortól mindig nyílt rövid *e* volt, ez a nyílt rövid *e* hang általában *è* betűvel van jelölve, ugyanúgy van a BK-ben is.

Pl. MK *bè* = be- igekötő: *bè megèn* = bemégyen 21vb 36, *bèmene* = beméné 15va 13, 104ra 39, *bètöltètic* = betöltetik 57ra 20 ~ BK *bè megen* = bemégyen 163, *bè mene* = beméné 121, *bètölte* = betölté 123; MK *dè* = de

15ra 31, 37, 15rb 26, 21vb 17 ~ BK *dè* 39, *Dè* 100, 101 stb.; MK *è* = e: mutató névmás 15ra 24, 57ra 37 ~ BK *è* 10, 12; MK *èz* = ez: mutató névmás 15vb 36, 21vb 21, *èzt* 15va 25, *èzec* 104ra 26 ~ BK *èz* 16, *èzekèt* = ezeket 14; MK *èl* = el- igekötő: *èlmene* = elméné 15ra 10, *èlòtlètìc* = el-ötletik 15rb 18, *èlfutnotok* = elfutnotok 57ra 30–31, *èlazolla* = elárolta 104rb 19 ~ BK *èlfutec* = elfuték 35, *èlméyec* = elmégyék 3; MK *èlò* = elő 26rb 1 ~ BK *èlò vag* = elő vagy 'prior es' 8; MK *hèlt* = helyt 104rb 2 ~ BK *hèl* = hely 123; MK *kèzt* = kert 104ra 38 ~ BK *kèrtbè* 63; MK *istèn* = isten 21va 31, 57ra 37, *istènt* 15ra 12 ~ BK *istèn* 3, 19, 20, 22 stb.

1b Nyílt rövid e a toldalékok előtt vagy a toldalékokban

a) Az -et főnévképzőben: MK *golèkezètec* = gyölekézeték 15ra 11, 57rb 4–5 ~ BK *gèlèkezèt* = gyülekézet 172, MK *nap kèlèttol* 14ra 32–33 ~ BK *napkèlèttol* 320, MK *hideg lèlèt* = hideg lölet 14rb 12–13 ~ BK *hidèg lèlèteckèl* = hideg löletékkal 268 stb.

b) Az -et és a -tet igeképzőkben: MK *èzèztètìc* = eresztetik 57rb 3 ~ BK *èrèztètìc* 125, MK *kì mèttètìc* = kimettetik 57rb 2–3 ~ BK *èlmèttètìc* 108; MK *jèzètètec* (ti) = szerették 101ra 33 ~ BK *zèrèt* 10 stb.

c) Az -elm főnévképzőben: MK *felèlm* = félelm 53va 12 ~ BK *felèlm* 15; MK *fèzèlmecnec* = sérelmeknek (> *sérelmeknek* 'dolorum') 49va 38 ~ BK *fèrèlm* 147; MK *jèzèlèlmè* = szerelme 86va 6 ~ BK *zèrèlmèl* szerelmel 71 stb.

d) A -het igeképzőben: MK *tèhètèm* = tehetem 15va 25 ~ BK *tèhètè* = tehete 97, MK *vèhèt* = vehet 101rb 1 ~ BK *kiuèhèt* 127 stb.

e) Az -l igei sz. rag előtt: MK *èzèztètètèl* = eresztéttel v. eresztéttél (> *eresztèttèl*) 104ra 5, 14, 28 ~ BK *èlèrèztètètèl* 108, MK *jèrètètèl* = szerettel v. szeret-tél 104ra 32 ~ BK *zèrètètèl* 44, 319 stb.

f) A -nek igei sz.-ragban és az igék -k többes 3. sz.ragja előtt alanyi ragozásban: MK *èznèc* = éssznek 21va 27 ~ BK *leznèc* = lésznek 124, MK *Iquènèc* = jövének 57rb 10–11 ~ BK *iquènèc* 220; MK *mègèfsmèzètèc* 'cognoverunt' 104ra 27, *mègtokèllètètèc* (pass.) 104ra 12 ~ BK *tòrtèntèkuala* = történtek vala 57, *le èstèc vala* 150 stb. — Megjegyzendő, hogy a többes 2. személy -tèk végződésének zárt ã-je a MK-ben — a BK-szel szemben — sokszor è-vel van írva, valószínűleg a többes 3. sz. végződésével való keveredés következtében. Vö. pl. BK *mègèrètètèc* = mēgērcséték v. mēgērcséték (> mēgērcséték) 83 KÁROLY SÁNDOR: i. m. 43 ~ MK *èzètètèc* 21vb 14–15 stb.

g) Az -end toldalék nyílt e-je általában szintén è betűvel van írva: MK *illètèndèm* = illetendém 15rb 36–37 ~ BK *illètènd* 289, MK *lèndnèc* = lendnek 24ra 39 ~ BK. *lènd* 5 stb.

h) A -be és a -ben toldalékokban: MK *Lüzibè* = csüribe 57rb 39 ~ BK *lòrgòbè* = csűrökbe 'in horreis' 6, MK *egbè* = egybe 15ra 23 ~ BK *egbè* egybe 10, MK *tüzgèn* 57rb 35 ~ BK *tüzbèn* 268, MK *vüzgèn* 57rb 29 ~ BK *vüzècbè* = vizekben 132; hasonlóképpen MK *onon bèlè* = önön belé 74rb 12, *bèlòl* 'de intus' 68rb 23 ~ BK *te bèlèd* 109, *ò bèlòllò* = öbelölő 110 stb.

i) A -nek toldalékában, pl. MK *ènnèkem* 104ra 6–7, 17, 21, *tenèked* 15ra 2, 12va 4, *onèkì* 57rb 13, *tànètec* 15va 25, *onèkìc* 57rb 20 ~ BK *ènnèkem* 8, *te nèkèd* 10, *mènèkònc* 14, *tènèktèc* 2, MK *èmbèzècnèc* 15ra 13–14 ~ BK *èmbèrèknèc* 85, MK *zòlònèc* 78vb 39 ~ BK *zòlònèc* 231 stb.

j) A mai *-nél* toldalékban, mely a BK és a MK nyelvjárásában valószínűleg *-nēl*-nek hangzott. MK *Ēmberecnēl* 25rb 39–40 ~ BK *ēmbereknēl* 245, MK *īstēnēl* = istennél 25rb 40 ~ BK *īstēnnēl* 165 stb.

k) A *-re* toldalékban: MK *foldzē* 104rb 23 ~ BK *foldrē* 12, MK *gokēzeze* = gyökerére 57rb 1 ~ BK *gētrēlmēkrē* = gyötrelmekre 92 stb.

l) A *-t* tárgyrag előtt bizonyos esetekben, pl. MK *eggēt* = eggyet 104rb 33 ~ BK *eggēt* 73, MK *kenēzēt* = kényeret 21va 27 ~ BK *kenēzēt* 158, MK *ēngemēt* = engemet 15ra 18, 21vb 8, 9–10, 104ra 5, 14, 16, 28, 32, *tegedēt* = tégedet 104ra 25, *ōtēt* = ötöt 15rb 24, 38, 21va 3, 8, 13, 17, 57rb 18, 104rb 2, 20, *tātōkēt* 57vb 30, 35 ~ BK *ēngemēt* 3 (négyyszer), 4 *ēngemēt* 3, *tegedēt* 4, 7, *tegedēt* 3, 7, *tēgedēt* 2, 4, *tēgedēt* 2, 8, *ōtēt* 11 stb., de természetesen: MK *kēlhet* = kelyhēt 81va 40, *kēlhet* = kelyhēt 81ra 28, *fēlkēlētēt* = félkeletēt 79rb 29 ~ BK *nēmzētēt* = nemzetēt 55, 76, 89, *zēpsēgēt* = szépségēt 31; ezért a *-t* tárgyrag előtt olyan helyen is előfordul *ē* = *e*, ahol *ē* hangértékű *e* v. *é* betűnek kellene lennie, pl. BK *fēnēssēgēt* = fénsségēt 31 ~ MK *fēnēssēgēt* 104ra 5–6 stb.

m) A *-vel* toldalékban. MK *fēguēreckēl* = fegyveréssel 104rb 10–11, *kēzzēl* = vsz. kézzel 'manu' 22ra 6, *vēzzēl* = vérrel 15rb 30 ~ BK *kēzeuēl* = kezével 223, *nēueuēl* = nevével 233, *verrēl* = vérrel 291 stb. Ezekén kívül még más esetekben is.

2. A nyílt hosszú *ē*.

A BK azon szavaiban és toldalékaiban, melyekben eredetileg nyílt rövid *e* volt, majd a magyar nyelvterület legnagyobb részén a XVI. sz. előtt megnyúlt: *ē* lett, s a XVI. sz.-ban általában egy fokkal zártabb lett: *é* (vö. HORGER, A magyar nyelvjárások 50; BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR, A magyar nyelv története 164, 154), a megfelelő helyeken (a nyílt rövid *e* vagy a nyílt hosszú *ē* jelölésére) szabályszerűen *ē* betűket találunk, hasonlóképpen a MK-ben is, csak ott olykor jelöletlenül is marad ez a hang.

Hogy az *ē* betű jelöl rövid nyílt *e* hangot, abban ZOLNAI GYULA, FARKAS GYULA és DÉCSY GYULA kivételével egyetértének a nyelvészek, ennek érvényes voltát a két huszita nyelvemlékre nézve az iménti példák alapján is kétségtelenül láthatjuk.

Azonban felmerül az a kérdés is, hogy van-e a BK-ben és a MK-ben a rövid nyílt *e* mellett hosszú nyílt *ē* fonéma. A BK és a MK ugyanis, amint ez általában közismert, a magánhangzók hosszúságát nem jelöli. Azonkívül: a BK és a MK nyelvjárásának egyenes folytatása nincsen meg mai nyelvjárásaink között, és az is kétségtelen, hogy az *ē*-zés ma már csak a Mátravidéki palóc nyelvjárástípusban van meg megőrzött régiségként (vö. BENKŐ LORÁND: Magyar nyelvjárástörténet, 93). De az *ē* a XV. és a XVI. században még kétségtelenül megvolt a magyar nyelvterület jó részén, így Sylvester, Dévai Bíró Mátyás, Melius, Heltai stb. nyelvében, sőt Geleji Katona István (1645) még a XVII. században is megkülönbözteti a hosszú zárt *é* és a hosszú nyílt *ē* hangot (vö. BÁRCZI GÉZA, Htört.² 146–147). Ez azt jelenti, hogy a XVI. és részben a XVII. században is a mai palóc nyelvterületen kívül még egyéb területeken is megvolt a nyílt hosszú *ē* hang. Ez természetes is, hiszen az *ég*, *fn.*, *én*, *ér fn.*, *érc*, *hét*, *kérd*, *kés*, *egyéb*, *vezér* stb. mai hosszú *é* hangja *ē*-ből vált zártabbá (vö. BÁRCZI: Htört.² 146, uő.

BÁRCZI GÉZA — BENKŐ LORÁND — BERRÁR JOLÁN: A magyar nyelv története, 154; BENKŐ LORÁND, Magyar nyelvjárástörténet. 92 — 93).

Az a kérdés mármost, hogy a BK-ben és a MK-ben levő *ē* betűk például a következő szavakban rövid *e* vagy hosszú *ē* hangértékűek-e: *èn*, *èzè*, *hèt*, *kèzd*-, *kèfi* (= kése); *egèb*, *vèzèzi* (vezérei) stb.

SIMONYI ZSIGMOND (A régi nyelvemlékek olvasásáról. Nyr. 9: 7 — 10) 1880-ban a huszita nyelvemlékeknek azokat az *ē* betűvel jelölt hangjait, melyekből zárt *é* lett, Heltai Gáspár, a Nagyváradi Disputáció és Sylvester alapján hosszú, nyílt *ē*-nek minősíti. Így olvassa az efféle szavak *ē* betűvel jelölt hangjait még ZOLNAI GYULA is 1894-ben (Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 112 — 132).

SIMONYI azonban — sajnos — csak a huszita nyelvemlékeken kívül eső érvekkel (Heltai, a Nagyváradi Disputáció, Sylvester) valószínűsítette a BK és a MK *èn*, *kèt*, *kèz*, *zèn*, *nèu*; *egèb*, *kèmcènt* stb. *ē* betűinek nyílt hosszú *ē* hangértékét, és ez így nem is lehet meggyőző, hiszen a huszita nyelvemlékek nyelvjárása nem azonos Heltai, Sylvester és a Nagyváradi Disputáció nyelvjárásával.

Ezért az EtSz. az *ég*, *ér*, *ész* főnevek és az *én* névmás magánhangzója történetének tárgyalásakor nem hivatkozik a BK-re és a MK-re, jobban mondva: az *én* vokálisának történetével kapcsolatban azt mondja például, hogy *e* szónak a BK-ben és a MK-ben az ejtése *en* vagy *èn* (EtSz. I, 1551), vagyis nem tudják megállapítani, hogy a huszita nyelvemlékek *ē* betűje jelöl-e nyílt hosszú *ē* hangot.

KÁROLY SÁNDOR (A Bécsi Kódex nyelvtana szótárszerű feldolgozásban) az *ēj* fn., az *érc* fn., az *ért*, a *kèrd* ige, a *kèt* szn. stb. szavakat rövid nyílt *e* hanggal olvassa, de *füge*: *füget* (i. m. 147) töváltakozást tesz fel, mely a BK-ben a *bèrhèieç* 'sarabala eorum'; bő nadrágjuk' = *berhøjek*, *fèkkèk* = fecskék, *fügè*: *füget* = *füge*: *füget*, *kèkkèknèc* = kecskéknek, *kèmcènt* = kemencét, *pèrnèiebè* = pörnyőjébe (i. m. passim és 147) szavak jelzett helyein feltétlenül meg is van. Helyesen vonja ide KÁROLY (i. m. 147) a BK *dinnye*-tövéit is, mert a BK *dinnès kèrtbèn* = dinnyés kertben lehet csak, de ezekből a tényekből nem von le semmiféle következtetést; igaz: ez nem is feladata.

Hasonlóképpen ilyen szótó a BK *üdö*: *ideje* is (KÁROLY: 119): *idèk* = idők, *idècbèn* = időkben, *idècnè* = időknek, *idèkèt* = időket, *idèktol* = idéktől; emellett van a BK-ben *èdòkbèn* = üdőkben is, és ez szintén amellet szól, hogy az *idèk* stb. csak idék lehet, hosszú nyílt *ē* hanggal.

A BK-ben nincsen meg az *üdös*, *üdòsb* szó, de a MK-ben megvan, mégpedig így: *idèsec* = idések 'temporales' 39ra 26, *idèst* = idést 'temporalis' 19va 36, és: „az *ò idèsb* fia” = az *ò* idèsb fia 'senior', ma *idös*, de vö. *idén*, *idé-tlen*.

A MK-ben — mint láttuk n e m *fügè*: *füget* = *füge*: *füget* van, hanem: *figèfat* = figefát 26vb 20: *figèt* = figét 61va 9 és *figèkèt* = figéket 13va 10, de itt is csakis *ē* lehet a szó tövében ezekben a toldalékos alakokban.

Döntő jelentőségű és rendkívül fontos, hogy ezek mellett a töváltozatok mellett a BK-ben (KÁROLY: 40) *èlmè* = elme mellett: *èlmenèc* = elmének, *èlmèt* = elmét, *èlmeuèl* = elmével, *èlmembèn* = elmém-ben, *èlmednèc* = elmédnek, *èlmeddèl* = elméddel, *èlmeiebèn* = elméjében,

èlmeien = elmén, *èlmeiet* = elmén, *èlmeieuèl* = elmén, *èlmèknèc* = elmén, *èlmeiec* = elmén, még csak tévedésből sincs az *èlmè* nominativus mellett *èlmèt* vagy *èlmèmbèn* stb.!

Ès amint van a BK-ben *èlmeuèl* = elmével, ugyanúgy van a MK-ben is: *èlmeuèl* 49ra 36. Van a BK-ben *fèiè* ~ *fèie*: *fèiet*, *fèiet* = feje ~ fejé: fejét stb. (KÁROLY: 51), ugyanúgy van a MK-ben is: *fèiet* = fejét 41va 7, *fèiet* = fejét 41va 2; a BK-ben a *mèdue* (KÁROLY: 83, kétszer) = *medvè* nom. mellett *mèdueuèl* = medvével van, nem pedig *mèduèuèl*! Hasonlóképp: BK *èpeiet* (KÁROLY: 42) = epét.

Mit jelent ez?

Azt jelenti, hogy a BK-ben és a MK-ben van a nyílt rövid *e* fonéma mellett nyílt hosszú *ē* fonéma is, és mindkettőnek a jele *è* a huszita nyelvemlékekben.

Ha ugyanis nem lenne a huszita nyelvemlékekben nyílt *e*: *ē* fonemapár (amely mellett, mint látni fogjuk, megvan az *ë*: *ē* fonemapár is), vagyis a nyílt rövid *e* mellett nem lenne nyílt hosszú *ē* is, akkor lehetetlenek lennének a következő szembenállások is: BK *fùgè*: *fùgèt* = fuge: fùgèt ~ MK *figè*: *figèt* = fige: figèt, BK (fecské:) *fèlkèk* = fecskék, BK (keménce:) *kèmcèt* = kemencét; BK *üdq*, *èdq*: *idèk* = üdö: idék stb., MK *idèsec* = idések 'temporales; idősek', *idèst* = idést 'temporalis; időst', *idèsb* = idésb 'senior; idősb', de — és ez rendkívül fontos —: BK *èlmè*: *èlmèt*, *èlmenèc* = elme: elmét, elmének stb.; (epe:) *èpeiet* = epét, *fèiè* ~ *fèie*: *fèiet*, *fèiet* = feje ~ fejé: fejét, hasonlóképpen a MK-ben is: *fèiet*, *fèiet* = fejét (l. fentebb); BK *mèdue*: *mèdueuèl* medvé: medvével stb.

Vagyis: a két huszita nyelvemlékben van: 1. *-e*: *-ē* tőtípus (*fuge*: *fùgèt* ~ *fige*: *figèt* stb.) és: 2. *-e* ~ *-ë*: *-ē* tőtípus is (*elme*: *elmèt* stb.).

De ez kétségtelenül azt is jelenti, mint már mondtam, hogy a huszita nyelvemlékekben nyílt rövid *e* és nyílt hosszú *ē* fonemapár is van a zárt rövid *è* és a zárt hosszú *ē* mellett.

A nyílt hosszú *ē* azonban nemcsak a szó második szótagjában van meg, hanem a szó első szótagjában is. Ennek az a kétségtelen bizonyítéka, hogy a BK-ben (KÁROLY: 51) a *fèiè* ~ *fèie* = feje v. fejé birtokos személyjeles alak mellett: *fèmen*, *fèmnèc* (2-szer), *fèmnè* (2-szer), *fèmèt*, *fèdbè*, *fèdnèc*, *fèdrè* (3-szor) van, és ezek olvasata: fèmén, fèmnek, fèmet, fèdbe, fèdnek, fèdre, MK *fètecrol* = fètèkről 80rb 5, mint ahogy Szennában az 1930-as években is mondták azt, hogy: *fèmtetejjén*, *fènket*, *fèdet*, *fètökre* (NYÍRI, Szenna és vidéke 102), de hangsúlyoznom kell, hogy a BK-ben nemcsak *fèmen* = fèmén, *fèdbè* = fèdbe stb. van, hanem BK *fùgèt* = fùgèt ~ MK *figèt* = figèt, BK *fèlkèk* = fecskék, *kèmcèt* = kemencét, *idèk* = idék, ma: idők, MK *idèsb* = idésb, ma: idős stb.

A BK és a MK *fèiedèlm* szava mellett meglevő *fèdèlm* (a BK-re nézve vö. KÁROLY: 52) is csak fèdèlm-nek olvasható, nem pedig fedèlm-nek, mint KÁROLY (i. m. 52) véli.

A BK és a MK hosszú nyílt *ē* (jele: *è*) fonémájának meglétét az említett bizonyítékokon kívül még támogatja más is.

Nevezetesen az, hogy Tamás és Bálint, a Huszita Biblia fordítói azt a nyelvjárást beszélhették, melynek a XV. században közeli változata lehetett a mai szlavóniai nyelvjárás és a mai ormánysági nyelvjárás, mert ezek

vannak legközelebb a Pétervárad szomszédságában levő, egykor magyar nyelvjárást beszélő Kamenichez (ott van a közelében Illok v. Ilok, magyarul Újlak, ahonnan Bálint származott, Tamás pedig pécsi származású volt), ahonnan Tamás és Bálint híveivel Moldovába menekült, és ez a két nyelvjárás: a szlavóniai és az ormánysági — földrajzi helyzete miatt, ingoványos, lápos vidéke által védve volt a rabló török hordáktól, ezért többnyire zavartalanul fejlődött nyelvjárásaik sajátosságai szerint napjainkig.

Nos, a szlavóniai nyelvjárásban 1894-ben már *lév, lé, fél* (: felet), *levél, szítabel* (Nyr. 23: 359, 361) ejtetett, tehát az ősm. *lewü* > óm., km. *lěw* > *lěv* > *lé* lett, vagyis az ősm. nyílt rövid *e* itt megjárta a fejlődés *e* > *ē* > *é* fokait. De akkor kétségtelen, hogy a XV. századi szlavóniai nyelvjárásban, az akkori kamenici magyar nyelvjárás közelében volt nyílt hosszú *ē*.

A mai ormánysági nyelvjárásban (vö. OrmSz.) is, mely a középkorban kapcsolatban volt a szlavóniai magyar nyelvjárással az egykori kamenici magyar nyelvjárás közelében, és — mint mondtam — településeit áthatolhatatlan védelmi gyűrűkként lápok kerítették körül a törökök elől: *bél* fn. *én, ég* fn., *éli* (a késnek), *fél*: *felet, hét, jég* fn., *két*: *ketté, kés, kérd-, szék* 'Stuhl', *térd, egér, vezér* van; az ugyanitt meglevő *esz* (= ész), *mesz* (= mész) elvonás lehet az *esze, meszet*-féle toldalékos alakokból, vagyis — az előbbi adatok mutatják — az ormánysági nyelvjárásban is megtörtént az *e* > *ē* > *é* fejlődés, de ez azt is jelenti, hogy a XV. században a mai ormánysági nyelvjárás előzményében a fenti szavakban nyílt hosszú *ē* hangnak kellett lennie az abszolút töben és bizonyos toldalékos alakokban, ott, ahol ma *é* hangot ejtenek.

Ez természetes is, hiszen jól tudjuk, hogy például Déván (Dévai Bíró Mátyás), Szinérváralján (Szatmár, Sylvester János), Somogyban (Mélius Juhász Péter) a XVI. században még megvolt az *ē* fonéma, és ez *é*-vé záródott, és ma már csak némely palóc vidéken van meg megőrzött régiségként ez a hang, de a középkorban általában meg kellett lennie.

Az előadottak alapján kétségtelen, hogy a BK és a MK nyelvjárásában megvolt nemcsak a nyílt rövid *e* hang, melynek jele *e* két kódexben *è*, hanem a nyílt hosszú *ē* hang is, melynek jele szintén *è*, éppen úgy, mint ahogy a középső nyelvválású rövid *ē* hangnak is jele *e* két kódexben az *e* és az *é*, és a középső nyelvválású hosszú *ē* hangnak is jele az *e* és az *é*, amint ez az alábbi adatokból majd kétségtelenül kitűnik.

Ezért nyílt hosszú *ē* hangértékűnek kell minősítenünk a BK és a MK azon *è* betűvel jelölt hangjait, melyek a XV. században általában *ē*-nek hangzottak, és melyeknek helyén ma általában középső nyelvválású *é* hang van. Tehát például *èn* = *én* (> *én*) 15rb 25, 36, 21vb 25, 57rb 29, 104ra 5, 10, 18 stb. ~ BK *èn* 3, 8, 39 stb.; MK *èztìtèc* = *értitek* (> *értíték*) 21rb 35 ~ BK *èrtnèc* 202; MK *èztèlm-* = *értelm-* (> *értelm-*) 21vb 34 ~ BK *èrtèlm* 104; MK *Hèt* = *hét* (> *hét*) 22rb 27 ~ BK *hèt* 10, 17; MK *Kèzdicvala* = *kérdik vala* (> *kérdik vala*) 57rb 17–18. ~ BK *kèrd* 122; MK *kèzdezicuala* = *kérdezik vala* (> *kérdézik vala*) 57rb 4 ~ BK *kèrdezet* = *kérdézett* (> *kérdézett*) 186; MK *kèst* = *kést* (> *kést*) 'gladium' 33rb 14 ~ BK: a szó nincs meg (vö. KÁROLY: i. m.); MK *kèt* = *két* (> *két*) 14ra 28 ~ BK *kèt* 1, 54; *kèzzèl* = *kézzel* (> *kézzel*) 22ra 6 ~ BK *kèz* 159; a szó második tagjában például MK *vèžèzi* = *vezéri* (> *vezéri* 'vezérei') 21vb 27–28 ~ BK *vèžèr* 129 stb., stb.

Csakugyan azt látjuk tehát, hogy a BK egészen következetesen jelöli *è* betűvel az *e* és az *ē* hangot, és a MK is így jelöli az adatok nagy többségében ezeket a hangokat, de a MK-nek ez a jelölése nem kivétel nélküli, mégis általános, és a BK meg a MK megfelelő szó- és alaktani csoportjainak teljesen azonos helyesírása kétségtelenné teszi azt az eddigi véleményt, hogy a MK is általában *è* betűvel jelöli a nyílt rövid *e* hangot, mint a BK, de az imént előadott bizonyítékok alapján az is nyilvánvaló, hogy *e* két huszita nyelvmélek hangrendszerében megvan az alsó nyelvallású hosszú *ē* fonéma is, melyből később a magyar nyelvterület legnagyobb részén zárt *é* lett.

Annak, hogy a MK az *è* betűk írásában nem olyan következetes, mint a BK, az az oka, hogy Németi György, a MK legnagyobb részének másolója nem azt a nyelvjárást beszélte, mint ami az elveszett eredeti kézirat nyelvjárása volt. (Vö.: 3. A kézirat és másolóí 17)

A zárt rövid *è* hang *e* és *é* betűvel van jelölve a BK I. kezének írásában és a MK-ben és *e* betűvel a BK II. keze által írt részben (a BK III. keze mindössze két levélnyit írt, meglehetősen következtetlennül). Az *e* is, az *é* is előfordul hurkolt fejjel is, de anélkül is.

Az alábbi példákban nemcsak azt figyelhetjük meg, hogy az *e* és az *é* betű azonos funkciójú zárt *è*-nek a jele a BK-ben is meg a MK-ben is, hanem azt is, hogy ha ugyanabban a szóban van még nyílt *e* is, akkor az *è* betűvel van írva. Pl. MK *eg* = *ëggy* 'unus' 12vb 23, ~ BK *ég*'ua' 4, 17; MK *felkèlè* = *fëlkele* 15ra 9, *kòlt fël* = *kòlt fel* 41ra 29 ~ BK *felkèlè* 1, 5, 7; MK *mèl* = *mëly* 57rb 16, *mèl* = *mëly* 18rb 9 ~ BK *A mèl* 'quae' 2, *mèllèt* = *mëlyet* 'quod' 15, 16; MK *ne* = *në* 57rb 26, *nè* 16ra 13 ~ BK *ne* 2, *nè* 4; MK *ëmbezekèt* = *embëreket* 21vb 16, 18, 41, *ëmbezecnèc* = *embëreknèc* 15ra 13–14 ~ BK *ëmber* 1, 3, 5, *ëmber* 6, 7; MK *mùuèlkèdètbeli* = *müvelkedetbeli* 16ra 5, *mùuèlkèdètbelièckèl* 15ra 28–29 ~ BK *mëuèlkèdèt* 7, *mëuèlkèdètibèn* 100; MK *ò zemekèt* = *ö szemeket* 'oculos eorum' 15va 27–28, *ò zemec* = *ö szemék* 'oculi eorum' 15va 30 ~ BK *òzemec èlòt* 'ante oculos eorum' 24, *zèmec* 'oculi' 100; MK *apastalocnac* ... *nèuec* = *apastaloknak* nevek 'apostolorum nomina' 15vb 36, *ò zèmec* 'oculi eorum' 15va 30 ~ BK *nèue* = *nevë* 121, 136, 171, *òruèlòròknèc* *kèzecbè* = *törvèntöròknek* kezèkbe 'in manibus inimicorum' 128–129, *I/2l fiaynac kèzecbè* = *Izrael fiainak* kezèkbe 'in manus filiorum Israel' 21; MK *èzec* = *ezék* 104ra 26, *èzèkèt* = *ezèket* 17vb 4 ~ BK *èzekèt* = *ezèket* 3, 14, *èzec* = *ezèk* 'ista' 36 stb.

A zárt hosszú *é* hang szintén *e* és *é* betűvel van írva.

Pl. a szótövek *é* hangja: MK *etkekèt* = *étkekèt* 41vb 15, *etkè* = *étke* 57rb 9 ~ BK *etkèt* = *étket* 118, 176, *etkèt* = *étket* 289; MK *melto* = *mèltó* 57rb 32, *mèlto* 57ra 33 ~ BK *melto* 48, 89, *mèlto* 57, 62; MK *vepenèc* = *vépének* 'accesserunt; kamen', *vèpenèc* = *vépének* 'ua' 15rb 1 ~ BK *Vepem* = *vépém* 'accessi' 150 *vèpèc* = *vépék* 'accessit' 38, 42.

Toldalékok *é* hangja: pl. -é- birtokos személyjel: MK *fèiet* = *fejét* 41va 7, *fèiet* = *fejét* 41va 2, ~ BK *fèiet* = *fejét* 38, 39, *fèiet* = *fejét* 81; MK *videkebèn* = *vidékében* 57ra 4, *videkebè* = *vidékébe* 57ra 12 ~ BK *videkebè* = *vidékébe* 162, 198, *videkebè* 1, *videkebèn* = *vidékében* 1, 65; a múlt idő -é- jele: MK *vepenèc* = *vépének* 21va 21, *iquènèc* = *jövének* 21va 7–8 ~ BK *vèpenèc* = *vépének* 125, *vèpènèc* = *vépének* 24; a -vén határozói igenév-képző -é- hangja: MK *felkèluen* = *fëlkelvén* 45vb 27, *èlmèuen* = *elmèvén*

15va 18 ~ BK *felkèluen* 65, 177, *Felkèluen* 25; a -ként határozó ragban: MK *mikent* = miként 16va 16, *miként* 16rb 31 ~ BK *mikent* 45, *mikèt* = miként 36, 37 stb., stb.

A két huszita nyelvemlék azonos szavai és azonos toldalékai *e*-féle hangjainak azonos betűkkel való jelölése és a minőségileg különböző, tehát nyílt *e*, *ē* és a zárt *ë*, *é* hangoknak a két kódexben sokszor ugyanazon szavakban tapasztalható, általában pontos megkülönböztetése (pl. MK *felkèlè* = félkele 15ra 9 ~ BK *felkèlè* 1, 5, 7 stb. MK *fèguèreckèl* = fegyveréssel 104rb 10–11 ~ BK *kèzeuèl* = kezével 223, MK *embèzeznèc* = embéréknek 15ra 13–14 ~ BK *èmbèrèknèc* 85 stb.; MK *idèst* 19 va 36 ~ BK *idèk* = idék 139) kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a BK és a MK *è* betűinek hangértéke nyílt rövid *e* és nyílt hosszú *ē*, *e* betűi az *ë* és az *é* hangot jelölik, hasonlóképpen az *é* betűk is az *ë* és az *é* hangoknak a jelei.

Erre tehát nem szabad rászütni a következtetlenség bélyegét. Ezért mondja FARKAS GYULA is erről a következőket: „Es mag indes nicht ganz unwahrscheinlich sein, dass die Übersetzer der Hussitenbibel selbst mit der vollen Variante des *e* (értsd: *è*) den Lautwert des ganz offenen wiederzugeben beabsichtigten, denn es ist nicht zu verkennen, dass in einigen bestimmten Wörtern (*ember, isten, nek-, vel-* usw.) diese Variante mit einer gewissen Konsequenz wiederkehrt...” (Der MK I, 25; lapalji jegyzet. A kiemelés az „Übersetzer” kivételével Nyíritól való).

Az „(*ember, isten, nek-, vel-* usw.)” a fentebb 15 pontban összefoglalt csoportokat jelenti, melyek nyílt *e* és *ē* hangjainak *è* betűvel való jelölését a BK is igazolja. DÉCSY GYULA mégis nem tesz ezekről említést a MK „buchstabengetreuer Abdruck” bevezetésében még olyan mértékben sem, mint FARKAS GYULA teszi.

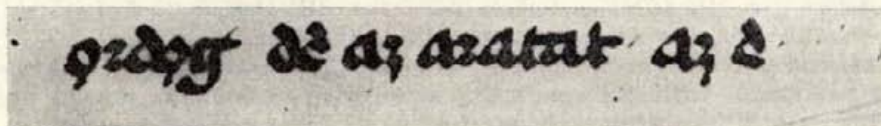
Az a kérdés mármost, hogy *é* kezetes *è* betű - *e* ez, vagy valóban olyan külön ékezet nélküli betűforma, melynek felső része az *e* betű félkörének felső része fölé emelkedik, de vele mégis szervesen összefügg. Ennek a kérdésnek az eldöntése nem érinti a BK és a MK nyílt rövid *e* és a nyílt hosszú *ē* hangjai külön betűvel való jelöltségének a tényét, de a paleográfia és a huszita nyelvemlékek helyesírási rendszerének a szempontjából jelentősége van.

A huszita nyelvemlékek helyesírási rendszerének az összefüggésében feltétlenül az a felfogás látszik indokoltnak, hogy az *è* mellékjeles betű, éppen úgy, mint az *o* (= *ö, ȝ*), a *g* (= *g*), az *sz* (= *sz*) stb., pedig ezeknek a mellékjelei is összeérnek az illető betűkkel. Sőt az *è* betű elvileg inkább mellékjeles, mint az *o* (= *ö, ȝ*) betű, mert ez utóbbit a MK másolója úgy írja le, hogy az egyik tollvonással meghúzza az *o* bal félkörét, a másikkal ezen betű jobb félkörét, s a két félkör alsó érintkezésekor nem emeli fel a tollat (ekkor *o* betű lenne), hanem tovább vonja a sor alá, és voltaképpen farkas *o* betűt ír. De azért ez is mellékjelnek tekintendő, ha ékezetnek nem mondható is az *o* betű mellékjelnélküliségével szemben és az *e* ~ *é*, *u*, *v* (mint mgh. mindkettő *u, ū*) ~ *ü, v* (mindkettő *ü, ū*) betűk csoportjában. Ugyanúgy mellék-

jeles betűnek kell tekintenünk e csoporton belül az *e*, *ē* mellett az *è* betűt is, még akkor is, ha annak ékezte az *e* betű testével összeér is.

Vannak azonban az *è* mellékjeles voltának kétségtelen bizonyítékai is.

Ilyen bizonyítékok a BK I. és II. kezének az *è* betűi. Elég egy pillantást vetnünk a BK kéziratának bármely lapjára, nyomban láthatjuk, hogy *e*

1. MK 20rb 4. sor: *dè* olv.: *de*. Az *è* ékezte két tollvonással van írva.

kódex betűin igen feltűnő, hosszú vonások ezek a betűtartozékok. Látszik, hogy nem azért vannak ezek az *è* betűk fölött, még ha összeérnek is azzal, hogy a kódexek másolói variálják az *e* betűket, hanem azoknak fontos szerepük van: az *e* és *ē* hangok nyíltságának a jelölése. A MK-ben az *è* betűknek ékezetei nem emelkednek annyira ki, mint a BK-ben, de — láthattuk — a MK-ben is a legtöbbször olyan helyen van az *è* betű, ahol nyílt

2. MK 27vb 20. sora: *menè* olv. *méne* *è*-jének az ékezte méginkább így van.

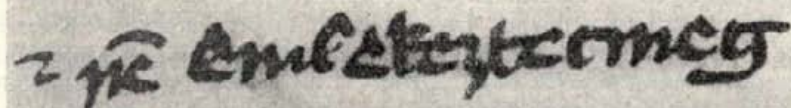
rövid *e* vagy nyílt hosszú *ē* hangot ejtettek a BK és a MK nyelvjárásában.

Ennek az *è* betűnek az írása a BK-ben és a MK-ben úgy történt, hogy a kódexíró az első tollvonással megírta a betű *c*-szerű testét, majd tollát felemelve, a betű felett balról jobbra lefelé ferdén ráhúzta az *è* betű testére az ékezetet.

Ennek egyik bizonyítéka az, hogy a MK-ben olyan *è* betűk is vannak, melyek három tollvonással íratlak le; az első tollvonással meghúzta a kódexíró az *è* félkörét, a másodikkal az *è* fejét és harmadik tollvonással a fejnél kissé feljebb az ékezetet tette rá. Ilyen pl. a 20rb 4. sora *dè* szavának *è*-je; a 24ra 7. sora *küffèbèc* szava utolsó *è*-jének ékezte kissé jobbra van az *è* fejénél; még inkább így van a 27vb 20. *menè* = *méne* *è*-jének az ékezte (vö. az 1. és 2. ábrával).

Az *è* ékezetes voltának másik bizonyítéka az, hogy olykor a MK hurkolt fejű *e* betűjére (mely az *ē* és az *é* hang jele) ráhúzza a másoló a balról jobbra lefelé haladó ékezetet, ha nyílt *e* vagy *ē* jelöléséről van szó. Így pl. a 43vb 36. sorában levő *emlèkeztecmeg* első tompa ékezetes

è betűje eredetileg hurkolt fejű, tehát zárt *ë* vagy *é* értékű *e* betű volt. Ennek a betűnek a hurkára tette rá Németi György az *è* tompa ékezetét pótlólag (3. ábra). Vö. ehhez még: 83vb 15: *èmlèkeziètecmeḡ*. Ez igen nyomós paleográfiai érv amellet is, hogy az *è* betű nem lehet az *e* betű variánsa, hanem a nyílt rövid *e* és a nyílt hosszú *ē* hang jelölője.

3. MK 43vb 36. sor: *èmlèkeziètecmeḡ* olv.: emlékeztek még;
a hurkolt fejű, zárt *è*-t v. *é*-t jelölő betű hurkára tette rá a másoló az *è* tompa ékezetét.

És hogy a XV. században is ékezetnek írták és tartották az *è* balról jobbra lefelé haladó tartozékát, annak vitathatatlan paleográfiai bizonyítéka megvan magában a MK-ben is.

A MK III. keze ugyanis (66rb–67rb; ezt ezelőtt a II. kéznek nevezték) a nyílt *e* és *ē* hang betűjét kétségtelenül olyan *è* betűvel írja többször is, melynek problematikus része az *è* betű testétől teljesen külön van, ezért kétségtelenül ékezetnek kell tartanunk nekünk is ezt a betűhöz tartozó részt. Décsy is ékezetnek tartja, csak tévesen pontnak látja és írja át. Ez azért lehetetlen, mert az *é* betű a BK-ben és a MK-ben az *ë* és az *é* hang jele, és a 66rb–67rb levélen író III. kéz olyan helyeken használja ezt az ékezetet, ahol sem *ë*, sem pedig *é* hang nem volt a BK és a MK nyelvjárásában, és nem is fordulnak elő ezek a szavak e két huszita nyelvemlékben azokban a szavakban *è* betűvel írva sehol. Ha előfordul is ilyen valahol, az csak íráshiba lehet, vagy tévedés, mint a III. kéz írásában.

Íme, az adatok: 66va 14–15: *nemellèt* = némellyet; Décsy GYULA ezt így írta le: *nemellen* (vö. Der MK II, 74), holott a szó végén *-t* van, és az *è* ékezetét a 2. *l* betű mellékjelének vette, de ennek mellékjele nincs; 66va 18: *miuèlḡc* = mivelönk, D.-nél: *miuèlḡc*, holott a *-vel*-nek mindig *-uèl*- vagy *-vèl*- az írásmódja a BK-ben, és a MK-ben is *è*-vel van írva a legtöbbször, *é*-vel *s o h a*. De ha jól megnézzük ezt az ékezetet, kétségtelenül megállapítható, hogy az nem pont, de nem is olyan ékezet, mintha az *é* hangot jelölne. Még inkább nyilvánvaló ez 66va 25: *ḡ èzḡsejḡte* = erősíté első betűjének ékezetében. Décsy szerint ez: *ézḡsejḡte*. Ez azért lehetetlenség, mert 1. a MK-ben ez az első betű nem pontnak van írva, hanem balról jobbra lefelé húzott rövid vesszőnek; 2. az *erő* és annak származékai sem a BK-ben (vö. KÁROLY SÁNDOR, A Bécsi Kódex nyelvtana szótárszerű feldolgozásban 43), sem a MK-ben nem fordul elő *s o h a é*-vel. Pedig ez a szó és származékai ugyancsak sokszor szerepelnek a BK-ben KÁROLY SÁNDOR szójegyzékének tanúsága szerint. De még akkor is az *è* ékezetes volta mellett tanúskodna ez a betű, ha történetesen a MK III. keze ezt a szót valóban *é*-vel írta volna le

tévedésből, mert ez azt bizonyítaná, hogy a másoló előtt levő eredeti szövegnek az *è* betűjén olyan ékezet volt, mint amilyen a BK *èzq* és származékai *è* betűjén. 3. *erő* szavunk az *ë* fonémával rendelkező nyelvjárásaink egyikében sem hangzik *ërő*-nek, sem *érő*-nek. 4. Nem is hangozhatik, mert mindig nyílt *e*-vel ejtették (TESz. I, 791). Hasonlóképpen: 66vb 25: *èlőzer* első *è*-jének ékezete balról jobbra lefelé halad, és a vége kissé élére forduló tollal írva elvékonyodik. Décsy ezt is *èlőzer*-nek írja (i. m. 74), ami a BK., a MK., a mai nyelvjárások tanúsága szerint szintén lehetetlenség (vö. KÁROLY SÁNDOR: i. m. és a MK fentebb közölt *èlq* szavával a nyelvjárási adatokkal). Ilyenek még 67ra 7: *hetuëkëttq*, 66vb 4: *Illès* (vö. KÁROLY SÁNDOR: i. m. 132) 66vb 24: *kquès* = kövess szavak *è* betűje, továbbá: 66vb 31: *menèl* (itt már érintkezik az ékezet a betűvel); 67ra 28: *bèmenèd'tèc* = beménendték: a *bè*- igekötő mindig *bè* a BK-ben és a MK-ben; 67ra 31: *lènd* = lend értsd: lèend, 67rb 7–8 *qnèkic*. Ezeknek a szavaknak *è*-jét DÉCSY GYULA mind *è* betűvel közli, aminek a BK és a MK hangtörténete és helyesírása ellentmond.

Amint a MK 67ra 31: *lènd*, ugyanúgy a másoló előtt levő eredetiben *vènd* volt, és ennek alapján írta a III. kéz a 66va 9: *vènd* szavát, ez azonban sem a BK-ben, sem a MK-ben másutt nem fordul elő így leírva, tehát nyilvánvalóan az őskézirat *vènd* *è*-jének ékezetét írta le a MK III. keze pontatlanul: *vènd*. Tehát ez is az *è* betű külön ékezetéről tanúskodik, mint a következők is: 66va 21–22: *mi ellènqnc*, 66va 17–18: *kquèt* = *kquèt* (ige) vö. 66vb 24: *kquès* = kövess, továbbá: 85vb 4: *kquèttec* = követtek, 85vb 16: *kquèttecuala* = követtek vala, 85vb 2 *kquèttec* = követék, 85vb 29 *kquès* = kövess, vö. ezeket a KÁROLY-féle BK szójegyzékének *követ* (ige) címszavának adataival.

A III. kéz 67ra 17–18 *èrezie* is *èrèziè*: az *è* hanyagul írt *è*, vö. 85rb 20 micor *èzèztèttèc* (= eresztettek) ... a fidoc papocat *z* leuitacat *q* hozia = quando miserunt Iudaei sacerdotes et Levitas ad eum; 85rb 32 *kie èzèz-tèttènè* (= eresztëttenek) mükèt = qui miserunt nos?; 85rb 38 *kie èzèz-tèttèc vala* = qui missi fuerant; 85va 29–30 *de ki èzèz-tet* (= eresztött) *èngemèt* = sed qui misit me stb., továbbá a BK *ereszt*-re vonatkozó adataival (KÁROLY: i. m. 42).

NB.! FARKAS GYULA a MK 67ra 17–18 *èrezie* olv.: ereszje 'mittat' szavát *èrezje* 'föhle' szónak olvassa, és több hasonló olvasási hibát ejt ő is (pl. az *ég* = éggy 'unus' szót *ég* 'coelum, Himmel'-nek nézi stb. vö. FARKAS: UAJb. XXX, 171).

Annak, hogy az *è* betű nyílt *e* és *ë* hangnak a jele, az *è* pedig az *ë* és *é* hangé, az is bizonyítéka, hogy a kódexíró *e* betűk írásában elkövetett tévedését olykor észreveszi és kijavítja. Ilyen javítás eredménye pl. a 11rb 8 *vizèd* olv.: *viszèd* *è* kettős ékezete, ahol az *è* javítottatott *é*-re, ezért lett: *vizèd*; a 27va 25 *golèkèzetèket* olv.: *gyölekèzetèket* *è* kettős ékezete pedig úgy keletkezett, hogy Nèmeti György az *è* betűt javította *è*-re. — FARKAS GYULA ezt az adatot tévesen így közli: *golèkèzetèket* (UAJb. XXX, 170), ugyanis nem a 3. mgh. van *è* betűvel írva a kódexben, hanem a 2.

Nem lehet tehát egyetérteni azzal a felfogással, hogy a huszita nyelvemlékek *è* betűjének kiemelkedő

felső vonása a betű testéhez tartozik, ellenkezőleg: a bizonyítékok egész sora kétségtelenül azt igazolja, hogy a nyílt rövid *e* és a nyílt hosszú *ē* hangnak *è* betűjén balról jobbra lefelé haladó ékezet van. Ezen az *è* betűn tehát éppen úgy ékezet van, mint az *é*, az *û* vagy az *ê* betűn.

Azokra az *e* betűkre, melyek a másoló olykor bizonytalan írása következtében *e* betűvel is meg *è*-vel is olvashatók, KÁROLY SÁNDORNAK, munkánk lektorának tanácsára nem tettünk ékezetet, hanem kurziv *e* betűvel közöljük; ezzel hívjuk föl a kutatók figyelmét arra, hogy a FARKAS-féle kiadvánnyal összehasonlítva döntsenek ezek hangértékéről.¹

5. A Müncheneri Kódex helyesírása általában és a rövidítések

A MK helyesírására vö. KNIEZSA ISTVÁN, Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig, 1952. 113–114, 142, 157, 160, 177. Az *è*, *e*, *é* betűk hangértékére nézve vö. a Bevezetés 4. pontjával.

a) A magánhangzók

hangérték jel

a és **á** = *A* ~ *a*

e és **ē** = *E* ~ *è*

ë és **é** = *E* ~ *e* ~ *é*

i és **í** = *I* ~ *i* ~ *y* ~ *ý*

hangérték jel

o és **ó** = *O* ~ *o*

ö és **ő** = *Q* ~ *q* ~ a III. kéz *ois*

u és **ú** = *U* ~ *V* ~ *u* ~ *v*

ü és **ű** = *V* ~ *û* ~ *ê* ~ *u* ~ *v*

A nyílt *e* és *ē* hangok olykor jelöletlenek, az *e* hang viszont tévedésből többször *è* betűvel van jelölve. Olykor nyilvánvalóan föleseréli a másoló az *e* és az *ë* vagy *é* hangok jeleit, pl. *vclègen* 37vb 13, 17, de: *volegènt* 37vb 15. Ez utóbbi szón az első *è*-re kellett volna tenni az ékezetet, mint az ugyanazon levél ugyanazon hasábján levő előbbi két adaton látjuk.

A magánhangzók mellékjelei. Az *è* betű mellékjele, mint már erről fentebb szó volt, a legtöbbször érintkezik az *e* betű félkörével, de azért az mellékjel, mégpedig: ékezet. Ezt főképpen a 66rb 22. sorától a 67rb 25. soráig író III. kéz írásmódja igazolja.

Az *é*, *i*, *û* ~ *ê* betűk mellékjele: pont, mert a kódexíró nem húzta meg tollát az ékezet írásakor. E betűk ékezete akkor hosszúkás, ha a toll vége teljesen érintkezik a papirossal. Ha a toll végének csak egyik sarka éri a papirost, akkor az ékezet formája is pont. Ezek az ékezetek mindig pontnak tekintendők.

Az *q* betű mellékjele a kéziratban a betű testének jobbról lefelé húzott felének a meghosszabbítása.

A magánhangzók jelei a kvantitást nem különböztetik meg.

b) A mássalhangzók

hangérték jel

b = *B* ~ *b*

c = *C* ~ *ç* ~ *c*

hangérték jel

n = *N* ~ *n*

ny = *N* ~ *ñ* ~ *n*

hangérték jel

cs	=	$L \sim l$
d	=	$D \sim d$
f	=	$F \sim f$
g	=	$G \sim g \sim \check{g}$
gy	=	$G \sim g$
h	=	$H \sim h$
j	=	$I \sim i \sim \check{y} \sim \check{y}$
k	=	$K \sim k \sim c$
l	=	$L \sim l$
ly	=	$L \sim l \sim l$
m	=	$M \sim m$

hangérték jel

p	=	$P \sim p$
r	=	$R \sim r \sim 2$
s	=	$S \sim f \sim s$
sz	=	$\check{z} \sim \check{z} \sim \check{z} \sim \check{c}$
t	=	$T \sim t$
ty	=	$t \sim t$
v	=	$W \sim V \sim u \sim v$
z	=	$\check{z} \sim \check{z}$
zs	=	$f \sim f$

A $L \sim l$ betű (= cs) SZABÓ DÉNES véleménye szerint a gót nagy C betűből keletkezett (vö. Néprajz és Nyelvtudomány X, 51–53). — A k hangértékű c az I. kéz írásában szó belsejében csak néhány szóban fordul elő (pl. *pocol*, *p̄dicalni*) és $-k$ -ra végződő toldalak $-k$ hangjának jelölésére használatos, de ezek jelölésére a k is előfordul sűrűn. Szó végén az I. kéz c -vel jelöli a k hangot. A III. kéz a k jelölésére vegyesen használja a k -t és a c -t, ez utóbbi kéz a szó eleji k hangot is jelöli c -vel. Az F *ff*-nek van írva, pirossal kiemelve.

Az r hang jele: $R \sim r \sim 2$. Ezt utóbbi variánst nem csupán azért hagytuk meg kiadásunkban, mert a basztard írásmódra jellemző, hanem főképpen azért, mert a $\check{z}$ vagy $\check{z}$ és az 2 összetéveszthető, össze is téveszti a másoló többször.

Az $f = s$ csak szó elején és szó belsejében fordul elő; szó végén e hangot s jelöli. — Az *sz*-nek *sc* jele csak a *scēt* szóban fordul elő.

A mássalhangzók mellékjelei

Az $n = ny$ és a $t = ty$ mellékjele voltaképpen pont; a $\acute{c} = c$, a $\acute{g} = g$, az $\acute{l} = ly$, az $\acute{z} = sz$ és a $\acute{f} = zs$ mellékjele vessző, de ezek előfordulnak mellékjel nélkül is, sőt a $\acute{f}$ ritka.

A mellékjelek sokszor jó távol, jobbra vannak a hozzátartozó betűtől, elég sokszor a következő betű fölött.

A magánhangzónak csak a kvalitását jelöli a BK és a MK, kvantitását nem (vö. KNIEZSA: i. h.). A mássalhangzónak hasonulása, összeolvadása, intervokális helyzetű kettőződése meg van jelölve, de a mássalhangzók szóvégi hosszúsága jelöletlen. MK *azt* 33rb 20, *tudō* = tudom 36vb 1, *tugguc* = tudjuk (jelentő m.) 86vb 2, *tuttoc* 13rb 20, *tuttat* = tudtát 44rb 19; MK *ne tilatocm̄g* = nē tiltsátok még 46ra 37, de: *vallfagot* = váltságot 44rb 38–39.

A szóvégi hosszú mássalhangzók a MK-ben általában jelöletlenek. Vitathatatlan pl., hogy: *kouēs engemēt* = kövess engemet 14va 4, 15ra 18, 37va 21, *kouēs enge'* 66rb 24 így ejtendő: kövess, bár mindig $-s$ van a szó végén, akkor is, ha magánhangzóval kezdődő szó következik utána. Szó belsejében, intervokális helyzetben jelöli a kódex a msh. hosszúságát: *kouēssen engemēt* = kövessēn engemet 44rb 28.

Hasonlóképpen: *meñ ifzl̄ földebē* = menj (olv.: mēnny) Izráél földébe 9rb 15, *meñ elq̄zēz* = menj (= mēnny) először 11rb 15, *meñ el* = mēnj el

(= mēnny el) 14ra 2, 37ra 33, *ki mēn az ěmbezból* kimenj (= kimēnny) az embĕrből 36vb 4–5, de: *Mēnĕtec* olv.: mēnnyetĕk 37ra 12. — Lehetetlen, hogy ezeket így kellene olvasni: mēny 'menj'.

Továbbá: *τ kine ninlĕn a' mēllet val ěluĕtetic otolĕo* = és kinek nincsen, am mēllyĕt vall, ělvĕtetik ötölĕ 39rb 17, *val* = vall 39va 19; utána új mondat kezdődik; ~ *vallot* 38vb 24. Ezt a szót sem ejthették így mgh. előtt: *val*.

Hasonlóképpen: *itten* 32vb 34 ~ *ith* *τ* = itt és ... 32vb 41; *ottan* 36vb 29 ~ *ot otĕt* = ott ötĕt 35vb 1 stb. Ezt a kérdést tudtommal még nem vizsgálták meg, de a fenti példák arra intenek, hogy egyéb, hasonló esetekben sem lehet indokolt szó végén mgh. előtt a rövid msh.-val való ejtés. A latin ortográfia szó végén nem használ két mássalhangzót (Mészöly: A HB. tárgyas elb. múlt alakjai ... 38., lapalji jegyzet). Ezzel szemben van olyan vélemény is, hogy a huszita nyelvemlékekben szó végén például a múlt idő -ot végzetének -t-jét valóban röviden ejtették, vö. 27rb *afot*, *zakot* stb. De ez, mint láttuk, nincs igazolva.

A választójel a MK-ben =, de ez sokszor elmarad. Ennek megtartásához azért nem ragaszkodunk, mert kiadványunk nem követi a kézirat sor szerinti beosztását, és a FARKAS-féle fényképmásolat a szótagolás és az elválasztás tanulmányozására hozzáférhető.

Az interpunkció. Írásjel csak egy van a MK-ben: a mondat végén levő ferde vonáska /. Ez tölti be a MK-ben valamennyi mai írásjel szerepét, de elég sokszor el is marad. Feltűnő, hogy sor végén ritkábban fordul elő, ehelyett inkább a következő sor elején használja a kódexíró, pl. 14ra 2, 28; 14rb 5 stb. Mivel ezen írásjel Sylvester (1541) *Novum Testamentum*-ában is meg Agricola *Se Wli Testamenti* (1548) c. művében is megvan, a mi kiadványunkban is meghagytuk. A III. kéz központosításra a kettőspontot használja.

A rövidítések. Ezeket, mint fentebb jeleztük, nem oldjuk fel.

ap̄l = apastal
ag = avagy
cap^m = capitulum
d' = de
d3 = -den, -dom
enget = engemet
e^wta = evangélista
z = és

ifl̄l, *l̄fl̄l* = Izráel
i3lm, *i3rlm̄* = Jeruzsálem
ie, *ihc̄*, *Ihc̄* = Jézus
xc = Krisztus
xpc = Krisztus

ke = kedég vö. BK *kēdēg* 40, 57, 65, *kēdēg* 59 stb.

ā, *ē*, *ī*, *ō*, *ū* = -an, -án, -ĕn, -en, -in, -on, -ön vagy -am, -ám, -em, -om, -öm vagy -mō, -na stb.

m̄r = mártír
m̄g ~ *m̄g* = mēg
no = -nek
e = om
g = os, us
p̄ = prae
p = per, par
p = pro¹
p̄cia, *p̄nia* = poenitentia
t' = ter
~ = r
p̄phā = próféta

¹ Nyomdatechnikai ok miatt alkalmaztuk az eredeti kézirat szokásos rövidítése helyett.

A dz = den, dom rövidítés alapja: a BK és a MK megfelelő rövidítései és az ősnymotatványok tecz = tecum, veritatz = veritatem stb. rövidítései.

6. Megjegyzések a Bécsi és a Müncheneri Kódexből közölt szemelvények olvasatához

Az alábbiakban a BK I. kezétől az 1. (Rút I, 1–8), a II. kezétől a 119. (Dániel I, 20–II, 8.) lap fényképét, betűhű szövegét (az eredeti kézirat és az Új Nyelvemléktár alapján) és olvasatát közöljük, különös tekintettel az *e*, *é* és *è* betűkre és azok hangértékére. A MK I. kezétől a 104ra és a 104rb hasáb (János XVII, 21–XVIII, 10), az I. és II. kéztől a 21va és a 21vb (Máté XIV, 31–XV, 19), a III. kéztől pedig a 66va és vb (Lukács IX, 46–62) fényképét, betűhű nyomtatott szövegét és olvasatát közöljük.

Megfigyelhetjük, hogy a BK I. és II. keze igen következetes az *è* (értéke nyílt rövid *e* és nyílt hosszú *ē*) és az *e*, *é* (mindkettő jelöli a zárt rövid *ē* és a zárt hosszú *ē* hangot is) betűk használatában. A BK itt közölt 2 lapján csak egyetlen egy elírás van: a BK 1. lapjának 1–2. sorában: *feiedèlmedn^e*, vagyis a második *è* betű téves, helyesen: *e* vagy *é* lenne. Vö. erre KÁROLY S. szótárának *fejèdelm* ~ *fejedelm* címszavának adatait. Ezekből kitűnik, hogy ez a szó a második szótagban a zárt *ē* hang *e* vagy *é* betűjével 41-szer, *è* betűvel 6-szor fordul elő; a *fejèdelmség* és a *fejèdelmekdik* összesen 2-szer, így van: *feiedèlmség*, *feiedèlmedik*; (a második szótagban *è* betűvel) — *feiedèlmedn^e* — egyszer fordul elő. Ebből az következik, hogy: bár a BK I. keze 1. lapjának 1–2. sorában *feiedèlmedn^e* van írva, ezt csakis *fejèdelmekdik*-nek szabad olvasni, a második magánhangzót *è*-vel.

Hasonló elvi alapon történt a MK itt közölt 3 lapjának az I., II. és III. kéz szemelvényeinek olvasata is. De míg a BK — mint már fentebb láttuk — teljesen következetes az *è* (= *e*, *ē*), *e* és *é* (= *ē*, *é* jele mind a kettő) betűk írásában, ezzel szemben a MK sokszor következtelen. Így például MK 66va, Lukács IX, 49: „*kouët* teged't” van írva, az első szó *e* betűjén pont van, nem a nyílt *e* hangot jelölő *è* ékezet (ennek okáról részletesen l.: Bevezetés l.), de azért ezt nem szabad *è*-nek olvasni (kövèt), mert így ezt a szót sem a XV. században nem ejtették, sem a mai nyelvjárásokban nem ejtik. Ezért ennek kiejtését nyílt *e*-vel kell jelölni: *követ*. Hasonlóképpen: ha az *otet* *e* betűjén nincs is rajta az *è* ékeze: *otet*-nek kell mondani: nyílt *e*-vel. És bár — ugyancsak a MK 66vb, Lukács IX, 61: *kouetlec* van írva, ezt sohasem ejtették így: kövètlék, hanem a MK másolója is csak így ejtette: kövètlek, jóllehet a nyílt rövid *e* hang nincs megjelölve. Mivel azonban az egész kódex általában ezt a szót így írja: *kouètlèc*, az ékezet nélküli *kouetlec* alakot is csak nyílt rövid *e* hanggal szabad olvasni, melyet a BK és a MK általában jelölni is szokott *e* szóra nézve is. Ezt a jelölésmódot, úgy gondolom, természetesnek is tartja minden szakember.

A Bk I. és II. kezét, valamint a MK. I., II. és III. kezét bemutató fényképeket, mint már fentebb utaltam rá, annak szemléltetésére közlöm, hogy a BK nyílt rövid *e* és a nyílt hosszú *ē* hangokat következetesen *è* betűvel jelöli, a zárt rövid *ē* és a hosszú *ē* hangnak az I. kéz írásában *e* és *é* betű a közös jele, a II. kéz írásában pedig csak egy betű, az *e* jelzi ezt a két hangot. — A MK I. keze, Németi György, a kódex legnagyobb részének

másolója általában szintén elég következetes ezeknek a hangoknak az írásában, mégpedig a BK I. kezének az írásmódja szerint, tehát az è betű a nyílt rövid e és a nyílt hosszú ē hangot jelöli, az e és az é betű pedig közös jele az ë és az é hangnak. Ez arra mutat, hogy az elveszett őskéziratnak is ilyen volta helyesírása az e, ē, ë, é hangokat illetően. — A MK. II. keze (21vb 26—30), bár csak öt sort írt (ez eddig nem volt ismeretes), de teljesen következetes az e, ē és ë, é hangok jelölése tekintetében. Leghanyagabb az írása a MK III. kezének (eddig ezt II. kéznek nevezték), ez a kódex 66 rb 22. sorától a 67rb 25. soráig terjed. Ennek ellenére e kéz írása rendkívül fontos — mint fentebb (30—31) jeleztem — annak teljes bebizonyítására is, hogy az è betűn ékezet van, és az volt az őskéziratban is, és annak is tartották a maga korában (vö. 29—33. l.).

A BK-ből és a MK-ből itt közölt fényképmásolatok és azoknak olvasatai tehát az è, e és é betűk paleográfiai sajátosságainak és hangértékének a szemléltetésére szolgálnak.

NYÍRI ANTAL

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A BÉCSI ÉS A MÜNCHENI KODEX
NEHÁNY LAPJÁNAK FENYKEPE,
BETŰHŰ SZÖVEGE ÉS KIEJTÉSE

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

EG bizonac napiban midon a bizac fèièdèl mkednè vala lòn [èf] èhfég a földõ Azèzt èl-mènè èmber Iudanac Bèt-lèhèmè[bèn]bòl hog zazādoklana Moabitidifnè vidékèbèn q fèlèfégèuèl z kèt fiayual (2) Q hiuattatic Elimè-lehnè z q fèlèfégè Noeminèc z q kèt fiay eggic Maalonnac z mafic Celionnac Effzatay Iudanac Bethèlemébòl Es bèmèuèiee Moabitidifnèc videkèbè z lakoznakuala oth (3) Es meghala Elimèleh Noeminè feziè z q megmazada q fiayval (4) Kic fèlèfégèkèt vònè Moabitidiakat Kicnè èggichiuattaticuala Ozphanac z mafic Rvtnac Es lakozanac ot tiz èztèndèiglèn (5) z mōnon mèghalanac Maalon tudni mézt z Celion Es mazada a nēbèzi q kèt fiaytol z feziètol megvalt. (6) z felkèlè hog qhazaiaba mènè qkèt menèvèl Moabitidifnè videkebòl Mezt hallotta vala hog vr tèkèntèttè volna qnèpèt z adot volna qnèkic ètkèkèt (7) z ig ki èzèdè q zazādoklattanac hèlebòl qkèt mènèvèl z iṃar a· mégfozdolafnac vtan vèttèuèn Iudanac földèbè (8) z monda q nèkic mènètèc tv ànatoknac hazaba Tègen vr izgalmaffagot tvuèlèlètec mikèt tōttètèc ||

Égy bírónak napiban, midőn a bírák fejedelmkednek vala, lön éhség a' földön. Azért elmène embér Júdának Betleheméből, hogy szarándoklana Moabitidisnek vidékében ő feleségével és két fiaival. (2) Ő hívattatik Elimélehnék és ő felesége Noéminék és ő két fiai éggik Málonnak és másik Celionnak, efratai Júdának Bethleheméből. És beménvèjék Moabitidisnek vidékébe és lakoznak vala ott. (3) És meghala Eliméleh, Noéminek férje, és ő megmarada ő fiaival. (4) Kik feleségeket vőnek Moabitidiakat. Kiknek éggik hívatatik vala Orfának és másik Rútnak. És lakozának ott tíz esztendeiglen. (5) És monnón meghalának Málon tudni mért és Celion; és marada a' nembéri ő két fiaitól és férjétől megvált. (6) És félkele, hogy ő hazájába mènne ő két menyével Moabitidisnek vidékéből; mért hallotta vala, hogy Úr tekéntette volna ő népét, és adott volna őnekik étkeket. (7) És így kierede ő szarándoklattának heléből ő két menyével; és immár a' megfordolásnak után vettetvén Júdának földébe. (8) És monda őnekik: Mennyeték tü anyátoknak házába, tégyén Úr irgalmasságot tüveletök, miként töt-teték . . . ||

előt (20) z böléségnéc z értelménec
menden ígeiet ki[k]rql tudakoz[i]ec
[vala] királ ötöllöc lele két annet q
bennec menden oltaron nezőc z mago-
foc felet kie valanac q menden orza-
gaban Capitulum mafod (I,
21)

(v) **V**Ala kedeg [Darius] Daniél
Cirus királnac elő éztendőieig-
lén (II, 1) Nabuchodonozor
orzaglattnac harmad éztendő-
iebén lata Nabuchodonozor almat z
megtöröttetec q züllöte z q alma el-
mene ötöllö (2) Parancela kedeg királ
hog egbe hiuattatnanac az oltaron
nezőc z a' taltofoa' gonoz teuoc z a'
caldeofoc hog királnac megjelenténec
q almaid Kie mikor iöttévolna
allanac királ előt (3) Es monda királ
qnékic Latec almat z elmembén meg-
haboroluan nem tudom mit láttam
legéc (4) Es [fè] fèlèlènec „a cal-
deofoc” királnac Syria nèluèn Királ
qrocke el Mongad meg az almat te
zolgaidnac z q magarazattat megje-
lentúe (5) Es fèlèluè királ monda
a' caldeofoknac A' bèzed elment èn
töllèm hanemha megmondangatot
ènnèkem az almat z q magarazattat
[megmondangatot] èluèztec tú z tú
hazaitoc királnac foglaltatnac (6) Ha
kedeg az almat z q magarazattat meg-
mondangatot erdemekèt aiandoko-
kat z foc tizteffeget veztec èn tollèm
Az almat kedeg z q magarazattat
megmongatot [èngemèt] ènnèkè (7)
Fèlèlènec mafodzer z mōdanac Királ
mōga meg az almat q zolgainac z q
magarazattat meg monguc (8) Fèlèle
királ z monda ||

előtt. (20) És bölcseségnek és érte-
lémnek mēndēn ígējét, kiról tuda-
kozék királ ötöllök, lēlè két annét
őbennék mēndēn oltáron nézők és
mágosok fēlēt, kik valának ő mēn-
dēn országában Capitulum másod
(I, 21)

Vala kedég Dániel Cirus királnak
elő esztendejéiglen. (II, 1) Nabu-
chodonozor országlattyának harmad
esztendejében látta Nabuchodonozor
álmat, és megtörötteték ő szelletē, és
ő álma elmēnē ötöllö. (2) Parancsola
kedég királ, hogy egybehiuttatnának
az oltáron nézők és a' táltosok, a'
gonosztévők és a' kaldēosok, hogy
királnak megjelenténék ő álmaid:
kik mikor jöttek volna, állának királ
előtt. (3) Es monda királ önekik:
láték álmat, és elmēmben mēg-
háborólván, nēm tudom, mit láttam
légyek. (4) És felelénék királnak a
kaldēosok Siria nyelven: Királ, örök-
ké él! Mongyad mēg az álmat tē
szolgáidnak, és ő magyarázattyát
megjelentük. (5) És felelvén királ
monda a' kaldēosoknak: A' beszéd
elmēnt èntöllem, hanēm ha mēg-
mondangyátok ènnèkem az álmat
és ő magyarázattyát, elveszték tū
és tū házaitok királnak foglaltatnak.
(6) Ha kedég az álmat és ő magya-
rázattyát mēgmondangyátok, érdē-
mēket, ajándokokat és sok tisztessé-
gēt vészték èntöllem. Az álmat kedég
és ő magyarázattyát mēgmongyátok
ènnèkem. (7) Felelénék másodszer és
mondának: Királ mongya mēg az
álmat ő szolgáinak, és ő magyará-
zattyát mēgmongyuk. (8) Felelè
királ és monda ||

S. 119. 8.

elot a bolysegeket a cirtelenek minden
 igat kihal tudatog vala kinal otollos
 bele ket amet o kimer minden oltany
 neget a magosor felet kiz valanac o
 minden oryagaban Capitulon masod
 v **V** ala kideg daniel daniel Cirus k
 rinal elo estendieigley kaba
 chodonozor oryaglatuvar karmad
 estendiey lata kabuchodonozor almat
 a megtorvete o jellete a o alma elmen
 otollos parrucola kideg kinal hog egybe
 quattatnanc az oltany neget a a talis
 for a gonz kuzo a a caldeo for hog kinal
 nar megjelente o almat kiz mitor iot
 tiorvina allanac kinal elot a monda kinal
 onctir later almat a elmenben meghabo
 whuan nem tudom mit lattam lege a a
 felalenc a caldeo for kinalnar Syria
 neluty kinal onctir el ayongadmeg a almat
 te jolgnat a o maganyatit megieles
 tur a a felalenc kinal monda a caldeo for
 nar a kideg elment en tolleny kancukha
 megmondangator emelken a almat a o
 maganyatit megmondangator elment
 tur a a kancukha kinalnar foglatuvar ka
 kideg a almat a o maganyatit megmondan
 gator erfenekit aindokolat a for tizeffe
 get vertor en tolleny a almat kideg a o
 maganyatit megmondangator angant emelke
 felalenc masodper a modnar kinal mo
 ga meg a almat o jolgnat a o magany
 atit megmondangator felele kinal a monda

A MK kézirata 104ra és 104rb hasábjának betűhű szövege János XVII, 21—XVIII, 10.

104ra

èn bèlem τ èn te bènneð / (21) hog
 ok es eggèc legèn^e mù bènneð / hog è
 uilag higgè mezt te èzèztettèl engemèt (22) τ èn a fènèllegèt kit te
 attal ènnèkem attam onèkic hog
 eggèc légèn^e mikeppèn es mù eggèc
 vagonc (23) èn q bènnece τ te èn bènè
 hog legèn^e megtokèllettèc egèmbè τ
 megèlmèziè è uilag mezt te èrèztettèl
 engemèt / τ zèrèttèm azocat / τ
 mikeppè es engemèt zèrèttèl / (24)
 afa kikèt attal ènnèkem akarom /
 hog hol èn vagoc ok es èn vèlem legèn^e
 hog lallac èn fènèllegemèt kit attal
 ènnèkem / τ mezt zèrèttèl enge¹ è
 uilagnac zèzècse èlöt / (25) igaz afa
 è uilag még nem èfmèzt tegedèt /
 èn ke· megèlmèztèlec τ èzèc megèl-
 mèztèc / mezt tè èzèztettèl engemèt
 (26) τ megèlèntettèm onèkic te
 nèuèdèt τ megèlèlètem / hog a· zèrètet
 kiuel zèrèttèl engemèt q bèn^e legè τ
 èn q bèn^e

XVIII 18

Mikor èzekèt mōdottaolna
 ki menè q taneituaniual
 Cedronnac arradattya èlue /
 hol uala a· kèzt kibè bè-
 mene q τ q taneituani |

A MK 104ra, rb, János XVII, 21—XVIII, 10. korabeli kiejtéssel, mai betűkkel

104ra

ènbelém és èn tēbenned; (21) hogy
 ők és èggyek lègyenek mùbennōnk,
 hogy e világ higgye, mèrt tè eresztèttèl engèmet. (22) És èn a' fènessègèt, kit tè attál ènnèkèm, attam
 ōnekik, hogy èggyek lègyenek, mikèppen és mù èggyek vagyōnk: (23) Èn ōbennèk és tè ènbennem, hogy
 lègyenek mègtokèllettek ègyembe és mègesmerje e világ, mèrt tè eresztèttèl engèmet, és szerettem azokat, és mikèppen és engèmet szeretttèl. (24) Atya, kiket attál ènnèkèm, akarom, hogy hol èn vagyok, ők és èn-
 vèlem lègyenek, hogy lássák èn fènessègèmet, kit attál ènnèkèm, és mèrt szeretttèl engèmet e világnak szerzésè elōtt. (25) Igaz Atya! E világ mèg nēm esmert tégèdet, èn kedèg mègesmertelek, és ezèk mèg-
 esmertek, mèrt tè eresztèttèl engèmet. (26) És mègjèlèntettèm ōnekik tè nevedet, és mègjèlèntèm, hogy a' szeretet, kivel szeretttèl engèmet
 ōbennèk lègyèn, és èn ōbennèk

XVIII

Mikor ezèket mondotta volna,
 kimène ő tanèjtványival
 Cedronnak àrradattya elvé,
 hol vala a' kert, kibe be-
 mène ő és ő tanèjtványi. |

(2) Tuggauala ke· Iudas es ki qtèt
 èlaroffauala a· hèft / mezt i° gaco2ta
 gòlèkeziuala oda q taneituanial (3)
 Iudas azezt micor vottq uolna a·
 fèrèget a· pùspòkqctql z a lèuالتactol
 a· zolgacat / iquq oda lampalockal
 z faclackal z fèguèreckèl / (4) Es ug
 i° tuduā mēdenekèt mellec iquèndqç
 volnanac q reia èlèue mēne z monda
 azocnac Kit kèzèftèc (5) Fèlèlen°
 qnèki Nazazeti i°t Monda qnèkic i°
 En vagoc Aluala ke· Iudas es quèlec
 ki èlazolta qtèt/ (6) Hog azezt mōdot-
 ta qnèkic èn vagoc èlmēnen° hatmège
 z elen° a· földrè / (7) Es elmeg azèt
 kèzde azocat Kit Kereftèc Òk ke-
 mōdanac Nazazeti i°t (8) Fèlèle q
 Mondam tūnèctec mezt èn vagoc
 Ha azezt èngemèt kèzèftèc haggatoc
 èl mēnièc azocat / (9) hog bètèffè-
 leggec a· bèzèd kit mōdot / mezt
 kikèt attal ènnèkem lē eggèt nē
 vèztettèm èl q kq33qlqç (10) Simon
 pètez n° azezt kèfi valuan ki vèue azt
 z Lapuan a· pùspòkn° zolgaiat z
 èlmètue q iog fülèt / Vala ke· a· zol-
 ganac nèuè Malchus |

(2) Tuggya vala kedég Júdás és, ki
 ötet eláróllya vala, a' helyt, mért
 Jézsus gyakorta gyölekézik vala oda
 ő tanéjtványival. (3) Júdás azért
 mikor vöttö volna a' seregét a' püspö-
 köktől és a leváltaktól a' szolgálakat,
 jövő oda lámpásokkal és fáklyákkal
 és fegyverekkel. (4) És úgy Jézsus
 tudván mēndēnekēt, mēllyek jö-
 vendők volnának őréjá, elevé mēne
 és monda azoknak: Kit keresték?
 (5) Felelének őneki: Názáreti Jézsus-
 t. Monda őnekik Jézsus: Én vagyok.
 Áll vala kedég Júdás és ővelék, ki
 elárólta ötet. (6) Hogy azért mon-
 dotta őnekik: Én vagyok! elmēné-
 nek hát megé és esének a' földre.
 (7) És ősmég azért kérdé azokat:
 Kit keresték? Ők kedég mondának:
 Názáreti Jézsus- t. (8) Felele ő: Mon-
 dām tūnekték, mért én vagyok. Ha
 azért engēmet keresték, haggyátok
 elmēnniek azokat, (9) hogy betelleye-
 sēggyék a' beszéd, kit mondott,
 mért kiket attál ènnèkem, sēmēggyet
 nēm vesztettem el őközölök. (10)
 Simon Pēternek azért kēsi valván,
 kivévé azt és csapván a' püspöknek
 szolgálját és elmetve ő jóq fülét. Vala
 kedég a' szolgának neve Málchus |

en belem a en te belem d
hog qd e eger legent
mu belem d hog e ui
lag hogg merz te eger
tettel engemet a en a se
ne pget hit te attal en
nelem attam onke hog
egger legent mteppen
e mu eger ragonc
en q belem a te en belem
hog legent megatet
ettel engemet a megel
meue e uilag merz te
eretettel engemet a se
vtem qotat a mteppen
e engemet zertettel ata
kitt attal emekem ata
rom hog hol emagor
qd e en velem legent
hog fassat en se ne pge
met hit attal emekem
a merz zertettel engem
e uilagnac zertse elpt
igaz ata e uilag meg
nem esmet tegetet en
te megelmettel a dce
megelmettel merz te
eretettel engemet a
megelmettel emekem onke
te neuedet a megel
tem hog a zertettel kuel
zertettel engemet a belem
legent a en qd em XVII

Mtor ezet merz
tauoana ti mené
o tancituanual
edromar aeralatta
huu hog uala a titt
ebe belem e q a tancitua

Auggualala te judas ti
qd elarottaula a gell
merz e gacota gale
tancitua a a q tancit
uanual judas azer
merz uolna a
seget a pufpogdol
a beualtactal a volga
cat uoq ala lampasor
tal a padactal a se que
veret e uo a judas
medmettel mettel e
uendit volmanac o roia
elue merz a mona
agomac hit terefec
elelen onke kazarah
a mona onke e en
vagog a uala te judas
e oueler ti elarotta
qd hog azer merz
tu onke en vagor e hpe
nen hatmige a esen
a foldre e emegact
terde agomac hit terefec
qd te modnac kazarah
e ellet o monam ti
neker merz en vagor
ha azer engemet tere
fec haggator e merz
e agomac hog terefec
seger a bezed hit mo
dot merz hit attal
emekem se eger ne
pettekem e o p p p p
himon ptezm azer
kasi naluat ti veue a
a lapuan a pufpog
zostu iat a emekem o
iog fukt. wala te a p
ganac neue ayalchus

21va

(31) Es legottan i^e q kèzè — ki ñoituan megragada q^ttèt z mondanèki / Kèues hütq mirè kètelkedél (32) Es micoz felment uolna a· haiolLkaba megalla a· zèl / (33) Kic ke· a· haiolLkaban valanac iquenèc / z imadac q^ttèt mōduan / bizoñ iftènn^e vag fia (34) Es micoz tēngezen által mentèn^e uolna iutanac genazazètñ^e földébè / (35) Es micō megèsmèztec uolna q^ttèt a· hēln^e fezfiai / èzèztenèc mēd a· videk zèzent / z hozanac nèki mēden gonožol vallokat / (36) z kezicuala q^ttèt / hog auag Lac q ruhaianac pezèmet illètnec / z valakic illèttec meguigažtanac

(31) És legottan Jézus ő keze ki-nyójtván megragadá őtet és monda neki: Kevés hűtő, mire kētelkēdél? (32) És mikor fēlmēnt volna a' hajócskába, mēgállá a' szél. (33) Kik kedég a' hajócskában valának, jōvének és imádák őtet, mondván: Bizony, Istennek vagy fia. (34) És mikor tēngērēn által mēntenek volna, jutának Genazáretnek földébe. (35) És mikor mēgesmerték volna őtet a' helynek férfiai, eresztének mēnd a' vidék szerént, és hozának neki mēndēn gonoszól vallókat. (36) És kérik vala őtet, hogy avagy csak ő ruhájának peremét illètnék, és valakik illètték, mēgvigasztanak.

XV 15

XV

Tahat vepenèc q hozia irlmbol az iraftudoc z a· leualtac monduan (2) Mirè tqzicm̃g a· te taneituañid a· vénècn^e zèz-zefekèt / mezt nē moffacm̃g q kèzekèt micoz keñèzèt eznèc (3) Es q fèlèluè monda azocnac / Es tū mizè tqzitecm̃g iftènn^e panLolattat a· tū zèzžèftekezt mezt iftèn ug mondot (4) Tižtellèd te ařadat z teañadat / z valaki mondand gonozt q affanac aḡ q añnanac halall hallon / (5) z tū vg mondotoc / Valaki mondand affanac aḡ añnanac / valamēl aiandoc èn tqllem vagō tenèked hažnal / (6) Es nē |

Tahát vèpènek őhožjā Jèruzsālèmből az írástudók és a' lèváltak, mondván: (2) Mire tōrik mēg a' tē tanējtványid a' vénèknek szerzèsèket, mērt nēm mossák mēg ő kezèket, mikor kēnyeret èsznek. (3) És ő felelvén, monda azoknak: És tū mire tōritèk mēg Istennek parancsolattyát a' tū szerzèstèkért, mērt Isten úgy mondott: (4) Tisztèllyed tē atyádat és tē anyádat, és valaki mondand gonoszt ő attyának avagy ő annyának, halállal hallyon! (5) És tū úgy mondotok: Valaki mondand attyának avagy annyának: valamēly ařandok èntōllem vagon, tēnekèd hažnál, (6) És nēm

Matu

Es legottam i o kye
li notuan megragada
otet a monda net. Eues
futo mce kettecet Es
mcei felment uolna a ha
ioltaba megalla a zel
te a haionaban valanac is
uenec a madat otet mod
uon. Eyon isem vag fia
Es mcei tengexen altat
mentet uolna utanac ge
najatob foldet. Es mcei
megesmentet uolna oet a
helit fersia. Ezentenc ma
a videt zertent a horanac
nek melen gonopel vallo
tat a tencisala otet. Eog
ausg iac o rufanac pere
met uetenc a valatic
uolter megugratamagov
Cahat repent o hoia
ra lenaltac mondan
otet opiang a te tuncit
uand a venent zertet
met ne mossamg oter
tet mcei kendet euec
Es o felcluc monda apor
nac. Es tu mcei tuncitong
isem pariolattat a tu z
restetent met isem ug
mondot Eutetent te abadu
te anadat a valak mon
dand gonop o attanac ag
o amianac halakul hal
lon a tu v mondotoc
dalat mondan attanac
ag amianac valamel
auandor entottem vago
tenked hapnal. Es ne

aztel o attat ag o amiat
Es megfementetent
isem pariolattat a
tu zertetent. Epmutat
iol psetat isem ppa
turollator monduan E
reper aualodul tuncit
engemet o iuuot te me;
z en tottem octalan. Euec
net engemet tuncituaor
entetent tanosagit a pa
riolattat Es euec o hoia
huian a gotezertent mo
da netic. Halgattat a d
tetec met m zan te meg
ne fentetent engemet
De mel iadot li io a fent
tent engemet. Taltat
repent o hoia qantuan
mondanac net tud e met
o kuetat. Euec haluan
meg gonopodnac. Es o
felcluc monda. Euent
plantat tit ne plantat
m mendi abam li otat
gagatoc el aotat met
vator a vatorac ve
zu. Ha te a vator
vator vatorac monac
a vatorac. Euec
felcluc te pter madi
anagatand neton d
pela. Euec. Es o madi
ag tu es entetent
vatorac ne entetent
menden m zan te meg
gatu magen a titolat
ban li megent. Euec te
iabol tuncit. Taltat
nac a apor fentetent
entetent. Taltat te pa

tiszteli ő atyát ag ő annyát / Es meg-
felmieitettetez iftēn^o paranloltat
a' tū zēzestekezt / (7) Kepmutaloc
/ iol pphetalt ifayaz pphā turollatoc /
monduan (8) E nepec aiakockal
tizteln^o engem^o / ő űuuoc ke' mēz-
zē ēn tōllem (9) Octalan bōlōlnēc
engem^o / taneituaioe embezece^o
tanofagit / z paranlolatit (10) Es
egbē ő hozia hiuan a' gōlēkežetekēt
mōda nekic / Halgaffatoc z ēzlētēc /
(11) mezt mi űan bē megē nē
fēztežtētmg embezekēt / dē mel
žabol ki iō a' fēztežtētmg embezekēt
/ (12) Tahat vepuen ő hozia ő taneit-
uañi mondanac neki / tud ē mēt
a' leualtac / ēž iğē haluan meg go-
nozobodnac / (13) Es ő fēlēluen mōda
/ Menden plantalat kit nē plantalt
ēn meññēi afam ki iztatic (14)¹ Hag-
gatoc ēl azokat mezt vakoc z vakoc-
nac vēžēzi / Ha ke' a' vac a' vakot
vēžētēdi / mōnaic a' vēžembē ēfic /
— — (15) Fēlēluen ke' pētez mōda
Magazazdmg nekōnc ē pelda bēžedēt
/ (16) Es ő mōda Meg tu es ēztēlmnēl-
kūl vattoc ē / (17) nē ēztitēc ē Mezt
mendēn mi űan bēmegēn hafba megen
/ z a' tiztolatban ki megen / (18)
Mellec ke' žabol kiōn^o / žubol
žarmaznac / z azoc fēztežtēt^o mg
embezekēt / (19) žubol ke' ža2- ||

tiszteli ő atyát avagy ő annyát.
Es megsēmmejtettētēk Istennek pa-
rancsolattyát a' tū szeržestēkért.
(7) Kēpmutálók, jól prófētált Izsaiasz
prófēta tūrōllatok, mondván: (8) E
népek ajakokkal tisztēlnak engem^o,
ő szívők kedēg messze ēntōllem. (9)
Oktalan böcsōlnak engem^o, tanējt-
vājok embēreknek tanóságit és pa-
rancsolatit. (10) Es egybe őhozjá
híván a' gyōlēkežetekēt monda ne-
kik: Hallgassátok és ērcsētēk! (11)
Mērt mi szán bemēgyēn, nēm fer-
teztet mēg embēreket, de mēly
szából kijő, a' ferteztet mēg embēre-
ket. (12) Tahát vēpvēn őhozjá ő
tanējtványi, mondanak neki: Tud
[od]-ē, mērt a' lēvāltak ez ige hall-
ván, mēggonoszobodnak. (13) Es ő
felelvēn, monda: Mēndēn plāntālat,
kit nēm plāntālt ēn mēññēi atyám,
kiirtatik. (14) Haggyátok el azokat,
mērt vakok és vakoknak vēžēri. Ha
kedēg a' vak a' vakot vēžētēdi,
monnaik a' verēmbe esik. (15) Felel-
vén kedēg Pētēr, monda: Magyarāz-
d mēg nekōnc e pelda beszēdēt! (16)
Es ő monda: Mēg tū es ērtelm nélkül
vattok-ē? (17) Nēm ērtitek-ē, mērt
mēndēn, mi szán bemēgyēn, hasba
mēgyēn, és a' tisztolatban kimēgyēn.
(18) Mēllyēk kedēg szából kijōnek,
szúból származnak, és azok fertez-
tetnek mēg embēreket. (19) Szúból
kedēg szár- ||

¹ Ez a vers (21vb 26—30) a II. kéz írása.

66va

q k939ll9c nagob volna (47) z i^o
Latuan q zuu9enec gondolatit foga
eg gēmeket z allaptata 9tet q
mellette (48) z mōda 9nekic valaki
vēdi e gēmeket en neuēbe enge^t vezē
z valaki vënd enge^t vezŷ 9tet kŷ
ezeztet enge^t mēt kŷ küffeb mend
ticozottetec az nagob: (49) Feleluen
ke: mōda Ianos panLolo latanenemel-
lēt te neuedben 9zdog9t kiuet9t z
megtiltoc 9tet mēt nē k9uēt teged't
miuēl9c (50) z mōda az9cnac i^o Ne
acaziatoc megtiltanatoc 9tet / mēt
kŷ ninL miellēn9nc miēt9c vagō (51)
Vg l9t ke: micō betellefednen^o q
eluetelen^o napi / z q ēz9fēyte q
ōcāiat hog mēne Jerufalebe (52) z
ezezte coueteket q zemele el9t Hog
ezeduen bemēnēec Samāitanofocnac
vaz9focoba z kezeletet tennen^o
9neki (53) z nem fogadac 9tet mēt
q orcāia vala Ihzlmbe menēuol /
(54) Micō ke: lattacuolna q taneit-
uami (!) Iacab z Ianos mōdanac
vzam akazodē |

66va

őközzölők nagyob volna (47) És
Jézus látván ő szüvöknek gondola-
tit, foga egy gyermekét és állaptatá
ötet őmellette. (48) És monda ő-
nekik: Valaki vendi e gyermekét én
nevembe, engemét vészén, és valaki
vend engemet, vészi őtet, ki ereszt-
tett engemet, mért ki kűseb mēnd
tiközötteték, az nagob. (49) Felelvén
kedég, monda János: Parancsoló,
látánk némellyet tē nevedben őrdö-
göt kivetőt, és megtiltók őtet, mért
nēm követ tēgedet mivelönk. (50)
És monda azoknak Jézus: Nē akar-
játok megtiltanotok őtet, mért ki
nincs miellenönk, miértönk vagyön.
(51) Úgy lött kedég, mikor betelleye-
sēdnének ő elvételének napi, és ő
erősöjté ő orcáját, hogy mēne
Jēruszálēmbe. (52) És ereszte köve-
tēket ő személe előtt, hogy eredvén
bemēnnének samáritánosoknak vá-
rosokba és készéletet tēnnének ő-
neki. (53) És nēm fogadák őtet,
mért ő orcája vala Jēruszálēmbe
mēnévöl. (54) Mikor kedég látták
volna ő tanējtványi, Jakab és
János, mondának: Uram, akarod-é,

e byzaller angel volu
 u klyman ozunpener
 gendofant togn og
 gemebet? allapent
 iter o melleth? mo
 da quetio valli ve
 di e gemebet en neue
 be enget vey i valli
 yow enget vey oter
 by ezezt enget met
 by kuffel mied tiroz
 uettr az nagoth: flet
 uen be: moda Janoz
 panolo karnic uemid
 let te neuedben qido
 got kuetot? meghil
 tot oter met ne foue
 t tegeth minclot? mo
 da afornat u ne aru
 iator meghinnator o
 tet met by gail m
 ellenoug metot hie
 by tot fo mied hie
 thefoment o eluetely
 ut nagi? o eiofeytr
 o otiat hie mene fe
 rufule? ezezt coue
 te let ozymet elot
 bog edueyu hemene
 ve Samathinoformar
 uosorba? kreyketer
 uenut quetio mien
 fogatit oter met o
 orina yadeftrabe
 menenot flio hie
 karnigua qtracitua
 Janoz? Janoz moda
 vian a mied

mōgue hog tuz zallon lē mēbol z meg-
emēzžē azocat mikeppen tōt Illēs
(55) z meg fozdoluā mīg pozeŷta ōket
mōduā Nem tuggatoc kŷ zelleti
vattoc / (56) Mezt nē iqt embēn^c fia
lelkekēt eluezteni de vduozeiteni z
elmenen^c maf caŷtelba: (57) Vg lōt
ke: ōc az utban ŷazattoc mōda
egnemel ōneki kōuetlec teg^t valahoua
mēnēdež / (58) És i^c mōda ōnekŷ ra-
uazocnac licoc vagon z mēni repofoc-
nec fežkec / embezŷianac ke nīLhoua
feiet haŷtani: (59) Monda ke: a mafic-
nac kouēs enge^t z az mōda vrā
ezezel elōžer enge^t mēnem z elte-
metnē en atfāat (60) z mōda ōneki
i^c hadel hog a halottac temeffecel ō
halottocat te ke: menēl z hirdeŷŷed
iftēn^c ožzagat / (61) z az mas mōda
kōuetlec tege^t vrā dē elōžez ezezel
enge^t mēnem z mīgmodanom azoc-
nac kic othon vadnac (62) mōda ||

mongyuk hogy tűz szálljon le meny-
ből, és megemésszē azokat, mi-
képpen tött Illēs. (55) És megfordól
vān, megporējtā ōket, mondván: Nem
tuggyátok, ki szelleti vattok? (56)
Mērt nem jōtt embērnek fia lelkekēt
elveszteni, de üdvözējteni, és elmē-
nének más kastélba. (57) Űgy lōtt
kedég, ōk az útban járattok, monda
ēgynēmēly ōneki: kōvetlek tēgēdet,
valahová mēnēdesz. (58) És Jēzus
monda ōneki: ravaszoknak likok
vayon és mēnnyi repōsōknek fēsz-
kēk, embērfiānak kedég nincs hovā
fejēt hajtani. (59) Monda kedég a
māsiknak: Kōvess engēmet! És az
monda: Uram, eressz el elōszer
engēmet mēnnēm és eltemetnēm ōn
atyāmat (60) És monda ōneki Jē-
zsus: Hadd el, hogy a halottak
temessék el ō halottokat, tē kedég
mēnni el, és hirdessd Istennek or-
szāgāt! (61) És az mās monda:
Kōvetlek tēgēdet, Uram, de elōszer
eressz el engēmet mēnnēm és mēg-
mondanom azoknak, kik otthon
vadnak. (62) Monda ||

Országos Széchényi Könyvtár

FÜGGELEK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A Müncheneri Kódex magyar szövegének és párhuzamosan közölt latin megfelelőjének összehasonlítása

1. Amint azt a Bevezetésnek A kiadás körüli eljárás című fejezete jelzi, a munkaközösség a MK megfelelő latinjaként a *Novum Testamentum Merk-féle* kiadását használta (*Novum Testamentum Graece et Latine. Apparatu critico instructum* edidit Augustinus Merk S. J. Editio octava. Roma. Sumptibus Pontificii Instituti Biblici. 1957.). Ennek a kiadásnak a szövegét tüzetesen összevetettük a MK magyar szövegével, és az összehasonlítás eredményeképpen — ahol ez szükségesnek mutatkozott — a szöveghez megfelelő jegyzeteket fűztünk.

1.1. Az összehasonlításnak bizonyos mértékben gátat szabott, hogy pontosan azt a szöveget, amelyből az 1400-as évek elején Bálint és Tamás a bibliát magyarra fordították (és amelynek a négy evangélista szövegét a MK-be másolta Németi György), nem ismerjük. Ez a körülmény jogosan vetette fel azt a kérdést, hogy mit tekintsünk megfelelő latinnak. Alapos mérlegelés, a magyar és a latin szöveg minden részletének összevetése után a Merk-féle kiadás mellett döntöttünk, mert az összehasonlítás során kitűnt, hogy a két szöveg között semmiféle lényegbevágó eltérés nincs. Kisebbségi eltérések természetesen akadnak, ezekre, ahol szükséges, jegyzetek hívják föl a figyelmet.

Ilyen módon a magyar mellett közölt latin szöveg teljes joggal tekinthető megfelelő szövegnek.

1.2. A két (a magyar és a latin) szöveg közötti eltérések a következők:

1.2.1. Hiányok és többletek. A latin szöveg több helyen bővebb a magyarnál, az ilyen eseteket a magyar szövegben hiányoknak tekintjük. Más helyeken a magyar szöveg bővebb a latinnál, ezek az esetek a latinhoz viszonyítva bővítések, többletek. (Részletes vizsgálatukat lásd később a 2.1. és ennek alpontjai alatt.)

1.2.2. Fordításbeli eltérések: nyilvánvaló tévedések (másolási hibák); tulajdonnevek hibás olvasata vagy írása; lefordítatlan, magyarosított formájú szavak; fordítási hibák (a szójelentés félreértése miatt); az igék módjában, idejében, számában, személyében megmutatkozó eltérések; a névszók közötti számbeli és esetbeli eltérések; a szórendben mutatkozó különbségek. (Részletes vizsgálatukat lásd később 2.2. és ennek alpontjai alatt.)

1.3. Az alábbiakban a két (latin és magyar) szöveg összehasonlításának tanulságait — a szövegekhez fűzött jegyzetekenél részletesebben — mutatjuk meg.

2.1. A hiányok-többletek szempontjából a szövegek összehasonlítása a következő tanulságokkal járt:¹

¹ A latinban meglevő, a magyarból hiányzó részeket, valamint a magyarban meglevő, a latinban nem szereplő részeket a szövegkiadásban ritkított szedéssel jelöltük

2.1.1. A latinban meglevő, a magyarból hiányzó részek vizsgálatakor kitűnt, hogy a Máté evangéliumában 57 esetben, a Márk evangéliumában 64 esetben, Lukácsban 151 esetben, Jánosban pedig 101 esetben hiányzik egy szó, egy szó szerkezet, egy mondat-darab vagy egy (esetleg több) egész mondat magyar megfelelője.

2.1.2. Hosszabb részek hiányoznak a magyarból például a következő esetekben:

M. XIX. 11–12.: *Non omnis capiunt verbum istud, sed quibus datum est. Sunt enim eunuchi, qui de matris utero sic nati sunt; et sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus; et sunt eunuchi, qui seipsos castraverunt propter regnum caelorum* — 25ra 11–12.: Nem minden^e fogia^e az igét de kien^e aduan vagon /Mezt vadnac mëddoc kie ōmagocat meghérëltéc.

Mc. VI. 27–28.: *praecepit afferri caput eius in disco. Et decollavit eum in carcere, et attulit caput eius in disco et dedit illud puellae* — 41va 27.: pazāLola oda hozatni Jan9 baptiftnac feiet eg talhezon z ada azt a leannac.

L. XIII. 25–27.: *Nescio vos unde sitis. Tunc incipietis dicere: Manducavimus coram te et bibimus, et in plateis nostris docuisti. Et dicet vobis: Nescio vos unde sitis* — 72rb 25–27.: Nem tudlac tutōkèt honnan valoc legètec.

J. I. 7–8.: *Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum. Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine* — 85ra 7–8.: Ez iot tanofagba hog tanofagot uallana a vilagrol.

Hasonlóképpen hosszabb hiányok vannak még az alábbiakban is: M. XVI. 11–12. — 22vb 11–12.; Mc. VI. 4. — 40vb 4.; Mc. XIV. 7. — 50va 7.; L. VIII. 12. — 63va 12.; L. XII. 47. — 71rb 47.; J. I. 12. — 85ra 12.; J. V. 26. — 89va 26.; J. XVII. 21. — 104ra 21.; J. XVIII. 13. — 104va 13.

2.1.3. Több esetben szinte bizonyosan meg tudjuk állapítani, mi az oka, hogy a felsorolt latin mondatok vagy mondatrészek magyar megfelelőjét miért nem találjuk a MK-ben. Vagy a fordítók hibáztak, és nem fordították le a latin eredetiből a hiányzó részt, mégpedig azért, mert a latin szövegben az azonos mondatvégek miatt eltévesztették a fordítandók rendjét, vagy az őskézirat másolója tévesztett sort a magyar szöveg azonos mondat- vagy sorvégei miatt.

Így például a Mc. VI. 27-ben meglevő *Et decollavit eum in carcere, et attulit caput eius in disco* rész azért maradhatott ki a 41va 27-ből, mert a latinban az e mondat előtti szavak: *caput eius in disco* megegyeznek a ki-maradt mondat utolsó szavaival, és a fordító vagy a másoló szemét megtévesztette ez az egyezés. Hasonlóképpen a L. XIII. 26–27. *Tunc incipietis dicere: Manducavimus coram te et bibimus, et in plateis nostris docuisti. Et dicet vobis: Nescio vos unde sitis* magyar megfelelője azért nincs leírva a 72rb 25–27.-ben, mert a 25. vers ugyanúgy végződik (*Nescio vos unde*

meg. Ebben a tanulmányban ezeket kurzív szedés emeli ki. M. jelzéssel Máté evangéliumát, Mc.-vel Márkét, L.-el Lukácsét, J.-vel Jánosét jelöltem. A magyar szöveg helymegjelölésében a MK lapszámozását tüntettem föl az illető rész versszámával együtt.

sitis), mint a 27. hiányzó része. Ugyanígy magyarázhatjuk a M. XIX. 11–12. — 25ra 11–12.; a J. I. 7–8. — 85ra 7–8.; a J. V. 26. — 89va 26.; a J. XVII. 21. — 104ra 21.; a J. XVIII. 13. — 104va 13. szöveghiányait is.

2.1.4. Rövidebb mondatok magyar megfelelője hiányzik például a következő esetekben: M. XIV. 3. — 20vb 3.: *et posuit in carcerem*; M. XV. 32. — 22rb 32.: *et non habent quod manducent*; Mc. V. 13. — 39vb 13.: *Et concessit ei statim Jesus*; Mc. VIII. 6. — 43va 6.: *et apposuerunt turbae*; L. I. 28. — 54 va 28.: *benedicta tu in mulieribus*; L. XIX. 10. — 77vb 10.: *Venit enim Filius hominis*; J. X. 18. — 96rb 18.: *et potestatem habeo ponendi eam*; J. XI. 8.: — 97ra 8.: *Dicunt ei discipuli*.

2.1.5. Rövidebb mellékmondatok magyarja nincs meg a MK-ben a következőkben: M. XXVII. 16. — 34rb 16.: *qui dicebatur Barrabas*; L. IX. 45. — 66rb 45.: *ut non sentirent illud*; L. XXII. 27. — 81rb 27.: *qui recumbit*; L. XXIII. 25. — 82vb 25.: *quem pelebant*; J. IV. 21. — 88ra 21.: *quia venit hora*; J. XVII. 5. — 103va 5.: *quam habui prius*; J. XIX. 28. — 106rb 28.: *ut consummaretur Scriptura* s így tovább.

2.1.6. Gyakran hiányzik a megszólítás magyar megfelelője: M. VII. 22. — 13va 22.: *Domine*; M. XXIII. 26. — 29ra 26.: *Pharisaei caece*; M. XXV. 11. — 31ra 11.: *Domine*; L. X. 21. — 67va 21.: *Pater*; L. XX. 28. — 79rb 28.: *Magister*; J. IV. 19. — 88ra 19.: *Domine*; J. XIV. 8. — 101ra 8.: *Domine*.

2.1.7. Előfordul, hogy hiába keressük a többtagú állítmányt vagy az állítmány többtagú bővítménye egyikének megfelelőjét a magyarban: Mc. IX. 18. — 45ra 18.: *et arescit*; Mc. X. 47. — 47ra 47.: *et dicere*; L. IV. 29. — 58va 29.: *Et surrexerunt*; J. I. 20. — 85rb 20.: *et confessus est*.

2.1.8. Sokszor hiányzik az állítmánynak valamely határozói bővítménye a magyarból: M. XVIII. 10. — 24ra 10.: *in caelis*; M. XXIV. 21. — 30ra 21.: *ab initio mundi*; M. XXVI. 4. — 32ra 4.: *dolo*; M. XXVIII. 11. — 35vb 11.: *de custodibus*; L. II. 15. — 56ra 15.: *in caelum*; L. V. 33. — 60ra 33.: *frequenter*; L. VI. 12. — 60va 12.: *in montem*; J. III. 17. — 87ra 17.: *in mundum*; J. IV. 8. — 87vb 8.: *in civitatem*; J. VIII. 52. — 94va 52.: *nunc*; J. XII. 2. — 98rb 2.: *ibi*; J. XVII. 5. — 103va 5.: *claritate*; stb.

2.1.9. Hiányoznak jelzők megfelelői is: M. III. 16. — 9vb 16.: *descendentem*; M. VII. 24. — 13vb 24.: *haec*; Mc. VIII. 38. — 44va 38.: *sanctis*; Mc. XIV. 52. — 51va 52.: *nudus*; L. XVII. 25. — 76rb 25.: *hac*; L. XX. 9. — 78vb 9.: *hanc*; J. VI. 41. — 91rb 41.: *virus*; J. VII. 40. — 92vb 40.: *ex illa*.

2.1.10. E hiányok oka (mint a 2.1.2. és a 2.1.3. alatt tárgyaltaké is) valószínűleg a fordító vagy még inkább a másoló szövegtévesztése. Kivétel talán a 2.1.6-ban felsorolt megszólítások csoportja, mert itt elképzelhető, hogy vagy a vocativus fordításával kapcsolatos nehézségek (a magyar esetrendszerben nincs meg ez a casus) vagy a megszólítás fölösleges volta (az ige kifejezheti a megszólítást) miatt szándékosan nem fordították le az illető szót.

2.1.11. Természetes, hogy egy-egy latin szó magyar megfelelőjének hiánya miatt néhány magyar mondat értelmetlenné válik. Ezekben az esetekben minden bizonnyal másolási hibával állunk szemközt, a hiányt a másoló szövegtévesztésével magyarázhatjuk.

Ilyenek például:

L. IX. 25.: Quid enim proficit homo, si lucretur universum mundum, se autem ipsum perdat et detrimentum sui faciat? — 65vb 25.: mezt mit haʒnal  mbezn  ha m d e vilagot n zie /  magat ke  lu zeffe / z  n  maganac v zed lm t [*tegen]

L. XIV. 2.: Et ecce homo quidam hydropicus erat ante illum — z ime  gnemin m  b l poclos  mber   el tt  [*volt]

L. XIX. 10.: Venit enim Filius hominis quaerere et salvum facere quod perierat — 77vb 10.: [*Mezt i t a   mbezn c fia] m g k z fni z v du zeiteni m l  lu zetuala.

J. V. 10.: Dicebant ergo Iudaei illi, qui sanatus erat — 89ra 10.: Mondnacuala a ezt  n ki [*a fidoc] ki me u   otuala

J. XI. 8.: Dicunt ei discipuli: Rabbi, nunc quaerebant te Iudaei lapidare — 97ra 8.: [*Mondnac neki a taneitua oc] Rabi imar k z f n c vala tegedet a fidoc m gk    ni.

J. XVIII. 17.: Dicit ille: Non sum — 104va 17.: Monda   n ki péter [*nem vagoc]

2.1.12. A latinban meglevő, a magyarból hiányzó részek helyenkénti megoszlását vizsgálva feltűnhet, hogy a János-evangélium elején meglehetősen sok hiány van a MK-ben a latinhoz viszonyítva, szám szerint az első fejezet 1–20. versében 4 kosszabb hiány (M.-ban 0, Mc.-ban 1 rövid, L.-ban 1 rövid az I. 1–20. versben). Felfigyel erre a huszita bibliáról sz l  tanulmányában KARDOS TÁBOR is, megállapítván, hogy „Erőteljes sz vegesonk t sokat találunk a János-evangélium kezdetén” (A huszita biblia keletkezése. MNyTK. 82. 18.). Ebből a megfigyelésből von le következtetéseket a bibliafordítók katar, illetve patarén voltára. Részletesebben k t „csonk t sra” t r ki: „Az első csonkítás az istenfi s gb l k z rja a katolikusokat. A Vulgata szerint ugyanis J zus hatalmat adott reá, hogy istenfi k lehessenek azok, akik befogadták  t és akik h ttek nevében. A katarok szerint azonban a katolikusoknak csak az ajkukon van Jézus, de be nem fogadták, ezért a patarén fordító ezt az utóbbi k t telt elhagyta. A második sz vegcsonk t s során teljes másfél sort hagy ki a fordító. Keresztelő János különleges hivatásáról van benne szó. A Vulgata szerint azért küldetett: „hogy általa higgyen mindenki.   maga nem volt fény, de jött, hogy tanúságot tegyen a fényről.” Ezt a szövegrészét a patarén fordító elhagyta, mert a szigorú katar tanítás szerint Keresztelő János ördögi l ny volt, s mint eml tett k, csak k ny telens gb l tett hitet J zus mellett” (KARDOS TÁBOR: i. m. 18–19., a kiemelések onnan val k). Véleményem szerint az ebből a két „csonkítás”-b l levont következtetések túlságosan messzemen ek. A sorrendben az első hiány (amelyet KARDOS TÁBOR második csonk t s nak mond) a János I. 7–8. versében fordul elő. Latinul: Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum. Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine. A MK-ben: 85ra 7–8.: Ez i t tanofagba hog tanofagot uallana a vilagr l. Ez a hiány sokkal természetesebben is magy r zhat , mint KARDOS TÁBOR magy r zata, hiszen egyszerűen másolási hibáról van szó. Ugyanis a kimaradt (f t bb kurziv l ssal megjelölt) rész el t ti szavak: „ut testimonium perhiberet de lumine” pontosan megegyeznek a kimaradt r sz utolsó szavaival. Az  sk ziratban val s n ileg

megvult tehát a teljes fordítás, csak a másoló szeme siklott egy kissé odébb, és keze kihagyott néhány szót (vö.: 2.1.1. és 2.1.2.).

A sorrendben a második hiányt (KARDOS TIBOR első csonkításnak mondja) a János I. 12. versében látjuk. Ez latinul: *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine eius*, (13) *qui non ex sanguinibus neque ex voluntate carnis neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt*. A MK-ben: 85ra 12.: Valamenñen ke fogattac qtèt adot onèkie hatalmat iftènfiaia lenniec (13) Kic nē vérecbøl sem téftnēc akarattabol se fezfuiunak akarattabol de zulèttēc iftèntøl. Itt is könnyen elképzelhetõ, hogy a két egymás mellett álló (1. 13. vers) *qui*-vel (magyarul tehát *kic*-kel) kezdõdõ mellékmondat közül az elsõn átsiklik a másoló szeme, és csak a másodikat írja le, kihagyván az elõzõt (vö.: 2.1.2., 2.1.3.).

Még egy megjegyzés: igaz, hogy a MK János-evangéliumának elején a többihez képest sok hiány van a latinhoz viszonyítva, de a számokból nem következtethetünk szándékos kihagyásokra, mert például a L. VIII. 10–30. versében szintén 4 hosszabb hiányra figyelhetünk föl.

2.1.13. Mit vonhatunk le tanulságképpen abból, hogy rámutattunk a MK magyar szövegének a megfelelő latinhoz viszonyított hiányaira?

A hiányok egész mondatnyi, mellékmondatnyi vagy mondatrésznyi terjedelműek. Ritkábban előfordulnak hosszabb hiányok is. Ezek legtöbbször a másoló, néha a fordító véletlen kihagyásai, hibái.

Pontosan nem ismerjük ugyan azt a latin szöveget, amelyből az első bibliafordítók dolgoztak, de megállapíthatjuk, hogy — ha lehettek is eltérések a Tamás és Bálint által használt latin szöveg és a Merk-féle kiadás szövege között — ezek az eltérések lényegtelenek voltak, mert a MK szövegéből hiányzó részek többségéről ki tudjuk mutatni, hogy a fordító vagy a másoló hibái.

2.1.14. A latinban nem szereplő, de a magyarban meglevő részek, az ún. bővítések vizsgálatakor azt látjuk, hogy a bővítések száma elég nagy, bár — egy különleges eset kivételével — terjedelmük nem túlságosan hosszú, legtöbbször csak egy-egy szó. Máté evangéliumában a bővítések száma 138, Márkban (a prólógust nem számítva) 106, Lukácsban 212, Jánosban 178.

2.1.15. A MK-ben egyedül a Márk evangélium előtt találunk prólógust. Ez a prólógus 21 sornyi terjedelmű a MK kéziratában, és Márk evangélistáról szól. A munkaközösség által használt Merk-féle kiadásban nincs meg a latin megfelelője ennek a prólógusnak, nincs is semmiféle prólógus a Márk-evangélium előtt. Megtalálható-e valahol a MK Márk prólógusának latinja? Ezzel a kérdéssel sokat foglalkozott a munkaközösség is, de a teljesen megnyugtató választ ez ideig nem tudta megadni. A MK Márk prólógusának latin megfelelőjének egészét még nem sikerült megtalálnia. Megtalálta a kézirat első nyolc és fél sorának megfelelő latin szöveget XIII–XIV. századi, illetve XV. századi latin nyelvű kódexekben az OSzK kéziratára Cod. Lat. 32, 50, 57, 78, 96, 100, 127, 151, 238, 267, 376 jelzetű kódexeiben (vö.: E. BARTONIEK: *Codices Latini medii aevi* . . . Bp. 1940.).

Foglalkozik a Márk-prólógus kérdésével KARDOS TIBOR is, már említett tanulmányában (A huszita biblia keletkezése MNyTK. 82. 14. és 17.). KARDOS TIBOR önéletrajz jellegűnek tartja Márk prólógusát, az a véleménye, hogy a fordító az apostol személyében a saját életének történetét adja elő.

Szó szerint ezt mondja: „Említettük már, hogy a Márk-evangélium fordítója” elnevezéssel illetett szerző az általa tolmácsolt rész elé olyan prológust függesztett, mely tulajdonképpen önéletrajz. Márk evangélista életét tárgyalja röviden, amely pontosan megfelel a magyar bibliafordító papdeákok élettörténetének. Ennek a prológusnak a mintája, az ún. „monachiánus prológus” sokkal bővebb. És mégis a HtB. kivonatában olyan kifejezések vannak beiktatva, melyek patarén gyakorlatra mutatnak és megváltoztatják a prológus értelmét. A fordító beletoldja a prológus elejére, hogy Márk „Istentől választott” ember volt, ugyanakkor, amikor az eredetiben ez nem szerepelt.” (KARDOS TIBOR: i. m. 17.) Megállapításaival több ponton nem érthetünk egyet.

Valószínűtlen, hogy amikor a fordítók az egész bibliafordítás során semmit nem árulnak el magukról (még a bibliafordítás korára is a MK-ben levő naptárkerékből következtetünk), akkor az egyik fordító éppen a Márk-evangélium elé megírja az önéletrajzát. Túlzott az a kitétel, hogy Márk evangélista élete „pontosan megfelel a magyar bibliafordító papdeák élettörténetének” (KARDOS TIBOR: i. m. 17.). Hiszen a magyar bibliafordítók, Tamás és Bálint életéről is csak elég csekély és homályos ismeretünk van, hogyan felelne meg akkor pontosan egyikük élettörténetének Márk evangélista élete, amikor ennek még maga a prológus szövege is ellene mond.

KARDOS TIBOR szerint a fordító „beletoldja a prológus elejére, hogy Márk 'Istentől választott' ember volt, ugyanakkor, amikor az eredetiben ez nem szerepelt” (i. m. 17.). Ennek ellentmond az, hogy a Márk-prológus teljes eredetije nincs meg, sajnos, ami pedig megvan belőle, az éppen az eleje, és abban bizony szerepel (a fentebb előszámlált mind a 11 kódexben szerepel) a Marcus Evangelista dei electus, azaz, hogy Márk evangélista istentől választott volt.

Mi a helyzet tehát Márk prológusával? A Merk-féle Novum Testamentum-kiadásban egyáltalában nincs prológus, a MK szövege tehát ehhez viszonyítva bővítés. Nincsen meg még eddig a Márk-prológus latinja másutt sem (az első nyolc és fél sor kivételével) és — bár néhány gyanú felmerült már hollétével kapcsolatban — megtalálása még a jövő feladata.

2.1.16. A MK magyar szövege a latinhoz viszonyítva több hosszabb, bár csak néhány szavas bővítést tartalmaz. Például:

M. XXI. 17.: Et relictis illis abiit foras extra civitatem in Bethaniam ibique mansit — 26vb 17.: *τ* azoc meghaguā a· vazosból el ki menē betaniaba *τ* oth lakozec /*τ* taneitauala iftēnn° o2zagazol *q*ket.

M. XXIV. 40.: Tunc duo erunt in agro, unus assumetur et unus relinquetur — 30va 40.: Tahat kettēn lezn° eg žanto földön / eggic eluetetic *τ* mafic meghagatic kettēn lezn° eg agban eggic eluetetic *τ* mafic meghagatic.

M. XXVI. 45.: Tunc venit ad discipulos suos et dicit illis — 33ra 45.: Tahat iquq 9 taneituanihoz *τ* lele *q*kēt alattoc *τ* mōda azocnac.

Mc. VI. 15.: Quia propheta est, quasi unus ex prophetis — 4Ira 15.: mēzt pphā Egebēc ke· mōdnac uala mēzt eg a· pphetac k933ol.

L. IV. 23.: Medice cura teipsum; quanta audivimus — 58rb 23.: Vzuos vigaziad mēg temagadat meg Mōdanac a· leuallac i·nac Meneieket hallotonc.

L. XI. 2.: adveniat regnum tuum — 68rb 2.: Iqýqon te o2zagod Legēn te akazatod mikent menbēn *τ* azōkent földcēn.

J. VII. 28.: Ego scio eum; quia ab ipso sum, et ipse me misit — 92va 28.: èn tudò q̄tet / *τ* ha mōdandom mezt nē tudò q̄tet lezec egenlò hazug t̄nuèlètec.

2.1.17. Több esetben meg tudjuk magyarázni azt is, miért találjuk ezeket a hosszabb bővítéseket a MK-ben. Leggyakrabban olyankor fordulnak elő, amikor ismétlődő részek szerepelnek a szövegben, többször visszatérő hasonló kifejezések. A két-háromszori ismétlés után a latin harmadszorra-negyedszerre nem írja le ugyanazt a kifejezést, a MK fordítói azonban beleírják a szövegbe. Érvényesülhet ebben valami magyarázó szándék is, talán az elképzelt hallgatóság számára az előbb hallottak még erősebb kiemelésének szándéka is. Ide sorolhatjuk például a M. XXVI. 45. vers bővítését (vö. 2.1.16.). Az *τ* lele q̄kèt alattoc, amely ezen a helyen a latinban már nem szerepel, megvan egy kissé előbb, ugyanennek a fejezetnek 40. és 43. versében: 33ra 40.: Es iquò q̄ taneituanihoz *τ* lele q̄kèt alattoc; 33ra 43.: iquò efmg *τ* lele q̄kèt alattoc. Ezek a helyeken a latinban is ott van a megfelelő: et invenit eos dormientes. A 45. versben a latin ezt már még egyszer nem teszi ki, de a MK magyarázatában ott találjuk harmadszorra is. Ugyanígy a Mc. VI. 15-ben nem találjuk az *Egebèc ke mōdnac uala* latinját, amely megvan a 41ra 15-ben, de az előtte álló részben (még ugyanennek a versnek az elején) kétszer is ott van az „alii autem dicebant” kifejezés. Így magyarázhatjuk még a L. IV. 23 — 58rb 23. bővítését is: *Mōdanac a leuallac iñac*, hiszen a *mondnac uala* megfelelője megvan a 22. versben, a *leuallac* alany pedig magyarázatképpen került oda.

Más evangélisták szövegének hatását mutathatjuk ki a M. XXVII. 16.: Habebat autem tunc vinctum insignem qui dicebatur Barrabas — 34rb 16.: vala ke· tahat eg ièlèl fogla / *ki èmbez q̄ldq̄keszt / èzèz̄lètet vala a t̄mqlcchè* bővítés esetében. A latinban ezen a helyen nincs megmagyarázva, hogy miért került Barrabas a tömlöcbe, de a Mc. XV. 7. és a L. XXIII. 19. megmondja, hogy lázadás és emberölés volt a bűne. Ugyanígy a L. XI. 2-ben levő Pater kezdetű ima szövegénél is bővebb a 68rb 2-ben levő (*Legèn te akazatod mikent menbèn *τ* azòkent földqn*), de ennek megfelelője megvan a M. VI. 10-ben.

2.1.18. Gyakran előfordul bővítésképpen, hogy amíg a latin csak az igei állítmány személyragjával fejezi ki az alanyt, a magyar még odateszi mintegy magyarázatként az alanyesetben álló főnevet is. Legtöbbször Jézus neve szerepel ilyen bővítésként:

5. VIII. 1.: Cum autem descendisset de monte, secutae sunt eum turbae multae — 13vb 1.: Miko2 ke· ležallot volna i° a heg2ql / *kquètec q̄tèt loc golèkežòtec*.

M. XIX. 8.: Ait illis — 25ra 8.: *Es monda azoçnac i°*.

M. XXI. 1.: Et cum appropinquassent Hierosolymis — 26rb 1.: *Es mico2 kožèlètètuolna i° ih2l̄mhèž*.

Hasonlóképpen: Mc. II. 5. — 37rb 4; Mc. III. 5. — 38ra 5.; Mc. IV. 1. — 38vb 1.; Mc. IV. 9. — 38vb 9.; Mc. V. 19. — 40ra 19.; L. V. 27. — 59vb 27.; L. IX. 1. — 65ra 1.; L. XI. 14. — 68va 14.; L. XIX. 1. — 77va 1. stb.

Előfordul ilyen helyzetű bővítésként a *zsidók* szó is:

J. VII. 25.: quem quaerunt interficere — 92va 25.: *kit a· fidoc kèžèfn° meğolnèc*. Lásd még: J. VIII. 19. — 93va 19.; J. VIII. 33. — 94ra 33. stb.

Más szavak is szerepelnek ilyen bővítésként:

Mc. X. 32.: Erant autem in via ascendentes Hierosolymam — 46va 32.: Valanac ke. *taneituañoc* az vtban ihlmbbe felmenqe.

Mc. XII. 17.: Et mirabantur super eo — 48vb 17.: *z mēdēnēc* ludalkodnac vala q zaita.

J. XII. 40.: Excaecavit oculos eorum — 99rb 40.: *Gonoffag* megvakeitotta q žemekēt.

Szerepel néha a magyarban az alanyesetben álló főnév akkor is, ha számnévvel alkot mennyiségjelzős szerkezetet, és a latinban csak a számnév van meg:

M. VIII. 28.: occiserunt ei duo habentes daemonia — 14va 28.: *ēlēibē kēlenē* neki *ēmbezec* q²dqgqkēt valloc.

M. XIX. 16.: Et ecce unus accedens ait illi — 25rb 16.: Es im eg *ēmbez* vepuē q hozia monda neki.

Ezek a bővítések magyarázatként kerülhettek bele a magyar szövegbe, a latinban is tudjuk a szöveggörnyezetből, hogy kiról-miről van szó, de a magyar fordító — talán egy elképzelt hallgatóság kedvéért — odateszi a nevet is.

2.1.19. Egyrészt stilisztikai (ismétlés), másrészt magyarázó jellegű a bővítéseknek az a csoportja is, amelynek során az egyszer már előfordult vagy a szöveggörnyezetből könnyen érthető igei állítmányt találjuk még egyszer a magyar szövegben:

M. VI. 7.: Orantes autem nolite multum loqui sicut ethnici — 12rb 7.: Imadkozuatoc ke. *nē akaziatoc* lokat *zolnotoc* / mikent az *ethnicofoc tēznē*.

M. X. 25.: Sufficit discipulo, ut sit sicut magister eius, et servo sicut dominus eius — 16va 25.: Eleg *taneituañac* hog legen mikent q mēfteze *z zolganac* hog *legen* mikent q vra.

M. X. 6.: ab initio autem creaturae masculinum et feminam fecit eos Deus — 46ra 6.: Tēzetmētēnē ke. *kēzdetētōl* foguā fezfia *z nēbeziēt* tōttōq azocat iftēn *z mōdot*.

J. XIV. 1.: Non turbetur cor vestrum — 100vb 1.: Nē haboronggēc tū žūuētec *se fellēn*.

Hasonlók még: M. XIV. 19. — 21ra 19.: *adac*; M. XIX. 6. — 25ra 6.: *mondatnac*; M. XX. 28. — 26rb 28.: *iot*; M. XXV. 30. — 31va 30.: *ēzēzietec*; L. VIII. 12. — 63va 12.: *ēfet*; L. VIII. 13. — 63va 13.: *ēftēnē*; J. VIII. 4. — 94va 49.: *monda*; J. XX. 13. — 106vb–107ra 13.: *kit kērefz*.

2.1.20. Megesik az is, hogy a latinból a tárgy hiányzik (a szöveggörnyezetből természetesen érthető a mondat), a magyarban pedig szerepel:

M. VI. 15.: Si autem non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra — 12va 15.: Ha ke. *mēnē* boLatangatoc *ēmbezecnēc* q *bunqet* / tū mēnei afatoc *fem* boLatfa meg tūnētec tū būntōkēt.

M. XI. 1.: Et factum est, cum consummasset Iesus praeciptions duodecim discipulis suis — 17ra 1.: Es vg lqt mikož meguegēztē uolna *iē ē bēzēdekēt* / *pažanLoluan* q tigenkēt *taneituañinac*.

Hasonlóképpen még: Mc. VI. 53. — 42rb 53.: *haiot*; L. XIII. 14. — 72ra 14.: *ēmbēzt*; L. XVIII. 29. — 77rb 29.: *auag žantofōldet*; L. XVIII. 31. — 77rb 31.: *taneituañocat*; J. IV. 2. — 87va 2.: *fēnkit*.

2.1.21. Gyakran előfordul, hogy a magyar szöveg egy határozóval bővebb a latinnál. Ez a fajta bővítés is magyarázó jellegűnek tekinthető, a magyar mondat gondolati tartalma pontosabban meghatározott lesz általa. Például:

M. II. 2.: Vidimus enim stellam eius in oriente et venimus adorare eum — 8va 2.: mezt latoc q lillagat napkélétèn / z iquene aiandokockal imadnonc ötèt.

M. II. 13.: Surge et accipe puerum et matrem eius et fuge in Aegyptum — 9ra 13.: Kél fel z veged a gèzmecket / z q aňňat ejél z fus egiptomba.

Ezekhez hasonlók még: M. V. 38. — 11vb 38.: *venecn^e*; M. V. 43. — 11vb 43.: *venecn^e*; M. VIII. 18. — 14rb 18.: q *taneituaninac*; M. XVI. 21. — 23ra 21.: *halottaibol*; M. XXVI. 73. — 33vb 73.: *tűznél*; Mc. I. 24. — 36va 24.: *idő előt*; Mc. VI. 43. — 42ra 43.: a *kénezecebol*; Mc. XII. 20.: — 48vb 20.: *nalonc*; Mc. XIV. 48. — 51va 48.: *faclackal*; L. VI. 17. — 60vb 17.: *Samariabol*; J. III. 22. — 87rb 22.: *oth*.

2.1.22. Sűrűn előfordulnak jelzői bővítések a magyar szövegben:

M. VII. 25.: et non cecidit; fundata enim erat super petram — 13vb 25.: z ne éfet le / mezt zakatot vala èzps közizton.

Mc. II. 8.: Quo statim cognito Jesus spiritu suo — 37rb 8.: Kit legottan i^e q *scnt* zellete miat megélmèzue.

L. VIII. 24.: et facta est tranquillitas — 63vb 24.: z lön *nag* laffofag.

J. I. 49.: Rabbi, tu es Filius Dei — 86ra 49.: Rabi te vag *elq* iftenn^e fia.

Hasonlók még: M. IX. 16. — 15rb 16.: *vý*; M. XVIII. 9. — 24ra 9.: *grqc*; J. III. 36. — 87ra 36.: *grqc*; J. VI. 28. — 90vb 28.: *io*; J. VII. 39. — 92vb 39.: *scnt*; J. XVIII. 29. — 105ra 29.: *vý*.

Az *e*, ez kijelölő jelzőt is többször ott találjuk a magyarban, a párhuzamos latinban pedig nincs meg a megfelelője: M. XII. 7. — 18ra 7.: *èz* aztatlanokat; M. XIII. 38. — 20ra 38.: *è* világ; M. XVIII. 7. — 24ra 7.: *è* vilagnac; L. I. 2. — 53vb 2.: *è* bezedn^e.

Sokszor van a magyarban birtokos jelzős szerkezet is, a latinban pedig nincs ott a jelzői determináns megfelelője: M. II. 16. — 9ra 16.: *Iudeanac* betlehemebèn; M. III. 7. — 9va 7.: *istènnèc* iquendq haragiatol; M. X. 22. — 16va 22.: *nepecn^e* gulofegecbèn; M. XIII. 20. — 19va 20.: *istènn^e* igeiet; M. XIV. 20. — 21ra 20.: *dèzèbecnèc* maradekat.

2.1.23. Tapasztaljuk azt is, hogy a magyar szöveg egy kötőszóval bővebb a latin megfelelőnél. Leggyakrabban a *mert* fordul elő: M. IV. 4. — 10ra 4.; M. V. 17. — 11ra 17.; M. VIII. 25. 14va 25.; M. XVI. 23. — 23ra 23.; M. XXI. 13. — 26va 13. stb. Ezen kívül még az *és* (írva: *z*) gyakoribb.

2.1.24. Még egy érdekes bővítést találunk a MK szövegében, amely többször előfordul, és — úgy látszik — csak a nyomósítás a szerepe. Ez az *ingyen*, amelynek a megfelelő latin helyeken nincs nyoma. Például:

M. XXI. 32.: Vos autem videntes nec paenitentiam habuistis — 27rb 32.: *dè tū latuatoc ingèn* pniat lem fogtatoc.

Mc. XIV. 68.: Neque scio — 52ra 68.: *Ingē* lem tudom.

J. VII. 5.: Neque enim fratres eius credebant in eum — 92ra 5.: *mert ingèn* q affafiai lem hiznecuala q / bèle.

2.1.25. Ha a bővítések helyenkénti megoszlását vesszük szemügyre, feltűnik a Máté evangéliumában levő bővítések viszonylag nagy száma (vö. 2.1.14.), és az, hogy bizonyos fajta bővítések zömmel ebben az evangélium-

ban fordulnak elő (vö. 2.1.19., 2.1.21., 2.1.22.). Mindez — úgy tűnik — támogatja SZILY KÁLMÁNNak azt a véleményét (MNY. VII, 444–445.), hogy a Máté fordítója nem azonos a többi evangélium fordítójával, azaz hogy a MK négy evangéliumának szövege a fordítás szempontjából megoszlik Tamás és Bálint között (vö. erről: KARDOS TIBOR, A huszita biblia keletkezése. MNYTK. 82. c. művét is: 13. 14.).

2.1.26. Mire mutatnak tehát az ún. bővítések, azok a — néha egész mondatból, több szóból, de leginkább egy-két szóból álló — részek, amelyeknek megfelelőjét a latinban nem találjuk? Elsősorban arra, hogy ezek az eltérések a két szöveg egésze szempontjából nem lényegesek. Természetesen a maguk helyén fontosak és érdekesek: rávilágítanak a fordítók magyarázó törekvéseire és néhol ismétlési szándékára is. A mai vizsgálódó számára nagyon tanulságosak stilisztikai szempontból is. Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy a Vulgata latin szövege és a MK magyar szövege a magyarban meglevő többletek vizsgálata szempontjából is megfelel egymásnak.

2.2. A fordítási eltérések részletes vizsgálata a következő megállapításokhoz vezetett:

2.2.1. Meglehetősen gyakran előfordulnak a MK magyar szövegében mint fordításban nyilvánvaló tévedések. Ezek mind olvasási vagy másolási hibából fakadnak. Vagy a fordítók olvasták rosszul a rendelkezésükre álló latin szövegben a szót, és egy — ahhoz írásképpen közel álló, de jelentésben eltérő — más szót fordítottak le, vagy a másoló követett el olvasási vagy másolási hibát.

Ilyen nyilvánvaló tévedések például a következők: M. XII. 48.: *Quae est mater mea, et qui sunt fratres mei* — 19ra 48.: *Es mel' en atam z kie en atamfiat*; helyesen: *aham*.

L. VI. 32.: *quae vobis est gratia* — 61ra 32.: *mel tunectec halat*; helyesen: *halalat*.

J. I. 30. *Hic est, de quo dixi: Post me venit vir* — 85va 30.: *Ez az kiról mondec en vtannam iq fellol*; helyesen: *férfin*.

J. V. 18.: *sed et patrem suum dicebat Deum sequalem se faciens Deo* — 89rb 18.: *de es qmagat monguala iftenn^e teuén qmagat egénlque iftennél*; helyesen: *q allat*.

J. V. 30.: *Sicut audio iudico, et iudicium meum iustum est, quia non quaero voluntatem meam, sed voluntatem eius, qui misit me* — 89va 30.: *miképpén halloc itelèc / z en itéletèm igaz mezt nem kèrèfem en itéletèmèl dè akaraffat ki èzèztet èngemèt*; helyesen: *akaratomat*.

Hasonló, olvasás- vagy íráshibából származó tévedések vannak még a következő helyeken: L. VIII. 34 — 64rb 34.; L. IX. 34. — 66ra 34.; L. IX. 36. — 66ra 36.; L. X. 34. — 67vb 34.; L. XII. 11. — 70rb 11.; L. XIII. 16. — 72ra 16.; L. XV. 4. — 73vb 4.; — L. XVI. 7. — 74vb 7.; L. XVI. 28. — 75va 28.; L. XIX. 11. — 77vb 11.; L. XIX. 37. — 78rb 37.; L. XXII. 17. — 81ra 17. stb.

2.2.2. Többször előfordul, hogy vagy a fordító vagy az őskézirat másolója rosszul olvas egy-egy tulajdonnevet, és ezért hibás alakban írja le. Például L. III. 29.: *Cosan* — 57va 29.: *Tefan*-. A latin *C*-t a fordító vagy a másoló *T*-nek olvasta, az *o*-t pedig *e*-nek. Hasonlók még: L. III. 35.: *Saruch* —

57vb 35.: *Serutt* -; L. III. 36.: *Lamech* - 57vb 36.: *Lamet* -; L. III. 37. - *Iared* - 57vb 37.: *Iareb* -; L. III. 37.: *Malaleel* - 57vb 37.: *Malachall* - stb.

2.2.3. Megtörténik, hogy a fordító nem fordít le egy-egy latin, görög vagy héber eredetű szót, hanem lefordíthatlanul, de megváltoztatott („magyarosított”) alakban írja le a magyar szövegben.

M. VI. 30.: et cras in *clibanum* mittitur - 12vb 30.: τ holnap a *clibanosba* éteztétic; *clibanus*: 'kemence'.

Mc. XII. 41.: Et sedens Iesus contra *gazophylacium* - 49rb 41.: Es vlue i^o a *gazofilancium* ellèn; *γαζοφυλακιον*: 'kincstár, persely a templom bejáratánál'.

J. XX. 12.: et vidit duos angelos in *albis* sedentes - 106vb 12.: lata két angalt *albacban* vluē; *alba*: 'fehér ruha'

Lásd még: M. XXIII. 5. - 28va 5.; M. XXVII. 6. - 34ra 6.; M. XXVII 40. - 34vb 40.; J. XIX. 13. - 105vb 13.

2.2.4. A fordító néhol - a szó jelentésének eltévesztése vagy a latin mondat félreértése miatt - fordítási hibát követ el; a hiba következtében a magyar szöveg eltér a latintól.

M. XII. 20.: donec eiciat *ad victoriam iudicium* - 18rb 20.: mignē veti q *gəzədəlmət itələtze*. Helyesen: 'ítéletét győzelemre'. A két egymást követő accusativus miatt az *ad* praepositiot tévesen a második accusativushoz kapcsolja.

L. XXI. 7.: Praeceptor, quando haec erunt, et quod signum cum fieri incipient - 80ra 7.: Paranolō micor ləzn^o əzec/τ *məl iələnsəjəc micoz kəzdnəc lənəc*. A mondat így nem érthető; helyesen: 'Mi a jele (ti. mi lesz a jele), amikor kezdenek lenni'.

J. IV. 11.: Domine, neque in quo haurias habes, et puteus *altus est* - 87vb 11.: Vram ingèn nīlen miuəl mərəh τ a kut *mağas*. Helyesen: 'mély'. Az *altus* két jelentése: alulról nézve magas, felülről nézve mély. Itt, mivel kútról van szó, nyilvánvaló, hogy a *mély* jelentésben szerepel.

Hasonló hibákat lásd még: M. XIX. 17. - 25rb 17.; Mc. VI. 45. - 42ra 45.; Mc. XIV. 14. - 50vb 14. stb.

2.2.5. A latin és a magyar szövegben az igék módjában, idejében, számában, személyében többször találunk eltéréseket. Ezeknek az eltéréseknek egy része tulajdonképpen fordítási hiba, más része a másoló tévedése.

2.2.6. A latinban a consecutio temporum szabályai szerint a mellékmondat igei állítmánya coniunctivus modusban áll, a magyar szöveg fordítója pedig - nem véve figyelembe, hogy mellékmondatról van szó - a praesens időt felszólító, a praeteritum időt feltételes móddal fordítja. Mivel a coniunctivus praeteritum a biblia szövegében gyakrabban előfordul a mellékmondatok igei állítmányának idejeként, a magyar szöveg tele van feltételes módú igelakokkal a mellékmondatokban. (Ez különben jellemző az egész magyar középkori vallásos irodalomra a HB. *eneyc* szavától kezdve.)

Ilyenek például:

M. II. 9.: Qui cum *audissent* regum, abierunt - 8vb 9.: Kie mikor *hallottacvolna* a kiralt əlmenenəc.

Mc. I. 37.: Et cum *invenissent* eum - 37ra 37.: τ micor *iuttanac volna*.

L. I. 22.: et cognoverunt quod visionem *vidisset* in templo - 54rb 22.: τ mgəlməzəc hog latatot *latot volna* a templomba.

J. IV. 40.: Cum venissent ergo ad illum Samaritani — 88va 40.: micor azezt iuttanac uolna q hozia a Samaritanofoc.

Hasonlók még: M. IX. 23. — 15va 23.; M. IX. 25. — 15va 25.; M. X. 1. — 15va 1.; M. X. 11. — 16ra 11.; Mc. I. 42. — 37ra 42.; Mc. II. 5. — 37rb 5.; Mc. II. 12. — 37va 12.; L. VII. 1. — 61va 1.; L. VII. 3. — 61vb 3.; L. IX. 1. — 65ra 1.; J. II. 22. — 86va 22.; J. II. 24. — 86va 24.; J. V. 6. — 89ra 6. stb.

2.2.7. Az igék időbeli eltérései leginkább abban állnak, hogy a latin szöveg praesens imperfectumban levő igéit a magyar szöveg fordítója -á, -é időjeles múlt idővel fordítja. Ez az egész MK-ben meglehetősen következetesen így van, és semmi esetre sem tekinthetjük lényeges eltérésnek. Legtöbbször a *dico* ige praesensének valamelyik személyét fordítja múlt idővel, de más igékét is. Ennek a jelenségnek az lehet az oka, hogy a biblia stílusába jobban is illenek a múlt idejű igealakok; és magában a latin szövegben is túlnyomórészt múlt időket találunk, amikor események elbeszéléséről van szó, néhány latin jelen időt pedig a fordító múlt idővel ad vissza.

M. XII. 36.: Dico autem vobis — 18vb 36.: Mondam en ke tunetec.

Mc. III. 4.: Et dicit eis — 38ra 4.: τ mōda q nèkic

L. XIII. 8.: At ille respondens dicit illi — 71vb 8.: Es èz fèlèlueu mōda q nèki.

J. I. 15.: Iohannes testimonium perhibet — 85rb 15.: Ianos tanofagot vallot

Hasonlók még: M. XVII. 1. — 23ra 1.; Mc. III. 5. — 38ra 5.; Mc. XIV. 12. — 50va 12.; J. IV. 32. — 88rb 32.; J. V. 2. — 88vb 2. stb.

2.2.8. Az igék számbeli eltérései sem jelentenek lényegbevágó különbséget a két szöveg között.

M. XXIV. 17.: et qui in tecto, non descendat — 30ra 17.: τ kic a haiazaaton ne žallanaclè.

Az előző mondatban a latinban is többes szám van: *fugiant in montes* (*fuffanac a hegecrè*), valószínűleg ennek a hatására tartja meg a fordító továbbra is a többes számot.

Mc. I. 5.: Et egrediebatur ad eum — 36rb 5.: τ ki mennè vala q hozia. Itt az egész Iudeáról és az egész Jeruzsálemről van szó, érthető tehát a többes szám használata is.

L. XIV. 28.: qui necessarii sunt, si habeat ad perficiendum — 73va 28.: mellec kellèmètefec ha vadnac a megtqkellètezè. A *quae necessarii sunt* többes szám hatására.

J. XX. 3.: et nescimus ubi posuerunt eum — 106va 3.: τ nē tudom hol vettec qtet. A mondat elején ez áll: *dicit illis* (*monda qnèkic*), a *tudom* valószínűleg ennek a hatására van egyes számban.

Hasonlók még: M. XX. 29. — 26rb 29.; M. XXI. 1. — 26rb 1.; J. XX. 9. — 106vb 9. stb.

2.2.9. Néha előfordul az igék személybeli eltérése is, vagy a fordító tévedése vagy a másoló által elkövetett íráshiba folytán:

M. XXVI. 65.: quid adhuc egemus testibus — 33va 65.: mig žukqşlqţoc meges tanoenalkul (a fordító tévedése).

Mc. I. 38.: Eamus in proximos vicos — 37ra 38.: Meñnetec a zokon falucba (a fordító tévedése).

L. XI. 19.: Si autem ego in Beelzebub *icio* daemonia — 68vb 19.: Ha ke· èn bëlzebuppal *vetic ki* 9rdogokèt (írásiba *vetic ki* helyett).

J. I. 48.: Priusquam te Philippus vocaret, cum *esses* sub ficu, vidi te — 86ra 48.: Mielõtt teged Phulop hiuna micor *volna* a fige fa alat latalac tegedèt (írásiba *volnál* helyett).

2.2.10. A névszók között is elég gyakran találunk számbeli eltéréseket, de ezek sem különösebben fontosak; vagy másolási hibából fakadnak, vagy a fordító irt valami miatt más számban álló szót.

M. II. 23.: quod dictum est *per prophetas* — 9rb 23.: meļ vagō monduan *ppheta* miat.

Mc. III. 23.: Et convocatis eis in *parabolis* dicebat illis — 38va 23.: Es egbè hiuan azocat *peldabèzedben* mōduala nèkie.

L. V. 14.: sed vade, ostende te *sacerdoti* — 59va 14.: dè meñ èl τ mutaffad temagadat a· *papocnac*.

J. V. 36.: *Opera* enim, quae dedit mihi Pater — 89vb 36.: mezt a· *mvuëlkedèt* mellèkèt adot ènnèkem ata.

Hasonlók még: Mc. II. 7. — 37rb 7.; L. VII. 30. — 62va 30.; L. VIII. 1. — 63ra 1.; J. IV. 38. — 88rb 38. stb.

2.2.11. Előfordulnak a névszók között esetbeli eltérések is. Ezek az eltérések is másolási hibából származnak.

M. XXVI. 73.: nam et *loquela* tua manifestum te facit — 33vb 73.: mezt tenē *bèzedèt* megieñlent tegedet.

Mc. III. 11.: Et *spiritus immundi*, cum illum videbant — 38rb 11.: τ *fèztezètes zèllèteket* mikož 9tèt lattac vala.

L. VIII. 34.: *Quod* ut viderunt factum — 64rb 34.: *Kic* hog lattac volna lènni.

J. I. 45.: Quem scripsit Moyses in lege et *prophetae* — 85vb 45.: kit Moyses izt a t9zuenbèn τ a· *pphaeban*.

Hasonlók még: Mc. IX. 11. — 44vb 11.; J. VI. 29. — 90vb 29.; J. VI. 37. — 91ra 37. stb.

2.2.12. Vannak a két szöveg között szórendi eltérések is. Némelyikük értelemzavaró, és valószínűleg másolási (vagy fordítási) hibából ered; mások nem befolyásolják a mondat értelmét, és nem lényeges eltérések, csak a fordító gyakorlatáról árulkodnak.

M. XXIV. 15.: Cum ergo videritis abominationem desolationis, quae dicta est a Daniele propheta, stantem in loco sancto — 29vb 15.: Azezt micož latangatoc a· pužtvlatnac vndocfagat aluan a fcent helen ki m9gmō-dattatot daniel *pphetan*ak miatta.

Mc. XII. 8.: Et apprehendentes eum occiderunt et eiecerunt extra vineam — 48rb 8.: τ m9g foguan 9tet vetic a 39l9n k9u9l τ megolec.

L. XVII. 7.: qui regresso de agro dicat illi: Statim transi, recumbe — 75vb 7.: Kinēc a· mē39z9l megfozdoluā mōgon legottan 9nèki / Meñ èl τ ùllè.

J. III. 16.: Sic enim Deus dilexit mundum — 87ra 16.: Mezt ig 3èzèttè iftè èuilagot.

Hasonlók még: Mc. I. 14. — 36va 14.; Mc. I. 31. — 36vb 31.; Mc. I. 45. — 37ra 45.; J. III. 4. — 86vb 4. stb.

2.2.13. A fordításbeli eltérések részletes vizsgálata során azt láttuk, hogy a két szöveg közötti különbségek ebből a szempontból sem lényegbevágóak.

Legnagyobb részük kimutathatóan másolási hiba, más részük pedig a fordító tévedése. A latin és a magyar szöveg tehát a fordításbeli eltérések ellenére is megfelel egymásnak.

3. Befejezván a latin és a magyar szöveg részletekbe menő összehasonlítását, megállapíthatjuk — mint azt a Bevezetés is mondja — hogy a Merk-féle kiadás latin szövege és a MK magyar szövege között lényeges eltérés nincs.

3.1. Vizsgálódásaink után idézzük MÉSZÖLY GEDEONT: „Tamás és Bálint célja Isten ígéjének mindenektől érthető, tehát nemzeti nyelven való közzé tétele volt: ezért fordították le a bibliát abból a latin szövegből, amely a kath. egyház papjai kezén forgott. Az ő céljuk az volt, hogy feleik buzgóságának nyilvánulatait minél bensőbbé tegyék az áhítatoskodás eszközeiül szolgáló szövegek megértetésével . . .” (MNY. XIII, 81.).

3.2. Annak ellenére, hogy pontosan azt a latin bibliát, amelyből Tamás és Bálint fordítottak, nem ismerjük, bátran tekinthetjük megfelelő latinnak azt a szöveget, amely ma az egyház papjai kezén forog; a MK magyar szövegének és a latin szövegnek az összehasonlítása erre feljogosít bennünket. Sokszor szinte rekonstruálni tudjuk azt a szöveget, amelyből a fordítók dolgozhattak, hiszen az eltérések jó része másolási hibából fakad, más része pedig kimutathatóan a fordítók tévedése vagy magyarázgató törekvéseinek eredménye.

3.3. Ugyanakkor, amikor a latin és a magyar szöveg eltéréseit vesszük számba, nem feledkezhetünk meg a két szöveg közti nagyfokú azonosságról sem, arról, hogy a magyar szöveg milyen sokszor szó szerinti, szinte szolgai fordítása a latinnak; és arról, hogy a fordítóknak mennyi nehézséggel kellett megküzdeniük a fordítás során. Csak tisztelettel tekinthetünk munkájukra, amellyel megőrizték nekünk az 1400-as évek elejének magyar nyelvét.

VÉGH JÓZSEF MIHÁLY

IRODALOM

I. A MK kiadványai:

Régi Magyar Nyelvemlékek (Döbrentei Gábor) III. Buda, 1842. — Nyelvemléktár (Volf György) I. Bp. 1874. — Der Münchener Kodex I. (Julius von Farkas) Wiesbaden, 1958. — Der Münchener Kodex II. (Gyula Décsy) Wiesbaden, 1966.

II. A MK-ről [és általában] a huszita nyelvemlékekről szóló legfontosabb irodalom:

Az irodalomjegyzék összeállításához felhasználtuk ZOLNAI GYULA: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig (Bp. 1894.) c. művének Repertóriumát (133), SZABÓ DÉNES: A magyar nyelvemlékek (Bp. 1952.) c. munkájának irodalomjegyzékét (28—30) és A magyar irodalom története I. (szerk.: KLANICZAY TIBOR) irodalom-összeállítását. (124.) is.

BALASSA JÓZSEF: Codexeink és a nyelvjárások. Hunfalvy-Album (Bp. 1891.) 5—11

BALÁZS JÁNOS: Zur Frage der Typologie europäischer Schriftsysteme mit lateinischen Buchstaben. Studia Slavica IV. (1958) 278—281.

BARTA BORRÁLA M. ESZTER: A Münchener Kodex é és è jelölései. NyK. XLV. (1917—20) 303—332. és klny. (Bp. 1918.)

BERRÁR JOLÁN: Hasonlító kötések a Huszita Bibliában MNy. LIII. (1957) 396—403. Uő.: A magyar hasonlító mondatok története a XVI. század közepéig. (Bp. 1960.) 109—110.

BÉKESI EMIL: Adalékok a legrégebb magyar Szentírás korának meghatározásához: Új Magyar Sion XI. (1880) 3—14. és 200—9.

BOGNER MIHÁLY: A Bécsi-, Münchener- és Apór-kódex mondatnana. (Zsombolya, 1912.) BÖRÖCZ MARCELL: Ferencesek a középkori magyar irodalomban. (Pécs, 1911.) 157—73.

Codex Bandinus. ed. V. A. Urechia. (Bukarest, 1895.) 67. Teljes magyar fordítását kiadta: DOMOKOS PÁL PÉTER: A moldvai magyarság. (h. n., é. n.). Függelék 463.

DINGFELDER EDE: Legrégibb bibliánk nyelvről. (Bp. 1901.) DOMOKOS PÁL PÉTER: A moldvai magyarság. (Csíksomlyó, 1931.)

DÖBRENTAI GÁBOR: RMNy. I/2. Bevezetés. 1838.

ERDÉLYI LAJOS: Legrégibb bibliánk nyelvjárásához. Nyr. XLI. (1912) 146—8. von FARKAS, Julius: Zur Orthographie und Geschichte des Münchener Kodex.

UAJb. XXX. (1958) 167—82.

FEST SÁNDOR: Adalékok az első magyar bibliafordítás kérdéséhez: Angol Filológiai Tanulmányok. 2. sz. (1937)

GÁBRIEL ASZTRIK: Breviárium-típusú kódexek. (1934)

GÁLOS REZSŐ: Legrégibb bibliafordításunk. ITF. 9. sz. (1928) 5.

GERÉZDI RABÁN: Irodalmi nyelvünk kialakulásáról. Magyar Századok. (Bp. 1948.) 64. GOMBOS FERENC ALBIN: Marchiai Jakab. ErdMuz. XV. (1898) 259—66, 311—21.

HORVÁTH CYRILL: Huszita emlékeink. ITK. VI. (1896) 1—12. Uő.: A régi magyar irodalom története. (Bp. 1899.) 143—148.

HORVÁTH ISTVÁN: A Münchener Magyar Evangéliumok 1466-dik évből. Tudományos Gyűjtemény V. (1835) 93—95.

HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. (Bp. 1931. és 1944.) HORVÁTH KÁROLY: Szélgjegyzetek az Apór- és a Döbrentei-kódexhez. Emlékkönyv

Melich János hetvenedik születésnapjára. (Bp. 1942.) 168—76.

IMRE SAMU: A magyar huszita helyesírás néhány kérdése. NytudÉrt. 43. sz. (1964) JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ: Ó-magyar olvasókönyv. (Pécs, 1929.) 248.

JÁSZAY PÁL: Észrevételek a 'tatrosi másolat, vagy müncheni codex szolamára, 's az előtte álló kalendáriomra. RMNy. III, I—LVII.

- Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz. (Bp. 1882.) 23.
- J. JIREČEK: Einiges über die culturellen Beziehungen der Ungarn und Böhmen im XIV. und XV. Jahrhunderte und über die ungarischen Hussiten. Sitzungsberichte der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften. (Prag, 1885.)
- KARÁCSONYI JÁNOS: Szent Ferenc rendjének története, I, 317–21.
- KARDOS TIBOR: A laikus mozgalom magyar bibliája. Minerva X. (1931) 52–81.
- Uő.: Középkori kultúra, középkori költészet. (Bp. 1946.) 148–50, 277.
- Uő.: A huszita mozgalom és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában. Századok LXXXIV. (1950) 121–77 (különösen 132–142).
- Uő.: A Huszita Biblia keletkezése. I. OK. III. (1952) 127–177.
- Uő.: A huszita biblia keletkezése. MNyTK. 82. sz. (1953)
- Uő.: A magyarországi huszitizmus kora. (Bp. 1955.) 203–204.
- KÁROLY SÁNDOR: Első bibliafordításunk szellemi szava. MNy. LI. (1955) 303–311.
- Uő.: A Jordánszky-kódex viszonya más bibliafordításokhoz. NyK. LVII. (1956) 260–268.
- Uő.: A Bécsi Kódex nyelvtana szótárszerű feldolgozásban. (Bp. 1965.)
- Uő.: A huszita mozgalom és a magyar írásbeliség. — Tanulmányok a csehszlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. (Bp. 1965.) 73–92.
- KNIEZSA ISTVÁN: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. (Bp. 1952.)
- MELICH JÁNOS: Jegyzetek a Bécsi- és Müncheni-kódexhez. NyK. XL. (1910–11) 233–45, 362–85.
- Uő.: Legrégibb bibliafordításunk történetéhez. MNy. VII. (1911) 292–3.
- Uő.: A tervezett új Nyelvméltár. MNy. VII. (1911) 222–223.
- Uő.: A Bécsi Codex új kiadása. MNy. XII. (1916) 173.
- Uő.: A moldvai csángók. MNy. XIII. (1917) 17–18.
- Uő.: A négyféle magyar e-ről. MNy. XIV. (1918) 80–81.
- Uő.: A Bécsi- és Müncheni-kódex írói. Nyr. XXVII. (1898) 358–9.
- Uő.: A Müncheni Kódexhez. Nyr. XXX. (1901) 418.
- MÉSZÖLY GEDEON: A Döbrentei Codex evangéliumai és a Müncheni Codex. MNy. IX. (1913) 433–9.
- Uő.: A Döbrentei-kódex zsoltárai és az Apor-kódex. Nyr. XLIII. (1914) 65–70.
- Uő.: A Döbrentei codex és az Apor codex második keze. ITK. XXV. (1915) 40–49.
- Uő.: Bécsi Codex. Új Nyelvméltár. (Bp., 1916.)
- Uő.: Legrégibb bibliafordításainkról. MNy. XIII. (1917) 35–44, 71–83.
- MOLNÁR JÁNOS: Magyar-Könyv-Ház III. (Pozsony, 1783.) 414–428.
- A müncheni magyar codex. Tudománytár I. (1834), 235.
- NYÍRI ANTAL: Über eine umstrittene Frage der Orthographie im Wiener und im Münchener Codex. ALH. X. (1960) 275–285.
- Uő.: A Bécsi és a Müncheni Kódex helyesírásának egyik vitatott kérdéséről. Mészöly Eml. (Szeged, 1961.) 133–142.
- Uő.: A Müncheni Kódex eredeti kézírata tanulmányozásának tanulságai. Népr. és Nyelvtud. X. (1966) 39–54.
- PINTÉR JENŐ: Magyar irodalomtörténet I. (Bp. 1930.) 384–92.
- PAIS DEZSŐ: A magyar irodalmi nyelv. MNyTK. 83. sz. (1954) 425–466.
- PÜNKÖSTI MÁRIA: A Bécsi-kódex e-féle hangjainak helyesírása. (Bp. 1913.)
- RÁCZ ENDRE: A magyar nyelv következményes mondatai. NyttudÉrt. 39. sz. (1963) 98.
- Uő.: Az azért kötőszó használata régebbi kódexeink következtető mondataiban. MNy. LVII. (1961) 435–42.
- Uő.: A magyar nyelv következtető mondatainak története a XVI. század elejéig. Népr. és Nyelvtud. VII. (1963) 19–28.
- RÉVAI MIKLÓS: Antiquitates. (1803.) 21–2.
- Uő.: TudGyűjt. II. (1833) 78–79.
- SÁNDOR JÓZSEF: A Bécsi és Müncheni codexek eredetéről. Nyr. XXI. (1892), 124–126.
- SIMONYI ZSIGMOND: Nyelvtörténeti közlések. AkadÉrt. 1884. évf. nov. 9. sz. tárcacikk.
- Uő.: A magyar nyelv. (Bp., 1889.) I, 168–176.
- Uő.: Az Apor-kódex. Nyr. XXXIX. (1910) 409–13.
- SZABÓ DÉNES: A magyar nyelvméltár. (Bp. 1952. és 1959.)
- SZÁNTÓ KÁLMÁN: Nyelvméltár tanulmányok. A Bécsi és Müncheni codex hosszú e-jéről.

- Nyt. IX. (1880) 388 és Tanulmányok az Egyetemi Magyar Nyelvtani Társaság köréből (kiadta: Simonyi Zs.) 32–37.
- SZÉKELY GYÖRGY: A huszitizmus visszhangja Magyarország népeiben. II. OK. V. (1954) 136–172.
- SZERECZ A. IMRE: Kódexeink párhuzamos szentírási töredékei. (1916) 11.
- SZILY KÁLMÁN: A Münchener Codex kora. MNy. III. (1907) 201–7.
- Uő.: Egy rejtélyes szó a Bécsi kódexben. MNy. IV. (1908) 145–146.
- Uő.: Tamás és Bálint a biblia első magyar fordítói. MNy. VII. (1911) 441–445.
- Uő.: A Bécsi codex-beli kisebb próféták prologusai. MNy. VII. (1911) 463.
- Uő.: A Döbrentei-codex viszonya a Münchenivel. MNy. VIII. (1912) 49–54.
- TECHERT JÓZSEF: A Bécsi Kódex e jelöléseinek kérdéseiről. MNy. XXV. (1929) 185–187.
- Uő.: A Bécsi Kódex tövégi rövid magánhangzói. MNy. XXV. (1929) 280–290.
- TIMÁR KÁLMÁN: Premontrei kódexek. Huszita vagy premontrei biblia? (Kalocsa, 1924.)
- Uő.: Káldi György a legrégebb magyar bibliafordításról. ITK. XXXVII. (1927) 270–2.
- Uő.: Magyar kódexesládok. ITK. XXXVII–IX. (1927–29) 60–67, 57–72, 210–224.
- Uő.: Forradalmi munka-e legrégebb bibliafordításunk? Magyar Kultúra XVII. (1930) 1–7.
- Uő.: Legrégebb bibliafordításunk eredete. Pannónia 3. sz. (Kalocsa, 1931.)
- Uő.: Legrégebb magyar bibliánk naptára és helyesírása. Pannónia 4. sz. (Kalocsa, 1931.)
- Uő.: A moldvai husziták és csángók magyar miséje. Százéves történelmi hazugság. Pannónia 2. sz. (Kalocsa, 1931.)
- Uő.: A Münchener Kódex és Widmanstetter. MNy. XXVII. (1931) 121–2.
- TOLDY FERENC: A magyar nemzeti irodalom története³ (Pest, 1862.) I, 171–177. és II, 78.
- TÓTH SZABÓ PÁL: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. (Bp. 1917.)
- VÉGH JÓZSEF MIHÁLY: A Münchener Kódex magyar szövegének és a Vulgata latin szövegének összehasonlítása I. Népr. és Nyelvtud. XII. (1968) 69–80; II. Népr. és Nyelvtud. XIII. (1969) 77–86.
- WALDAFFEL JÓZSEF: Legrégebb bibliafordításunk. ITK. XXXVII. (1927) 96–9.
- ZOLNAI GYULA: Nyelvm emlékeink a könyvnyomtatás koráig. (Bp. 1894.) 111–33.

A MÜNCHENI KÓDEX NAPTÁRA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A naptár római számai és kurzívan szedett szavai, valamint a kiemelt nagybetűk és a mellettük levő rövidítések az eredeti kéziratban pirossal vannak írva. Az ebben a részben szereplő szavaknak ékezet szempontjából bizonytalan e betűt álló betűkkel jelöltük.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

K L				<i>Ianuaziusnac vagō XXXI napia</i> <i>a. hod ke. XXX</i>
II	A.	<i>Ianuazi9</i>	N	<i>V2nac k9zneke3ète napia</i>
	b	III		Scent Eltuā ,pthom̄r octauaia
XI	c	III		.S. Ian9 aṗl τ eṽta octāia
	d	II		Apro ſcentec octāia
XIX	e	Nonas		Seuezimi pūfp9e Vigia .i. b9it
VIII	f	VIII	I _{d9}	<i>Vizkè2è3t napia</i>
	g	VII		luciani pap
XVI	A	VI		Gēhazdi pūfp9e
V	b	V		Iūliani bafileabeli
	c	III		Remete .f. pal
XIII	d	III		Felici educō xp̄nac kŷet̄lenb9l ¹ kŷhozafa
II	e	II		Cizicŷ m̄r
	f	Idus	K	<i>Vizke2e3t octāia</i>
X	g	XIX		<i>Febzuazius</i> Felix m̄r
	A	XVIII		Maurig apat
XVIII	b	XVII		Mazcellius ṗpa τ m̄r
VII	c	XVI		S. Antal halala napia
	d	XV	K	P2ifca 3ū3 τ m̄r
XV	e	XIII		Mazia magdalna τ maztha napia
III	f	XIII		<i>Fabian τ ſebesten</i> m̄r
	g	XII		<i>Annos 3u3 τ m̄r</i>
XII	A	XI		Vince m̄r
	b	X		Emezènciana 3ū3 τ m̄r
	c	IX		Thŷmotheus aṗl
	d	VIII	K	.S. Pal megfo2dolatta napia
X	e	VII		Polica2pius pūfp9e τ m̄r
XVII	f	VI		Ianos pūfp9e halala τ 9felfō
VI	g	V		.S. Annos octāia / τ 3ū3e
	A	III	K	Valezius pūfp9e τ m̄r
XIII	b.	III		Ameni m̄r
II	c.	II		Iulius pap τ 9felfō

¹ A t az első e fölött.

K L				<i>Febzuazius XXVIII nap a hod ke' huzonkilènc</i>
XI XIX VIII	d e f g	<i>Febzuaŕg</i> IIII III II	N	Brigida žùž žuz Maŕa tižtolatta S. Balas puŕpoc τ mŕ Wictozi mŕ
XVI V XIII II X	A b c d e f g A b	Nonas VIII VII VI V IIII III II Idus	I _{d9} I _{d9}	S. Agatha ažžon žuz τ mŕ Theodorus žuz Anguli puŕpoc Pal puŕpoc Apalin žùž Koloz žuz Defidezius puŕpoc Juliani mŕ Iulian9 mŕ
XVIII VII XV III	c d e f g	XVI XV XIIII XIII XII	K	Mazcius / S Balint mŕ Defidezius puŕpoc Iulian9 žùž τ mŕ Donat9 puŕpoc Claudius mŕ
XII	A b c d	XI X IX VIII	K	Sabin9 mŕ Cozona žuz Foŕtunat9 puŕpoc Scènt petez žecbe vlètè
IX XVI	e f g	VII VI V	K	Beda žùž Vigilia .i. b9it Matias aŕl Wictoziŕ tažlafagŕ
XI XIII	A b c	IIII III II	K	Noŕtažy puŕpoc τ mŕ Foŕtunat9 puŕpoc Boniani apat

K		L		Mazcius XXXI nap A hod ke XXX
III	d	Mazcius	N	Leo papa τ m̃r
	e	VI		Hezici pũp̃p̃e τ m̃r
XI	f	V		Maztini vitež
	g	III		Adozian m̃r
XIX	A	III		Eufebius m̃r
VIII	b	II		Wictozi m̃r
	c	Nonas	I _{d9}	ppetue z bodog
XVI	d	VIII		Ciprian9 m̃r
V	e	VII		Neguèn m̃atizoe
	f	VI		Alexandzius m̃r
XIII	g	V		Ruftiei m̃r
II	A	III		S Gezgeł ppā
	b	Idus		Macadoniaȳ pap
X	c	II	K	Innocencius ppā
	d	Id9		Longius uitéž
XVIII	e	XVII		Apzilis
VII	f	XVI		Gedroé zuž
	g	XV	K	Qduazd kiraf
XV	A	XIII		Iofepnec žulètètè
III	b	XIII		Gumbezt9 9felfō
	c	XII		S. Bèndec apat
XII	d	XI	K	Iuftiabeli pũp̃p̃e
I	e	X		Quintin9 m̃r
	f	IX		Pingiuini pũp̃p̃e
IX	g	VIII		Mañanac hizdètètè napia
	A	VII	K	Castuli m̃r
XVII	b	VI		Lompezt pũp̃p̃e
VI	c	V		Pzifi m̃r
	d	III		Euftafius apat
XIII	e	III		Qintinius m̃r
III	f	II	K	Regulus pũp̃p̃e

K		L		<i>Apzilis XXX nap A hod XXIX</i>
XI	g	<i>Apzilis</i>	N	Mazia egipciakabeli
	A	IIII		Vallezius püfpöc
	b	III		Teodofius žüž
XIX	c	II		<i>Ambzos püfpöc</i>
VIII	d	Nonas	I _{d9}	Niezenis žüž
XVI	e	VIIII		Sixtus papa
V	f	VII		Dýenes püfpöc
	g	VI		Egytomi maria
XIII	A	V		Hèt žüžèc napia
II	b	IIII		Celestius m̃r
	c	III		Leo ppā
X	d	II		Iulius püfpöc
XVIII	e	Id9	K	Femia žüž / τ Sophia žüž
VII	f	XVIII		Thibuzcius τ Vallezianos m̃tizoc
	g	XVII		Scent Ilona halala
	A	XVI[I]		Peter dyacon9
XV	b	XV	K	Eleutezcius püfpöc
III	c	XIIII		Vincenè τ Gay m̃roc
	d	XIII		Ancentius papa
XII	e	XII		Maximianus papa
I	f ¹	XI		Gothezcius papa
	g	X		Simeon m̃r <i>Adalbezt püfpöc</i>
IX	A	IX	K	<i>Scent g9žg m̃r</i>
	b	VIII		<i>S. Mazc eŭta</i>
XVII	c	VII		Eufecius papa
VI	d	VI		Anaftius papa
	e	V		Vitalius püfpöc
XIII	f	IIII		Peter m̃r
III	g	III		Quirini m̃r
	A	II		

¹ az f g-böl javítva.

K L				<i>Mainus XXXI nap A hod XXIX</i>
XI	b	<i>Mainus</i>	N	<i>Phulop τ Iacob aplōc</i>
	c	VI		<i>Vr cozonaianac napia</i>
XIX	d	V		<i>Scent kèzeztnc mgletète</i>
VIII	e	IIII		<i>Florianus m̃r</i>
	f	III		<i>Gotha2d pũp̃p̃c</i>
XVI	g	II		<i>.S. Ian9 olaybũ f̃p̃zète</i>
V	A	Nonas	I ^{d9} d9	<i>Iuenalis m̃r</i>
	b	VIII		<i>Scēt michal idlenète</i>
XIII	c	VII		<i>S. ianufnac olaiban f̃p̃zeze nap̃ya</i>
II	d	VI		<i>Go2dian9 τ epimachius m̃r</i>
	e	V		<i>Tranflacō .f. andozias</i>
X	f	IIII		<i>Pangrac pũp̃p̃c</i>
	g	III		<i>Mamert pũp̃p̃c</i>
XVIII	A	II		<i>Ilidozus pũp̃p̃c</i>
VII	b	Id9		<i>Simplex m̃r</i>
	c	XVII		<i>Iunius</i>
XV	d	XVI		<i>Balas pũp̃p̃c</i>
III	e	XV		<i>Feliciffimus m̃r</i>
	f	XIIII		<i>Sconidani m̃r</i>
XII	g	XIII		<i>Bafelius žũž</i>
I	A	XII		<i>Ianuarius m̃r</i>
	b	XI		<i>Scēt Hilona a33on</i>
IX	c	X		<i>Defiderius pũp̃p̃c</i>
	d	IX		<i>Domokos gonto</i>
XVII	e	VIII		<i>V2ban papa</i>
VI	f	VII		<i>Agofton pũp̃p̃c</i>
	g	VI		<i>Scent katherina a33on / vala3tatta</i>
XIII	A	V		<i>Ianus papa</i>
III	b	IIII		<i>Maximinianus papa</i>
	c	III		<i>Felix ppā</i>
XI	d	II		<i>Petronella žũž / E3 f. petē Iana volt</i>

K		L		<i>Iunius XXX nap A. hod XXIX</i>
XIX	e	<i>Iunius</i>	N	Nicomedus m̃r
VIII	f	IIII		Ma2cellianus m̃r
XVI	g	III		Quizinus m̃r
V	A	II		Eraſmus pũp̃p̃e
	b	Nonas		Bonifacius pũp̃p̃e
XIII	c	VIII	I ^{d9}	Philop ¹ d̃yaconus
II	d	VII		Medard pap
	e	VI		Meda2dus pũp̃p̃e
	f	V		P2imus τ felician9 m̃r
X	g	IIII		Palili pũp̃p̃e
	A	III		Bazrabas ãpl
XVIII	b	II		Bafalidius m̃r
VII	c	Idus		<i>Antal 9jefſor</i>
	d	XVIII		<i>Iulius</i>
XV	e	XVII		Vitus τ modestus m̃r
III	f	XVI		Quintin9 m̃r
	g	XV		Mau2ius τ m̃acellinus m̃roc
XII	A	XIIII		Se2ualius τ prothafius m̃atiroc
I	b	XIII		Vitalius m̃r
	c	XII		Regine 3u3
IX	d	XI		Albanus m̃r
	e	X		<i>Ti3 é3e2 vitè3</i>
XVII	f	IX		Alpheus m̃r Vigilia .i. bõit
VI	g	VIII		<i>Ian9 baptiſta 3uletète</i>
	A	VII		Galle2ius m̃r
XIIII	b	VI		<i>Scènt Ian9 f pal m̃r</i>
	c	V		<i>Scent lazlo kiral τ 9jefſoz</i>
III	d	IIII		Leo ppā
	e	III		<i>Scènt petè/ τ f. pal aplõc</i>
XI	f	II		<i>Scent pal megèmlèke3ète</i>

¹ Az 9 valószínűleg a-ból igazítva.

K		L		<i>Iulius XXXI nap A hod XXX</i>
XIX VIII	g A	<i>Iulius</i> VI	N	Scēt Iang bapt ^a octāia
	b	V		<i>Mazia Elſebètn̄ m̄glatafa</i>
XVI	c	IIII		Sēt thamas megìelenète z apaftal
V	d	III		Sēt Marton pūfpoc megìelenète
	e	II		Domokos m̄r Scēt petē z .f. pal aplōc octāia
XIII II	f g	Nonas VIII	I ^{d9} I ^{d9}	Wilibald pūfpoc z gonto
	A	VII		.S. Gelfen/
X	b	VI		Eufemýanus dýaconus
	c	V		Hèt atafiu martiroc
XVIII	d	IIII		Sent Bēnedecnēc meg iēlenète
VII	e	III		Hermagor gonto
	f	II		<i>S. Mazgil zúž z m̄r¹</i> Fogatius pūfpoc
XV III	g A	Idus XVII	K	<i>Až aplōcnac eložlafoc</i>
	b	XVI		<i>Augustus</i>
XII	c	XV		.S. Elèk 9feffo
I	d	XIIII		Theodosius m̄r Ažfemius gonto
	e	XIII	K	.S. Iffēs ,pphā
IX	f	XII		Praxedis zúž
	g	XI		<i>Mazia magdalena ažžon</i>
XVII	A	X		Apolonius pap
VI	b	IX	K	Cziftianus žuž Vigia .i. bōit
	c	VIII		<i>Iacob aḡl</i>
XIII	d	VII		.S. Anna ažžon napia
III	e	VI		
	f	V	K	Pantaleo m̄r
XI	g	IIII		Mazthie hospiti vre
XIX	A	III		.S. <i>Lažlo halala</i>
	b	II		Gezmanus pūfpoc

Az z m̄r piros tintája feketével átírva.

K L				<i>Augustus XXXI nap A hod XXX</i>
VIII XVI V	c d e f	<i>Augusto</i> III III II	N	<i>Scēt petē vasa zakadatta</i> <i>Scēt Eftuan pthomr / tēfte mglelètē</i> <i>Eftuan¹ papa z m̄r</i>
XIII II	g A	Nonas VIII		<i>Hawi bodog ana Damokos 9^oa Ofwald kizal</i> <i>V2nac megvaltozafa napia</i>
	b	VII		<i>Elfra žùž</i>
X	c	VI		<i>Ciriacus m̄r</i>
	d	V	I _{d9}	<i>Romanus m̄r Vigīa .i. bōit</i>
XVIII	e	III		<i>Lqzinc mātir</i>
VII	f	III		<i>Tibuzcius m̄r</i>
	g	II		<i>žùž kalara</i>
XV	A	Idus		<i>Eusebius pap</i>
III	b	XIX	K	<i>Septembez Vigīa .i. bōit</i>
	c	XVIII		<i>Mazianac felmēbe vetēle</i>
XII	d	XVII		<i>Berenald pūpōc</i>
I	e	XVI		<i>Scent lqzinc octāia</i>
IX	f	XV	K	<i>Agapit m̄r</i>
	g	XIII		<i>Magnus m̄r</i>
	A	XIII		<i>S. Eftuā kizal halala</i>
XVII	b	XII		<i>[M] Berenald gonto</i>
VI	c	XI		<i>Maria octauaia</i>
	d	X		<i>Thimotheus m̄r Vigilia .i. bōit</i>
XIII	e	IX	K	<i>Baztallus aṗl</i>
III	f	VIII		<i>Genefius m̄r</i>
	g	VII		<i>Ereney m̄r</i>
XI	A	VI		<i>Ruphus m̄r</i>
IX	b	V		<i>Agofton pūpōc</i>
	c	III		<i>Scēt Ianus baptia naka vagafa</i>
VIII	d	III		<i>felix m̄r</i>
	e	II[I]		<i>Paulinus pūpōc</i>

¹ Az n m-bōl javitva.

K L			Septembet XXX / nap / A hod XXIX
XVI V XIII	f g b	Septēbet III III II	N Ēged apat S Emre 9jellō halala Scent Anthonius m̄r Mazcellius m̄r
II X XIII VII XV III	e d e f g A b e d	Nonas VIII VII VI V III III II Id9	I _{d9} I _{d9} Victorius m̄r Magn9 9jellor Magnus gonto Maria 3ūlēteti Go2gonius m̄r Illavius papa Pthius ⁊ Iacinetus m̄roc Het alu atafiac
XII I	e f g A	XVIII XVII XVI XV	K October / .S. kezējt felmagaztatatta ¹ Nicodemus m̄r Femia 3ū3 ⁊ m̄r Lampe2t pūp9e
IX XVII VI	b o d e f	XIII XIII XII XI X	K Ianuazius m̄r Elegius pūp9e Luzius m̄r Vigia .i. b9it S Mate apl ⁊ ewta Mauzius m̄r
XIII III XI	g A b e	IX VIII VII VI	K Theda 3ū3 .S. Gelezd pūp9e .S. Ciprianus pūp9e Iuftinus pūp9e
XIX VII	d e f g	V III III II	K S Kozma demien m̄roc Wenceflaus pūp9e S Michal azchangal Ie2onimus pap / ⁊ docto2

¹ Az 3 utáni ta sor fölötti betoldás, jellel a helyére utalva.

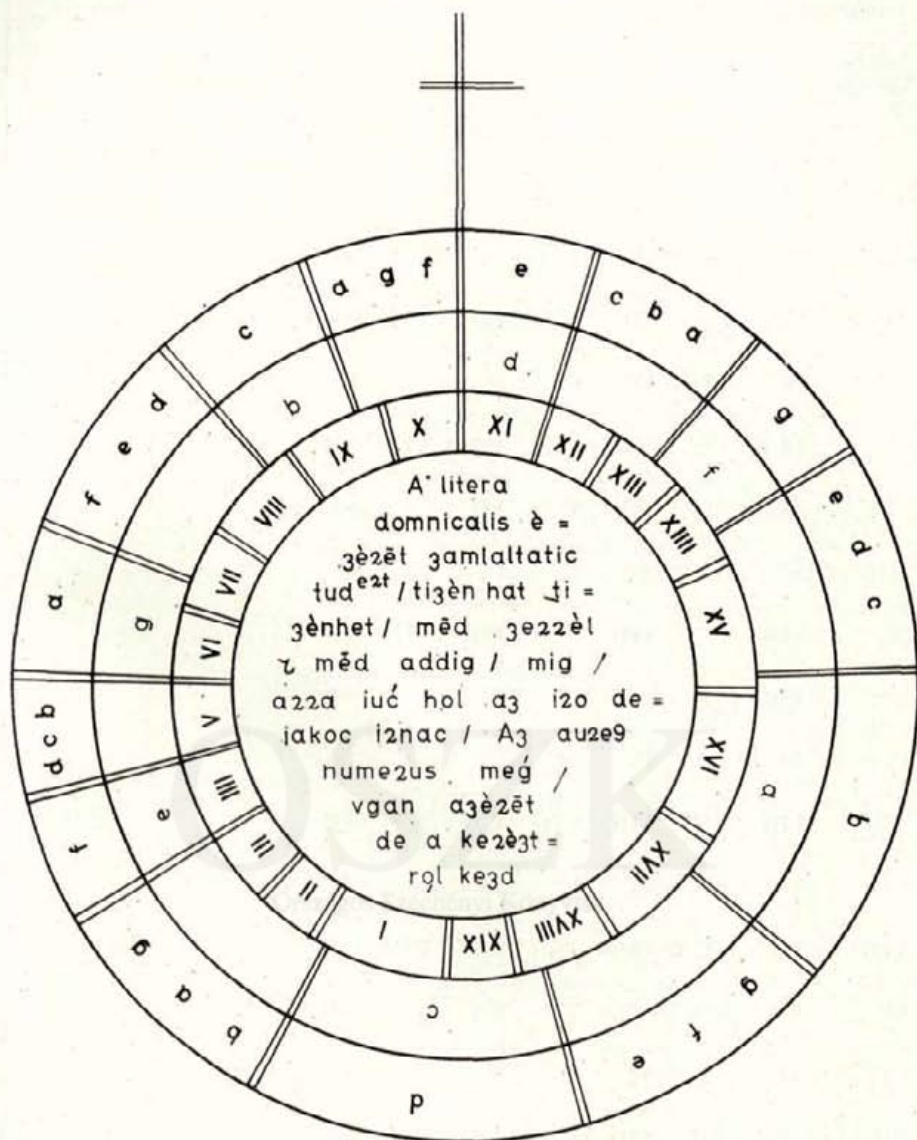
K L				October XXXI nap A hod XXX
XVI V XIII II X	A b c d e f	Octobez VI V IIII III II	N	Remigius púspoc Simplicianus z leodegard púspoc Simplicius m̃r Romang gfeffor / Scēt Fezené gfor Iuftinus z iacob[¹] papoc Romanus gonto
XVIII VII XV IIII XII I	g A b c d e f g A	Nonas VIII VII VI V IIII III II Idus		Mazcellius papa z m̃r Benedec źúź Scēt diēnes / tazlagiual / m̃roc S. gereon m̃r Edelburgius źúź Maximianus púspoc Scēt Calman m̃r Eduzd oꝝuòg Theophilus púspoc
IX	b c d	XVII XVI XV	K	S. Gal apat Nouēb' florencius púspoc LucaL eūla
XVII VI XVIII III	e f g A b	XIIII XIII XII XI X		Nēguen kilēné maztiroc Caprafius m̃r Tizeneg èꝝe2 ʒuʒ scēntec Columbanus m̃r Seuezius púspoc
XI XIX	c d e f	IX VIII VII VI		Seuezinus púspoc Crispini z eziſpianus Dēmeter m̃r Euaziftius papa Vigia .i. bōit
VIII XVI V	g A b c	V IIII III II		Scēt Simon τ ² Iuda aplōc Maztiftius púspoc Seraphiofus púspoc Qintinus m̃r Vigia .i. bōit

¹ Egy betű áthúzza.

² Sor fölötti betoldás.

K L				<i>Nouember XXX nap A hod XXIX</i>
XIII II	d e f g	Nouēbe2 III III II	N	<i>Mend ſcent napia</i> <i>Eufatius m̃r</i> <i>Hube2t pũp̃p̃oc</i> <i>Malachias puſp̃p̃oc</i>
X XVIII VII XV III	A b c d e f g A	Nonas VII VI V III III II Idus	I _{d9} I _{d9}	<i>Em2ek he2ceg</i> <i>Leonazdus 9ſeffor</i> <i>Pilibazt pũp̃p̃oc</i> <i>Theodozus m̃r</i> <i>Mazton papa</i> <i>Theodor m̃r</i> <i>Mazton pũp̃p̃oc τ 9ſeffor</i> <i>9t atafiac</i>
XII I IX XVII	b c d e f g	XVIII XVIII XVII XVI XV XIII	K	<i>December / Berečk puſp̃p̃oc</i> <i>Clemencius m̃r</i> <i>Mazton gonto</i> <i>S. eftuan apat</i> <i>Anian gonto</i> <i>S. Mazton octauaia</i>
VI XIII III	A b c d e	XIII XII XI X IX	K	<i>Scent Erſebet</i> <i>Pocianus m̃r</i> <i>Cécelle zu3 τ m̃r</i> <i>Kèlèmen papa</i>
XI XIX VIII XVI V	f g A b c d e	VIII VII VI V III III II	K	<i>Criſogonus m̃r</i> <i>Kathezina zu3 τ m̃r</i> <i>Linus papa</i> <i>Neg koronazattac</i> <i>Eraſmos m̃r</i> <i>Maurý τ e2ifani Vigia .i. b9it</i> <i>Scènt Andezias apaſtal</i>

K		L		December hāmīc eg nap A hod XXX
XIII II X	f g A b c	Decēbe2 IIII III II Nonas	N	Candidus pūfpoc Longinus vak vitē3 lūcius pūfpoc Bazbaza 3u3 z m̄r Czifpianus 3ū3
XVIII VII XV IIII XII	d e f g A b c	VIII VII VI V IIII III II	I _{d9} I _{d9}	Scēt miclos pūfpoc Scēt Andezias octāia Leocadus 3ū3 Mēlchifedech pap Damascus p2epoft Allexandor m̄r
I IX XVII VI	d e f g A b	Idus XIX XVIII XVII XVI XV	K	Lucia 3ū3 Ianuazius Ignat m̄r Eatianus m̄r Ananias z azazias z miffael Maximianus gonto
XIII III XI XIX	c d e f g A	XIIII XIII XII XI X IX	K	Wnubalt gonto Vallezius m̄r Vigīa .i. bōit Thamas ap̄l Theodofus 3ū3 Victozius 3ū3 Vigīa .i. bōit
VIII XVI V XIII	b c d e f g A	VIII VII VI V IIII IIII[I] II	K	Vznac 3ūlētētē Scēt Estuā pthom̄r S. Ianus ap̄l z eūta Apro scēteco Scēt thamas pūfpoc z m̄r Sabinus pūfpoc Siluēftez papa

Vr 5ùlètètènèc è3e2 neg3a3 / Hatuan hatod è3tèndèiebèn
Znt sent / Laius kiral napō¹

¹ Igen elmosódott, kitörölt írás, feketével.

<i>Concūrentes</i>		I	II	III	IIII	V	VI	<i>Concūrens*</i>
<i>Litera dnicalis</i>	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>D</i>	<i>E</i>	<i>F</i>	<i>G</i>	<i>Lrā dnicalis</i>
I	VIII	VIII	VIII	VIII	VII	VII	VII	
II	VI	VI	VI	VI	VI	VI	VI	
III	IX	IX	IX	IX	IX	VIII ¹	VIII	
IIII	VIII	VII	VII	VII	VII	VII ¹	VII	
V	VI	VI	VI	VI	V	V	V	
VI	IX	IX	VIII	VIII	VIII	VIII	VII	
VII	VII	VII	VII	VII	VII	VI	VI	
VIII	X	X	X	IX	IX	IX	IX	
IX	VIII	VIII	VIII	VIII	VIII	VIII	VII	
X	VII	VII	VI	VI	VI	VI	VI	
XI	IX	IX	IX	IX	IX	IX	IX	
XII	VIII	VIII	VIII	VII	VII	VII	VII	
XIII	VI	VI	VI	VI	VI	VI	VI	
XIIII	IX	IX	IX	IX	VIII	VIII	VIII	
XV	VII	VII	VII	VII	VII	VII	VII	
XVI	VI	VI	VI	V	V	V	V	
XVII	IX	VIII	VIII	VIII	VIII	VIII	VIII	
XVIII	VII	VII	VII	VII	VI	VI	VI	
XIX	X	X	IX	IX	IX	IX	IX	
<i>Aure9 nume9</i>	<i>Inte2uallum</i>							

¹ Az eredetileg piros számok feketével átjavítva.